

Кайыптан алып кагазга түшүргөн
Бүбү Мариям Муса кызы

Жайсаң Үмөт уулу

АЙЖӨЛ МАЖА

ДАСТАН

Алтынчы китеп

«Бийиктик»
Бишкек – 2009

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
Ү – 99

Үмөт уулу Жайсаң.

Ү–99 Айкөл Манас: Узхандын урпактарынын улуу мамлекетинин түптөлүшү. Дастан: Алтынчы китеп. – Б.: Бийиктик, 2009. – 296 б.

ISBN 978-9967-13-595-6 (6 китеп)
ISBN 978-9967-13-600-7

Айкөлдүн жашы жыйырма бешке жеткенде калктын көп бөлүгүн Алтайдан көчүрүп келип, Таласка хан Ордо курдурат. Узхандын урпактарынын дээрлик баарынын башы бириктирилип, көчмөндөрдүн улуу мамлекети түптөлөт. Айкөлдүн жеке жашоосунда да чоң бурулуш болуп, Каныкейге үйлөнөт.

Учкай айтканда ушул окуялар алтынчы китептин негизги өзөгүн түзөт.

Ү 4702300500-09

**УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5**

ISBN 978-9967-13-595-6 (6 китеп)
ISBN 978-9967-13-600-7

© Бүбү Мариям Муса кызы
© «Кылым көчү» коомдук
бирикмеси, 2009.

**УУЗХАНДЫН
УРНАКТАРЫНЫН
УЛУУ
МАМЛЕКЕТУНИН
ТҮНТӨЛҮШҮ**

* * *

...Тал-Чоку... Ызгаарына табияттын,
ыйык тал бой бербестен, тамырларын

тереңге жайгандыктан өркүндөдү,
тирешип ызгаар менен, өнүм берди.

Ыйыктык эмне экенин пенделерге,
сездирип, дүпүйөт тал менменсине.

Тал эмес – бул чокуга эгер арча,
тамырлап дал ушундай өнүм алса,

аска-таш өз мекени болгондуктан,
арчага таңын артсын пенде кайдан.

Өзөндүү жерде өскөн бир тал барып,
өскөнү дал чокуга тамыр жайып,

далилдеп ыйыктыкты, кудуретти,
дүпүйүп, менменсинип бойун керчү.

Сүйөнүп ошол талга ойго баткан,
сүрдүү Шер тээ өткөнүн ойлоп жаткан.

Тартылат карегинде бирден чубап,
текебер Шоорук ханды жеңген убак...

ШООРУКТУН ЖЕҢИЛИШИ

Кайтарып болот мизин Алоокенин,
Какшаалдан жеңиш менен кайтып келдим.

Алтайдан көчөр кезде апам айткан,
аяр сөз чындык болуп бара жаткан.

Алтайдан көчүп келген түмөн элге,
кошулуп курама журт көбөйүүдө.

Анжыян, Аркыт, Нааман, Алай, Кулжа,
ортодо Отуз-Адыр бүт толтура,

кошулган курама элге жер чак келбей,
көчүштү малы арбындар тоону беттей.

Алайдын тоолорунан төмөн өтүп,
арбын эл Ызар тоого калган жетип.

Ызарды улай бүткөн Коо-Бет тоосу,
такалып Дак¹ тоосуна – парстарга оочу.

Ал жердин этек жагы кумдуу тарап,
андан соң Алаткактын чөлү аталат.

¹ Дак –

Куйкалап Күндүн нуру түшкөн жерде,
Калчанын тукумдары жашаар эле...

* * *

Ууздун Калыйча аттуу аялынан,
Катаган, Калкан деген балдар калган.

Жалгандан эрте узап Калыйча эне,
эки уулун күндөштөрү баккан эле.

Катаган Калканынан кичүү экен,
агасын апа ордуна туткан белем,

бөлүнбөй агасынан ээрчип ыйлап,
бирпаска көрүнбөсө «Калыйчалап»,

агасын апасындай чакыргандан,
айылда «Калкан-Калча» болуп калган,

Өзүнүн мүнөзүбү, же болбосо,
жетимдик заары өтүп чоңойгонго,

өзгөрбөй адат болуп калган белем,
өзүмчүл, кексе өсөт Калча Берен.

Мүнөзүн эки уулунун салыштырып,
Ууз хан жүрбөйүн деп чабыштырып,

Нойгутка кошуп берип Катаганды,
мураска берген экен Кең Алтайды.

Арадан айлар, жылдар өткөрүптүр.
Калчаны Лаал-Ханум өстүрүптүр.

А кийин өзү менен ала келет,
жанынан мурас жерин алып берет...

Кири жок көөдөнүндө, пейли кенен,
Катаган эстүү улан болгон экен.

Калканы – бийик кабак, чуңкур көздүү,
коңкогой каңылжаарлуу, уулуу сөздүү,

кыялы өтө чукул, терс мүнөздүү
Калчаны Лаал-Ханум жакшы көрчү.

Акыры ошол мүнөз экөөнү тең,
таптакыр жүз карашкыс кылган экен...

Калчаны эркелетип «Түркмөнүм» деп
Түркүнө жакын тартып бир өстүрөт.

Төрөлгөн бир аялдан эки бала,
түспөлү, мүнөзү да караманча,

окшошпой бир-бирине өсүшкөнүн,
оозунан Көкө абамдын эшиткемин...

Калчадан бир нече уруу эл тараган,
көбөйүп Алаткакты жердеп калган.

Татала, Саспай, Маймун уруктары,
Таш-Котон, Алаткактын талаалары,

Кубайыс, Кундуз деген калаалары,
тараган түркмөн болгон тукумдары.

Саздуу жер эмне экенин билишпестен,
саргайган кумдуу чөлдү мекендеген.

Эли көп көчүп-конгон, калаасы аз,
ээн жер, кумдуу талаа, тоолору пас,

аркырап аккан суусу жокко эсе,
адамдар булак бойлоп жашашчу эле.

Куу чөлүн кулан, жейрен мекендеген,
мары көп бөлөк жерде кездешпеген.

Учуучу жыландарын Урун-Мар деп,
укмуштай уламыштуу салышчу кеп.

Мейли хан, мейли калкы караламан,
көбүнчө төө тукумун унаа кылган.

Касташып же катташпай бөтөн элге,
калчалар күн кечирген өздөрүнчө...

«Ууздун нак каныбыз» дешчү экен,
уланган – чабылбаган, жер кезбеген.

Мына ошол калча элинин Шоорук ханы
башкарган маймун, татай, саспайлары,

Кыркууздун тукумубуз дешкенинен,
кырдаанып ханы дагы кеп жебеген.

«Алтайдан Манас келип хан болду» деп,
Алайлык туугандардан угулган кеп.

Аларды кийин тапкан чет жерине,
атабыз сүрүп ийген дешээр эле.

Шоорук хан Ууз тукумга туткамын деп,
теңсинбей калгандарды келекелеп,

өгөйсүп окчун, орчун кыргыздарын,
өзүнө теңебеди бир да ханын.

Текебер Шоорук хандын кесири ашып,
теригет: «Келбей туруп саламдашып,

тентиген алтайлыктар малын жайып,
тепсеткен жерлер үчүн тагам айып!

Жаныма үйүр кылбай жакындатып,
жайлайын ушул кезден башын басып.

Тентиген тексиздерди кууйун мындан,
тең ата кылып аны эмне кылам?

Айкөлү кыйын болсо ошончо эле,
Алтайдан азып мында келмек беле.

Текөөрүн темир канат кезде кайрып,
темтейбей жүргүнүң дейм таанып, айрып.

Кол жыйып, кошуун курап аттанайын,
кол кайрый турган болсо бүт кырайын.

Баатырсып баса олтуруп алгандарын,
батынып жериме мал жайгандарын,

аябай аяк өйдө кууйун түрүп,
Алайга ашырайын кайра сүрүп». –

Эч кимге байырлашпай ээн көнгөн,
эли да хан сөзүнө «кың» дебеген...

* * *

Мал-жанын айдап конгон чет жакалай,
маалеге нойгут эли батышалбай,

бир боор эл жайыбызды түшүнөр деп,
бейкапар Шоорук жерин калган жердеп.

Көөнүнө кир сактабас Акбалта абам,
көпчүлүк келгиндерди кыйнабастан:

«Те түпкү Калча менен бир уядан,
төрөлгөн кичүү иниси Эр Катаган,

ал биздин түпкү атабыз Нойгут менен,
Алтайда Аян-Көлдү бир жердеген.

Тегибиз, түпкү атабыз бир эле адам,
тек гана төрөлгөнбүз кырк аялдан.

А демек каныбыз бир Калча менен,
андыктан батырышар, жери кенен.

Башкалар барбайбыз дейт чөлдүү жерге,
байырлап көнүү кыйын чынында эле.

Айттырбай наалыш кебин сага алардын,
Айкөлүм, ошол жакка мен барайын.

Нойгутум тилимди алат, анан дагы,
Калчага элимдин бар жакын жагы...». –

Ошентип калчалардын шымал жагын¹,
нойгуттар орун алып, жайып малын,

¹ *Шымал жагын* – түндүк жагын.

беймарал жаңы конуш алган элге,
бейадеп калча чатак салган эле.

Четинен бөлүп айдап жылкыларын,
чабышып бейгам жаткан адамдарын,

короого койун койбой түгөл айдап,
олоңчач келин-кызды кетет байлап.

Чуу салган чакалайдын чак түшүндө,
чамынгам, Шоорук хандын бул ишине.

Көңүлүм айныды эле укканымда,
көөдөктүн өздөн душман чыкканына.

«Капырай, кандай кылсам жарашат» деп,
кандашка каарым кайнап турдум жиндеп.

Аңгыча Акбалтанын Эр Чубагы,
ай-буйга эч көнбөгөн куу чунагы,

албууту кармап алга кеткен эле,
андайда токтотконго болмок беле.

* * *

Кылымдар кебелбестен бекем турган,
калча эли чогулушуп бектеп курган,

жайгашкан хан ордосу Мербет калаа,
жалпы элдин сыймыгы эле, чындыгында.

Кудурет, кумдуу чөлдүн бул жерине,
куйултуп кут төккөнү ырас беле!

Болбосо – көз жетпеген чөл талаада,
бозоруп, куйкаланып Күн нуруна,

жаткан жер жашыл көйнөк киймек беле,
жалпы журт жан отундай сүймөк беле!

Жик салып, жырып өтүп чөлдүн кумун,
жай гана жылып аккан бермет суунун,

жээгине калаа бүткөн дарыяны,
жердиктер Кайыр-Сай деп атап алды.

«Теңирдин кайыры» деп билгендиктен,
дайраны мына ушинтип аташчу экен.

Жамаатташ жашасын деп жалгызына,
Лаал-Ханум белек кылган Калча уулуна.

Калча анан кыйырынан сепил куруп,
көзөнөк, ок аткыдай, мунар кылып,

Көз жеткис, көркөмдүү кооз чеп-калааны,
Калча хан Мербет калаа деп атады.

Өзгөрбөй ошол күндөн ушул күнгө,
сакталып хан ордосу келген эле...

Кошуунду курап нойгут уландардан,
кыраандар тегиз баары куралданган,

добулдан каптап аккан сел сыңары,
Эр Чубак кууп жетиптир калчаларды,

олжого кубанышып жатышкандар,
ойдо жок келет деген куугунчулар,

капыстан каптап кирип кыргын салат,
калкынын караманча үшүн алат.

Хан Шоорук камырабай жаткан кезде,
колду угуп, качып жөнөйт Мербетине.

Артында калган колун, кыраан Чубак
аябай бирин дагы тегиз кырат.

Кичирээк Кубайыстын чеп-калаасын,
калтырбай кемпир-чалын, кыз-баласын,

талкалап Кундуз деген шаарчасын,
тартыптыр хан ордого аттын башын...

Оолуккан калчалардын Шоорук ханы,
ойлонбой иш кылганын кеч аңдады.

Басыпмын ажыдаардын куйругун деп,
басылбай, Жараткандан жардам тилеп,

ойрону чыкканына көзү жетип,
ойлонду ордосунда амал кетип.

Карыткан кылымдарды капка чеби,
капилет талкаланар күн да келди.

Чогултуп ой өкчөгөн карыларды,
Шоорук хан жаңылганын мойнуна алды:

«Ушундай өткүр, өктөм эл экенин,
ушунча жашасам да эч билбепмин.

Жөн жаткан ажыдаарга өзүм тийдим,
журтумдун убал-сообун мойнума илдим.

Колумдун көпчүлүгү жазат тапты,
Кубайыс, Кундуз калаа талкаланды.

Түптөлгөн эл экенин билбей туруп,
түн түшүп турам эми айлам куруп...

Кесирим керт башыма тийсе болмок,
кейиттим баарыңарды түк ойдо жок!

Калган эл аман калсын, жан соогага
кызымды тартуу кылам кыргыздарга.

Чегиндир, тилиң жатык, акыл сенде,
чечимди түшүндүрүп, тез беленде!

Калганын акыл өкчөп тап айласын,
көргөзгүн чечендиктин бир пайдасын.

Илгертен келе жаткан баш ийүү салт,
сен дагы мойунга алып, кызыңды тарт». –

Оолуккан Шоорук хандын чыгып жели,
ордодо топурашып калган эли,

добушка сырттан чыккан кулак түрүп,
даярдап тартууларын турду күтүп...

* * *

Артынан Чубактардын удаа аттанып,
аларга Таш-Котондон жете бардык.

Бириндеп талкаланган калча колу,
бири да миз кайрыбай тоскон болду.

Кубалап Шоорук ханды аларга удаа,
Күн бата жеттик Мербет калаасына.

Күрсүлөп чеп-сепилдин мунарасын,
күүлөнгөн чоролорго добуш салдым:

«Баатырлар, кыйратууну токтоткула!
Кантсе да каныбыз бир калчаларга.

Бабадан калган мурас чеп-капканы,
болбостур өз канынын кыйратканы.

Сепилди курчоого алып айландыра,
күтөлү не болорун, Бакай аба.

Эгерде мунарадан ок жаадырса,
эрендер чабуул койсун шондо гана...» —

Абам да ушул ойдо турган белем,
ал сөздү угар замат макул деген.

Аңгыча болот каалга жылып артка,
ачылды аңырайып бекем капка.

Кош колун бооруна алып, кур мойнунда,
коштолгон нөөкөрлөрдүн ортосунда,

алтымыш таяп калган калча ханы,
астыма басып келип башын салды.

Айыптуу араң чыккан үнү менен,
аргасыз калча ханы мындай деген:

«Баламсың Манас Баатыр, бак жолунда,
баардыгы кандай кылсаң өз колунда.

Тийишип ата-арбакка кесир кылдым,
теңсинбей кадырыңды – элди кырдым.

«Бабадан калган мурас чеп-капканы,
болбостур өз канынын кыйратканы»,–

дегениң октой тийди! Көөдөк жаным,
унуткам каны экеним бир атанын.

Ал ырас, кылым ашык катташпастан,
арабыз караманча алыстаган...

Терс мүнөз, өзүмчүлдүк канда калган,
тукуму турбайбызбы Калча хандан.

Энеден эрте ажырап эки бала,
эр жеткен деп угабыз эки башка.

Күнөөлүү Уз атабыз десем буга,
кечирер, шек кетпестир арбагына.

Акылман, көрөгөч жан болгон дешет,
ага азыр каршы пикир айткым келет,

Энесиз бала эмес – энелүүгө,
мээримин төкпөгөндүр анча деле.

Төрөгөн улуу-кичүү кырк аялдар,
тукуму жок дегенде жүздөй чыгар.

Айкөл Шер, калыс кебиң айтчы өзүң,
аларды ал каяктан бирдей көрсүн.

Жашаса кайсы аялын жакшы көрүп,
ошондон төрөлгөнгө көңүл бөлүп,

А тиги көөнү сууган аялдардан
төрөлгөн балдарынан жүзүн бурган.

А балким, бурбаса да бурду деген,
алардын апалары ойду берген.

Ошондон пайда болуп канга сиңген,
ортодо көрө албастык – каргыш тийген.

А демек, араздашуу азыр эмес,
абалтан келатканын Шер жок дебес.

Андыктан Калча хандын кемчилдигин,
адатка айлантыппыз, кечиргиниң?

Байлыкты, өкүмдүктү бийик койгон,
бир гана зор бийликке кумар болгон,

мүнөздү Калча атабыз алган экен,
мээримин бир аз төккөн перс энеден.

А бирок өз энедей болмок кайда,
ал аял Түрк уулуна көздөп пайда,

баарынан алыстатып, жалгыз гана
багынгат суудай аккан байлыгына.

Ашынтып кекчилдигин, мерездигин,
азабын тарткан дешет өзү кийин...

Салынып Мербет калаа бүткөн кезде,
сепилге көзүн артат Лаал-эне.

«Мербетти байлыгыма бүтүрттүм мен,
эми сен калаа кургун ушуга тең.

Бөлдүрүп байлыгынан Ууз хандын,
бир тамчы суудай окшош калаа салгын.

Ошондо Түрк экөөңдү айрый алгыс,
окшошкон кош калаага хан кылабыз.

Ал үчүн ай өткөрбөй атаңа бар,
агаин-тууганыңа катышып ал.

Мен мында тура турам баш-көз болуп
калаанды бүткөргүчө окшоштуруп»,–

ушундай сөзүн угуп энесинин,
агытат аябастан заар тилин.

Биринчи, акыркы ирет сөзүн угуп,
калыптыр ал энеден көңүлү сууп:

«Эмнеге салбар кылып таштады деп,
сезимим өрттөнчү эле далай ирет.

Сен өзү турбайсыңбы – күнөөлүүнүн,
атамды муздатыптыр ач көздүгүң.

Уялаш жалгыз иним Катаганды,
уу жылан алыстатып менден аны,

себебин өз бооруңа тартканына,
азезил, жетти баамым азыр гана.

Сен мени асырапсың жем сыңары,
кул кылып өз балаңа, анан дагы,

атамдын сууган көөнүн бурдурганы,
айлакер амалынды туйдум жаңы.

Энчини атам бизге бөлгөн бирдей,
акым жок доолашууга бир кенедей.

А сенин көздөгөнүң – атам менен
атайы араздашып калса деген

максатың болбосо эгер, эмнеликтен
Мербеттей калаа кур деп айтат элең.

Азыр сен бул калаага көзүңдү артпа,
аны мен курдурдум деп жалган айтпа.

Калаага кеткен чыгым энчим менин,
каңгыган перстеринди алып кеткин!

Кокустан залал кылам десең мага,
кол тийсе кирпичимдин бир талына,

каарына калаарыңды Ууз хандын,
калкыңдын чабыларын унутпагын.

Билээрсин кептин жөнүн Лаал-Ханум,
бир айттым, кайталатпай бачым камын!

Ачуумду жаңыртпастан аттанып кет,
айтпастан жан кашайтчу бир дагы кеп.

Азоого байлап чачың сүйрөттүрсөм,
ажап иш кылган сага болор элем.

А бирок, аздыр-көптүр мээнетиң бар,
акым жок Көк астында аны танаар...

Карөзгөй-аксым уулун чабам десе,
камынып тосуп алам миң-бир эсе.

Түрк мени чапмак болду, келсин деген
токтоосуз ага-иниме кабар берем.

Андайда ууздардын сыры сага,
асманда Айдай маалым айтпасам да...» –

Ошентип Лаал-Ханум тил кайрыбай,
ордодон аттаныптыр бир күн турбай.

Жөн койсом акыр түбү жоо болот деп,
калаадан перс тукумун бүт кетирет.

Өзүнө жакынсынып боорун ачкан,
ордого топтойт Калча кандаштардан.

Антсе да атасынан оолак болот.
Ал анын түрткөндүгүн кечпей койот...

Алтайга издеп барып Катаганын,
ал жерде көрүп анын жай алганын,

анан да салкын жерге көнгөн боорун,
алпарса чөл-калаага оор болоорун,

түшүнүп Калча атабыз артка кайткан,
санаасы толук тынып уялаштан...

Ошентип жылдар жылып, кылым толуп,
ортобуз ажыраган чоочун болуп.

Түбүбүз бир экенин билсек дагы,
учубуз – салааланып чачырады.

Кыркууздун урпагы эмес, Катаганга
катташпай калбадыкпы караманча!

Антсе да Уз бөлгөн жерди таштап,
агылып-төгүлбөстөн калдык жашап.

Бирибиз кырк тукумдун, бир гана айып,
бириңе боор бербей алыстадык...

Бул сөздү эмнеликтен айтканымды,
Береним, түшүндүрүп айтайынчы.

Атабыз тукумумду көбөйтөм деп,
алууну кырк аялды көрүптүр эп.

Акыры мунун кандай болот деген,
ал киши ой жүгүртүп көрдү бекен?

Аларды бир жылда эле албагандыр,
аягы не болоорун баамдагандыр.

Акыры жаңыларын билген менен,
аткарам өз ойумду деген белем.

Айкөлүм, баарыбыздын канга сиңген,
атадан шул кемчилик калган экен.

Акыры не болорун билсе деле,
«Айтканды жасайм» – дейбиз өжөрлөнө.

Эгерде болбогондо ушул адат,
элибиз кетпейт беле чилче тарап.

Көп болуп биримдиксиз болгучакты,
аз болуп ынтымактуу болгон жакшы...

Кандашбыз, түбүбүз бир – учу башка,
Калча элин Айкөл Шерим, өзүң сакта?

Тартуумду айыбыма кабыл алсаң,
тең тууган болуп жүгүң кошо тартам.

Айкөлүм, кыз алышуу болгондуктан,
айыпка Акылайды тартып турам.

Жарыкта из улантар тамчы каным,
жалганда баарысынан эң кымбатым,

тартууга келген күң деп барган жери,
кемсинтээр чолпонумду кай бирлери.

Айыбын атасынын мойнуна артып,
айласыз Акылайым башын тартып,

аралжы өмүрлөргө болсок дешип,
алдыңда кырк кыз турат ардан кечип...

Кырк нарга кырк көмүркөй¹ алтын арттым,
кырк кызга кызым кошуп аны тарттым.

Баш кылып ак өргөөсүн Акылайдын,
кырк кыздын өргөөлөрүн дайындадым.

Ал эгер кул тартуула десең анда,
Айкөлүм, баарыбыз тең кулбуз сага.

А бирок муну менен аккан кандын,
айыбын жууй албасмын каткан тагын...» –

¹ *Көмүркөй* – алтын-зер салынган үкөк.

ушинтип сөзүн бүткөн калча ханын,
унутпайм бар дитимден аяганым.

Так айтсам – Шоорукту эмес, түпкү атасы
тагдырга каяша айткан Калча ханды.

Анан да аргасыздан көөдөнүмө,
атамдын айткан кеби кылт деди эле...

Жанымда үнсүз турган Бакай абам,
жүзүмдөн ойумду окуп баамдаган.

Чубакты дагы деле сүрүн салган,
чакырып колун жаңсап үн чыгарган:

«Жарыгым, чакырып кел Акбалтаны,
жоопту айтсын эми нойгут ханы.

Калчага жакынбыз деп калгандардан,
коңшулаш болуп келген Акбалта абаң.

Байкабай кол салганың нойгуттарга,
бул сенин кечкис күнөөң, Шоорук мырза.

Ансыз да болгон сөздү өзүң айттың,
аны эми кереги не кайталаштын». –

Арытан Акбалта хан басып келди,
абамдын ойун улап мындай деди:

«Баш тартты Манас Баатыр кол салуудан,
болмокчу кандай пайда сөз айтуудан.

Төбөдө Теңир калыс көргөн баарын,
теңелип бу нааданга не кыламын.

Жөнү жок сөзгө убакыт коротпостон,
жигиттер эс алганы болор дейм оң...» –

Жүйөлүү иш кылганым түшүнсө да,
жүрөгү ооруп турган хан Акбалта,

ичинде өктөө бардай сүйлөгөнүн,
ичимден туура көрүп үндөбөдүм...

* * *

Айтылбай артыкбаш сөз кепке келген,
ал күнү ачты эшигин калча эли кең.

Ойлонбой башын салып калча ханы,
ордого ак ниетинен жол баштады.

Ошентип жеңилүүнүн салты менен,
орчунга ойдогудай тартуу деген,

эсепсиз зарын чачып, мал сойулду,
эл-журтка жарашуу той бермек болду.

Аягы Алтай эли, башы Турпан,
ал тойго окчо, орчунду бүт чакырткан.

Күз болуп калгандыктан келбей көбү,
келишти Айдаркандар Иледеги.

Чекишкен кандаш элдин жарашуусу,
ал анан аяктаган арты чуулу...

Баарысы башталды эле кыз-ойунда,
буга азыр күнөөлөймүн өзүмдү да.

Түнөрүп, жазылбаган Акбалта абам,
тойуна калбаймын деп кетип калган.

Азада жатса айылы, анан кайдан
ал тойго калмак эле Акбалта хан...

Бир нукка салгычакты курама элди,
баарына бекем туруп чыдайм дечи.

Калча элин кечирбестен кырып салсак,
кылымга эмне деген атым калмак?

Нойгутту таарынтпайм деп бир тукумду,
наадандык болор эле тыйпыл кылуу.

Болбосун өз колунду өзүң кесүү,
билсе да Акбалта абам кечирбеди.

Абамдын дили таза, кетпейт алыс,
ачуусу тараган соң чечет калыс.

Түшүнөм, мага эмес – тагдырына
таарынып турат абам ушул тапта.

Байтөрө беттеп келип Калыйканды,
бүт билет – агызганын кызыл канды,

Бул жолу калчаларга жакынмын деп,
бүлүнттү абам элин экинчи ирет...

А бирок Чубак анда атасындай,
анчалык калчаларга туталанбай,

жубатып өз көңүлүн, мени дагы,
жүрөктөн чыккан сөзү эсте калды,

«Калчалар чапса элимди, мен да чаптым,
кем эмес кырылганы, ашса – аштым.

Атамдын тургандыгын кандай алда,
Айкөлүм, түшүнөрсүң, ойуңа алба?

А көрө, душман таппай өз элиңден,
алалы туугандашып калча менен...

Баштоого кыз-ойунду бурсат бергин,
басылсын кооптонуусу жалпы элдин?..» –

Бушайман абалымды билген Чубак,
бул сөздү айтып мага берген кубат.

Чамынып чапмакмын деп дардактабай,
чалга окшоп мындайларды көргөн далай,

ойлонуп токтоо берген кеңешине,
ошондо шунча ыраазы болдум эле...

Баштоого кыз-ойунду бурсат бергем,
барганбыз хан багына баарыбыз тең.

Тигилген ак өргөөлөр бак ичине,
тамшантып көз кумарын алган эле.

Башында Акылайдын ак өргөөсү,
баа жеткис аземине, башка көркү.

Өргөөлөр, өргөө ичинде кыздар дагы,
өктөөнү жууш үчүн тартууланды.

«Капырай, кандай болуп кетээр экен?..» –
деп ичтен айлам кетип турган элем.

Ошондо Бакай абам адатынча,
«Орчун журт! – деди карап баарыбызга,–

жеринен келе жаткан эң бийик салт,
жыгылган эрди баспайт – бул ыйык ант.

Калча эли кандашыбыз, жеңилди деп
кыздарын тартууга алсак болбостур эп.

Түгөйдү тандоо укугун алсын кыздар,
түбөлүк жуп болууну каалагандар,

тартуу эмес – тандап алган жары болсун,
тагдырдын бакыт кушу жылоолосун!» –

Чоролор көздөрүнөн жалын чачкан,
абамдын сөзүнөн соң тымып калган.

Тандалган сулуулары тектүү жердин,
башында хандын кызы тиштеп эрдин,

жаш чайган каректерин жерге кадап,
жыйрыла так ортодо чогуу турат.

Бөрктөрүн кырдап кийген боз уландар,
болобуз кимибиз деп сулууга жар,

жарданып кыз көзүнө илинсек деп,
жабыла карек таштайт бойду түзөп.

Жаштарды артка сүрүп балбандары,
жаштары кырк-элүүлөп калгандары,

«орчундун сай кашкасы менмин» деген,
ортого назар салат далай берен.

Арадан айрымдары ачууланып,
«Артка тур!» – дешет бийик үн чыгарып.

Ортодо топтолушкан кыздар болсо,
окшошуп марга арбалган койондорго,

тим койбойт экен булар бизди дешип,
дирилдейт бечералар жер тиктешип.

Дит чыдап ушуларды карап туруу,
дегеле жан-дүйнөмө жат туйулду.

Жүз багып карай албай кыздар жакты,
жазганып жер тиктеген Шоорук ханды,

акылсыз, дардестигин аягандан,
акырын үн чыгарып минтип айткам;

«Жазыксыз жабырлаган бул кыздардын,
жазасын тартасың го, Шоорук ханым.

Жайына койолук деп айтсам азыр,
жарданган орчун кыргыз тил албастыр.

Кыздарды кыстабастан ойун баштат,
кысынтпай өздөрүнчө ээн таштат.

Каалашып көңүлдөрү табышса эгер,
каршылык кылбай кыздар сөзүн берер.

Жактырып тил табышкан улан-кызга,
жалпы журт бакыт тилеп берсин бата.

Эмесе, ойун башчы келин кайда?
Эл күтүп калды белем, бачым башта!» –

Сөзүмдү бүтөр замат – баятадан,
сүрөөндү күткөн аттай араң турган,

кыраандар айтканымды жактырышкан,
кубаттап «туура кеп!» деп добуш салган...

Аз-аздан нукка түшүп, көркү чыгып,
аргендей шыңгыраган үн угулуп,

Той деген той экен го!.. Бир аз мурда,
томсоруп жылдызы учкан кырк бир кыз да,

курчаган келин-кыздын ортосунда,
күмүштөй күлкүлөрү жаңырууда.

Шатыра-шатман салып тойдун дуусу,
шаңшыган ырчылардын үнү угулду.

Тандалып бирден ырчы ар уруудан,
тамаша-күлкү салып ырдап жаткан.

Топтолгон кырк чоромдун ар-бирөөсү,
топ жарган күлүктөрдөй өнөр ээси.

Бирөөсү ырга шыктуу, бири жайчы,
да бири келер кезден кабар салчу.

Кыскасы, ар-биринде күч эле эмес,
касиет өнөрү бар жан тең келбес.

Кенжеси чоролордун ошол кезде,
курагы бир мүчөлдөн жаңы өттү эле.

Үйшөндөр Үмөтүнүн уулу Жайсаң,
үлгү ырдын чебери эле топту жарган.

Ширин тил, шыңга мүчө, бой-келбеттүү,
шадылуу манжалары комузга эптүү.

Назик үн көмөкөйдөн мукам чыккан,
негедир, жашытчу эле адамды уккан.

Кынаптап чебер тизген сөз бермети,
куйулган суу сымалдуу ага берчү.

Ошончо ырчылардын арасынан,
обону уккандарды тамшандырган,

орошон ойду ортого сала билген,
орунун ар бир сөздүн таба тилген,

он үчкө жашы жаңы толгон менен,
орчундун арасында жок эле тең.

«Үлгүлүү санат ырын ырдаганда,
үйшөндөр Үмөтүнүн Жайсаңына,

чаңына бир да ырчы тең келбейт» деп,
ой баккан карыялар салышчу кеп.

Баалаган кептин кунун жаш уланды,
Бакай хан бар дитинен жактыары,

кыйынмын деген кыйла ырчылардын,
көралбас сезимине туз саларын,

атылган ыр булагын бүтөсөк деп,
айрымдар ичи тарып жүргөн дегдеп.

Албарсты ташка чаап койот деген,
арам ой көңүлүмө эч келбеген.

Биз жактан ырчыларды тандап жаткан,
бир кезде тынчсызданып Бакай абам:

«Жайсанды ырчыларга кошпойлу деп,
уулунан тынчы кетип турат Үмөт.

Мага да жагып турат анын ойу,
макул бол, ырдатпастан жөн койолу?..» –

дегенде колтугума шайтан сайып,
дирт эттим абакемди кескин кагып:

«Жайсанды – ырдаганга дегдеп турган,
жайына жөн койгула, болбойт тыйган!» –

Буркуйуп сыртым салып нары бастым,
буулугуп өз ичимде ойлоп жаттым:

«Болуптур, ырдаткысы келбесе Үмөт,
балким ал баласынтып жатса керек.

А тиги Бакай абам эмнеликтен,
Жайсанды ырдаткысы келбеди экен?..» –

Жаңырып кулагыма бир айтканы,
жаман ой сезимиме бүлүк салды.

Бир жолу Жайсаң ырдап жатса абам,
баш чайкап, сөздөрүнө таңыркаган:

«Такшалган акындардай сөз кынашы,
Теңирим, өзүң сакта бул чунакты!

Чыпкалап ой-маңызын, сөз айтканы,
чаңына таштай турган мени дагы.

Тилегин Көкөтөйдүн берген белем,
тең ата Була акынга келген белем!...». –

Улабай андан нары сөзүн сырттан,
унчукпай ойго батып тунжураган...

Жүргөнү курагына келбеген төп,
Жайсаңга суктангандар өтө эле көп.

Абакем көптүн бири эмес эле,
анда ал ошол сөзүн айтты неге?

Азыр да күдүк ойду шайтан сайып,
абамды турат дедим ичи тарып.

Арман ай! Ал кездеги жаңылганым,
айыкпас дарт болгонун кабылдадым...

Ырчысы ар уруунун сын-сыпаттап,
ырдашып өз ич ара күч сынашмак.

Кыздарды, ырчыларды таразалап,
калың эл калыс сынап карап турат.

Кыйынмын деген ырчы-акындардын,
ысымы жалпы журтка болот дайын...

Аргындын Жакебайы, Жайсаң экөө,
Акылай кызды ырдашмак болушту эле.

Жакебай сын-сыпаттап Акылайды,
жасаган ишин Жайсаң ырдап жатты.

Турган эл Акылайдын өргөөсүнө,
топтошуп чубап келип толгон эле.

Бурбастан көңүлдөрүн башкаларга,
бүт баары кулак төшөп бир Жайсаңга.

Жаш улан – мукам үнү кубулжуган,
жаш-кары карек албай тыңдап турган.

Муңайым, өксүк добуш аба жарып,
мүңүнө кырк бир кыздын төп жарашып,

үнүнө кынапталып ыр саптары,
үзүлбөй бир тынымга ыр жаңырды:

***«...Уздан аруу-назик Перизаттын,
укмуштай уздугуна таңым арттым.***

***Коротуп көздүн майын бүткөн сайма,
көркөмү жакса экен деп алган жарга,***

***кештелеп түркүн-түстүү чылк жибектен,
келини болор жерге дилин төккөн.***

***Кынаптап сайган сайма ойумунан,
кыялын Акылайдын окуп турам.***

***Тандаптыр жип бойогун төп келтире,
табылгыс бүлө болот барган жерге.***

***Мүйүздөр, кыял оймо ойумунан,
мүнөздүн токтоолугун көрүп турам.***

***Арнаган ата-энеге кийимдери,
а кокус тар болор деп бүйрүгөнү,***

***көбөсүн¹ макмалдатып көркүн ачкан,
көлбөөртүп көрк кошуптур көз талдырган.***

¹ *Көбөсүн* – тондун эки өңүрүнүн жакадан этекке чейинки кыйуусу.

*Колунан чыккан ар-бир буймуна,
кошкону жан-отунун, туйулууда.*

*Көгүлтүр көшөгөсү дүрүйөдөн,
көрк берет Көк Теңири, дүнүйөдөн.*

*«Көгөрсөм экен барган жерден» – деген,
көөхар көз Акылайдын тилеги экен.*

*Апаппак өргөөсүнүн сын-сыпатын,
атайлап ар буйумун келет айткым.*

*Кыпкызыл арча түндүк алтын чапкан,
кыз теги бийиктигин айкындаткан.*

*Ууктар – алтын учтап, көөхар жапкан,
уңуна¹ ак жибектен чачык таккан,*

*«Ак жолтой тутка болсун үй ээси» деп,
Акылай аппак тилек кылса керек.*

*Кереге көктөөсүнө кызыл алтын,
кынаптап бекитиптир, таңым арттым!*

*Жасаган үй жыгачын чебер белем,
жалганда бир дагы жай тең келбеген!...» –*

*Муңайым, назик добуш күтүүсүздөн,
муңканып барып анан чарт үзүлгөн.*

*«Чарк» деген добуш чыгып капысынан,
чайпалды элдин ичи тымып турган.*

¹ Уң – ууктун керегеге сайылган учунан бир нече ылдыйы-
раак бөлүгү.

Баятан тымтырс уккан эл шыбырап,
«Бул ким? – деп бир-биринен жатты сурап.

Түшүнбөй эмне болуп кетти дешкен,
түйшөлгөн эл кулагы муну эшиткен:

«Ой, бек Үмөттүн Жайсаңы!
Олтурган эл чарчады.
Заарда баштап ырыңды,
сага айтсам азыр чынымды,
алда качан түш ооду.
Андан бери болгону,
Акылайга тигилген,
ак өргөөнүн ичинен,
айтканың түндүк, кереге.
Акылай эмес — чеберге,
алкышың айтып турганың,
а деги, кимге эле жаксын, урганым?

Андан көрө кызды айт да,
кыз жасаган ишти айт да.

Кыялдап сайган саймасын,
кыябы менен мактайын.
Укмуштай кооз көшөгө,
уздун кылар иши эле.

Жабык баштын жакасы,
жалаң кундуз, карачы.
Алтын бакан ийилип,
ал тиккен кийим илинип.

Кертимдеп жыйган жүгүнөн,
кездеменин түрүнөн,

көргөндүн көзүн талдырган,
көрчү Акылай кандай жан!

Шооруктун кызы Акылай,
шоодурайсың капыр а-ай!
Аккуудай мойнуң узартып
анардай бетиң кызартып,
алат мени ханы деп,
албырасың кара бет!..» –

Баятан чыдап араң турган белем,
бакырып Бакай абам мындай деген:

«Баскыла жаагын бачым бейадептин,
буга ким бурсат берип ырда дедиң?

Ошондо казактардын Айдарканы,
ортого чыга калып бакырганы:

«Хан Бакай! Салтты бузба келе жаткан.
Калкына тойдо ырдайт каалаган жан.

Жайсаңдын муңдуу үнүнөн жадап кеттик,
жалпы элдин көөнүн ач деп бурсат бердик.

Жай угуп байкап көргүн, Токчоронун
жалгызын кем ырчы деп кордобогун!» –

Төх чиркин! Чатак чыгып өз ичара,
теңелсем болбой калар Айдарканга.

Шайтанга алдырыпмын тил укпастан.
Шул азыр туура болот кандай кылсам?

Нойгуттар ансыз деле араң турат,
наадандык кылды Айдаркан, атаганат!..

Карашып менин гана көңүлүмө,
калчага жарашууга көнүштү эле.

Кымындай кезден Үмөт Акбалта экөө,
колунан кан агызып, түбөлүккө

антташып акыреттик дос болушкан,
айылы ажырабай бир конушкан.

Алтайдан көчкөн кезде Үмөт айылын
көчүнө кошпой койгон Айдаркандын.

Азыр да нойгуттарга жамаатташып,
үйшөндөр конуп калган турукташып.

Чапканда нойгуттарды калча ханы,
чабылган алар менен үйшөң айылы...

Калбайм деп Акбалта абам кеткенинде,
кошулуп кетмек болот Үмөт деле.

«Манасты кекеткендей болуп калам,
сен калгын»,– дептир аны Акбалта абам.

Узатып Акбалтаны, бери баскан
Үмөттү тосуп барып хан Айдаркан,

жактырбай кол сермеген кыймылынан,
жагымсыз кеп айтканын баамдагам.

Айдаркан ачууланып бир нерсе деп,
аттанган Акбалтага колун сермеп,

аңгыча карап турган мени көрүп,
алыстан баш ийкеген салам берип.

Топтошуп турган бизге кайрылбастан,
терс карап өз кошуунун көздөй баскан.

Айткысы келбегенби Үмөт абам,
Айдаркан жөнүндө эч сөз кылбастан,

кан тепкен жүзүн менден буруп нары,
калкандай муруттарын жай сылады...

Алаксып башка ишке ошол тейден,
аны мен чыгарыпмын такыр эстен.

Түз эле хан Айдаркан кастар тигип,
тийишип жаткандыгы азыр минтип,

Үмөттө өнбөй жүргөн доосу бардай,
үстөмдүк көрсөткөнү турду жакпай.

Ачуумду басып араң эрдим тиштеп,
атылтып карегимди теше тиктеп,

алкынтпай жинин кагып койуш үчүн,
акырын үн чыгарып өтүнгөмүн:

«Кордодуң «салт буздун» деп Бакай ханды,
койгунуң жөн жеринен док урганды!»,

Тукуруп жаш баланы сөз жырганың,
туура эмес, хан Айдаркан, бул кылганың.

Түбүбүз бир эл менен чабышканды,
турбагын каалап аны жаңыртканы?

Акылсыз жосун дебей эмне десек?
Алышаар жооң четте, келет кезек...

Көкүтүп ага-инини бир-бирине,
көзүрүм, ким экениң билдирдиң ээ!

Тартуудан алыстатып нойгуттарды,
талашып алам деген ойуң барбы!.

Чабылып-чачылгандар – нойгут, калча,
чыгымды тартышкан жок башка эл анча.

Шоорук хан өзү тилеп алган мээнет,
шондуктан нойгуттарга айып төлөйт!

Калган эл тойдо сыйды көргөнүнө,
каниет алып кетсин өз жерине...

Токтоткун кыз-ойунду, Шоорук Ханым,
токтоосуз кырк бир кызың жар тандасын.

А бирок кыздар үчүн бир гана шарт:
нойгуттар, үйшөндөрдөн жар тандашат.

Кырк бир кыз эки уруудан теңин тапсын.
Кааласаң тойду анан улантасың!..» –

так кесе буйрук берип Шоорук Ханга,
топтошкон кырк чоромду алып жанга,

тигилген өргөөлөрдөн оолак бардым,
тизилген жигиттерге назар салдым.

Тагдыры жазган буйрук кырк бир кызга,
таппадым тандатуудан бөлөк арга.

Буйруса кимге эмнени таалайына,
буйтоого ал жазуудан болбойт тура...

«Биз алсак жарабайбы, Айкал?» – деген,
баш чайкап чоролорго жооп берген:

«Жабыркап аргасыздан мойун сунган
жар алсаң арылбастыр жалганда арман.

Чабылган, чапкап элден жар албайлы,
жактырып эл-жер кезип кыз тандайлы.

Култегин перзент көрбөй өткөн менен,
кумары таркабаган Тул-Бийкеден.

Каалашып бир-бирине дилин берген,
кандай күн түшсө башка бирге көргөн.

«Артында калган күнүм курусун!» – деп,
антынан кайтпай туруп Тул-Бийке, бек

керезин ташка ойдуруп калтырган соң,
көмдүргөн Күчүгөнгө тирүү бойдон.

Кыйышпас чоролорум, тил алсаңар,
Тул-Бийке энебиздей күтөлү жар!..» –

деп айтып чоролордун ар-бирине,
дит койуп карагамын — ойунда не?

Айрымы туура көргөн. Көпчүлүгү
аргасыз айтканыма баш ийгени,

чагылып каректеги Нуршооладан,
чын ойун ар-биринин даана окугам.

Ошондо – караламан калкым эмес,
ордомдун тиреги деп жан теңебес

кырк чором – кымбат көргөн керт башымдан,
кап чиркин, бөлөктүгүн даана туйгам...

Түшүнгөм жан-отумдан шондо анан,
журтумду сакташ үчүн чачылтпастан,

карабай кадырына, бек кармаган,
катуулук – калыстыктан тайыбаган,

көөнүнө көңүл бурсам ар-биринин,
курамам ыдыраарын толук билдим...

«Шоорук Хан түзүп берди ыңгайлуу шарт,
шондуктан ырбабасын көңүлдө дарт.

Калкымдын көбү мында келген экен,
калтырбай кийинкиге ушул жерден,

жер тандап ордо турар тең ортого,
жарлыгым бекитейин биротоло!» –

ушундай ойго бекип өз ичимден,
унчукпай чоролорго түс үйрүгөм...

«Теңиби, теңи эмеспи – нике буйрук,
таалайга жазып койгон кызга буйруп,

тандайбы, тандабайбы – болор нерсе
болот го, жар тандоону бүтүргүлө!..» –

деп эле бакылдаган Айдаркандын,
добушун эшиттим да, басып бардым.

«Бул жерге бийлик кылып буйра турган,
укукту ким берди эле, хан Айдаркан?

Жөн гана көп катары тойго келдиң,
Жайыңча сыйыңды көр, бийлебегин!

Астымдан кыя өтпөскө ант кылганың,
Айдаркан, Көк алдында унутпагын.

Жалпы орчун, окчун, ойрот элдерине,
жалгыз мен бийлик кылам, түй эсиңе!

Угуп кой, кош бийликти түк каалабайм,
улуулар калыс айтса тилин алам.

Эгерде коржоңдосо сага окшоп,
энеси, үй-бүлөсү калат жоктоп.

Жалпы элдин сакташ үчүн ынтымагын,
журт бузган безерлерин жок кыламын!.

Бул сөзүм тиешелүү баарыңарга,
айтпадым жалгыз гана Айдарканга.

Астымдан туура чыкса атамды да
аябайм, бекем турам айтканыма!» –

келгендей ачуум азыр Айдарканга,
каарымды көрсөтпөгөм калчаларга...

Томуктай булуту жок ачык асман,
түн түшүп бир заматта кум учурган,–

каарыма табият да каарын кошуп,
Күн көзүн кара булут калды тосуп.

Ар дайым жол баштаган Ак жолборсум,
ачуусу келгендигин көрүп турдум.

Алаамат түшүрчүдөй Мар шаасынын,
аянбай жалын бүркүп ышкырганын,

асманда зуулдаган Урун-Мардын,
ага удаа Ак шумкардын шаңшыганын,

капталда кара чаар Кабыланым,
куйругун чимирилте чамынганын,

калайык сенейишип карап турган,
кай бири коркконунан көзүн жумган.

Кара чаар Кабыланым каарданып,
куйруктун учу менен койсо кагып,

астында Айдаркандын Карасуру,
асманды карап буту тарс жыгылды.

Даашпай нөөкөрлөрү тургузганга,
далдайып ханы кошо жатты чаңда.

Ордунан араң туруп, ооруксунган
олбурлуу дене-бойун түзөп араң,

белинен бото курун чечти дагы,
баш ийип мойнуна арта салды.

Канаттуу бөркүн көзгө баса кийип,
колдорун бооруна алып басты ийилип.

Жер тиктеп карай албай тике мени,
жалбарган добуш менен мындай деди:

«Кызырлуу Айкөл Шерим, иттик кылгам,
күнөөмдү кечиргиниң кечире алсаң?

Кесирим элге тийип керт башымдын,
кусурун караламан эл тартпасын.

Кем акыл башым мына чабам десең,
нукусуң урпагыма тийбесе экен!?

Күнөөм бар, курмандыкка мени чалгын,
кесирим элге тийбей аман калсын.

Ойлонбо, тирүү койбой чапкын мени?
Ооматым кетти колдон, оңбойм эми!..

Жыгылбай аралашып топо-чаңга,
жөн гана аттан түшүп калганымда,

Айкөлүм, ат салышып өзүң менен,
тизгиндин бир жагымын демек элем...

Кызырлуу Төрөм, сенин касиетиң,
кем баалап жүргөнүмдү кечирбессиң.

Айкөлсүң, сен кечесиң, бирок Теңир,
ачкөздүк кылганымды кечирбестир!

Мен эмес – келечекте урпагым да,
менсинип бой көтөрөр урпагыңа.

А бирок, ойун ишке ашыралбай,
алар да ыза болоор бабасындай!..

Астыңа ат салбаймын мындан нары,
аныма күбө Теңир, күбө баары.

Жылдызы бийик жанган Айкөл Шерим
жыгылган мен көөдөктү кечирерсиң!» –

Буурадай кыш чилдеде кирип турган,
буркулдап көзү жанып, көбүк чачкан,

заңкайган опол тоодой хан Айдаркан,
заматта чаначка окшоп жели чыккан,

кичирип, куну кетти бир заматта.
Кайрадан ага боорум ачыды да,

түн түшүп, түрмөктөлгөн ачуум тарап
«Тойду ула!» – дедим Шоорук ханга карап...

Күн күлүп, булут тарап, айланага
кадимки мээрим төгүп жайдарылана,

өрүлүп кыз чачындай оролушкан,
ордолуу чөл марынан из калбастан,

кумдарды шыгыратып көз алдыда,
көрүнбөй сиңип кетти бир заматта.

Көктөгү Урун-Марлар зуулдаган,
кошулуп булуттарга удургуган,

билинбей бир заматта шамал айдап,
булутка аралашып кетти тарап...

Көңүлсүз каадасы жок өтүп жаткан,
кыз-ойун кызыгынан ажыраган.

Кызыгып кыз себине, келбетине,
кан кызып тегеректейт баарысы эле.

Көзү өтүп телмиришип Акылайга,
кары-жаш дебей түгөл жарданууда.

Ошондо керимселдей керилген кыз,
обдулуп орунунан маанайы суз,

акырын жыла басып, четте турган,
анчалык кыз алууга кызыкпаган,

топурак-таш кармаса сүйлөттүргөн,
тендешсиз уста турган – Садыр деген,

нойгуттун айылындагы үйшөндөрдөн,
наристе үнүнө зар берендерден.

Акылай шол устага басып барды,
акырын жең учунан коомай алды.

Дирилдеп сыбызгыдай үнү менен,
дилбар кыз жерди тиктеп мындай деген:

«Мундуунун мунун билет мундуу гана,
муңканган жан экенсиз бир балага.

Билбеймин ошол үмүт акталарын,
бир гана никем сизге буйурганын,

жүрөгүм сезип турат, ошондуктан,
жарыңыз болойун деп келип турам.

Анчалык узак жашоо буйрубаган,
арт жакта бала калбас из улаган.

А бирок кылымдарга өчпөй турган,
атыңыз калат окшойт чебер курган...

Кемсинүү эмне экенин башыңыздан,
көп жолу өткөрүпсүз, ошондуктан,

күң дебей, кунга келген – арзып алган,
кордобой жар кылаар деп колум сунам»,–

ийилип желге ыргалган тал чыбыктай,
иймене сөзүн бүткөн сулуу Акылай.

Теңирдин буйругуна дабаа жок да,
тендешин шунтип тапкан Садыр уста.

Акылай уз эле эмес – келер кезди,
аяндуу карө билген жан экени,

ошондон көп күн өтпөй дайын болгон,–
ордонун түбүн түптөп Садыр койгон...

* * *

Аяктап жар тандоосу кырк бир кыздын,
анан да шол кыздардын көңүлү үчүн

кыз ойун таңга чейин улансын деп,
көпчүлүк каалаганын көргөнбүз эп.

Ырчылар жаак безеп кайра баштан,
ыр жаанын төгүшүүдө чарчабастан...

Кыз ойун токтоп кайра уланганы,
кулакка мукам добуш жаңырбады.

А тиги Токчоронун Токтогулу,
топ жарып жаагын жанып боздогону,

көпчүлүк элге жагып, кубантса да,
көөнүмө конбой койгон караманча.

Көрүнбөй Үмөт абам жакын жерден,
каякта кармалды деп издеттирсем,

Кыргылчал узактан соң кайра келип,
карабай, күнөөлүүдөй, айтты ийменип:

«Баатырым, ачууланба айтканыма?
билбеймин, таарынганбы Айдарканга,

Үмөт да сөзгө көнбөй Жайсаң менен,
үйүнө аттанышып кеткен экен.

Хан Бакай аркы-берки сөзүн айтса,
кашайып Үмөт-кежир караманча:

«Жүздөшүп Айдарканга олтурганча,
жөн болор Айткөл Манас башымды алса.

Беделин түшүрөйүн деген нээтим,
Баатырым билет өзү, жок экенин.

Биз мында турган менен кайра дагы,
билемин, безге тийер сөз чыгары.

Кокустан чатак чыкса өз ич ара,
кокуй күн, саатым тийер урпагыма!..

Байкабай эл дуулдашып жаткан кезде,
бастырып кетелик биз андан көрө.

Баламдын шагы катуу сынып калды,
Бакай хан, жол тоспогун, бастыралы..». –

Кыргылчал кыйпычыктап сөзүн бүтүп,
кызыкты баштайбы деп турду күтүп.

А менин Үмөт үчүн бир кыпынча,
ачуу эмес – акым да жок таарынууга.

Өтүнүп ырдатпасын дегенине,
өктөмдүк кылып болбой койдум эле...

Байкабай – ыр көлүнө сугарылган
болоттун мизин ташка чаап алгам!

Оргуган касиеттүү мөл булакты,
ойдо жок бир тентек жан бүтөп салды.

Жайсандын өтө сезгич морт дүйнөсүн,
жаш тентек сезген эмес бүлдүргөнүн.

Көңүлү катуу сынган жаш уландын,
көрбөдүм ошондон соң ырдаганын.

Үмөттөр ошол тейден алыстады,
казактагы үйшөндөргө барышпады....

Ошентип чекишкенди бекиткенге,
ой менен берилген той анча деле,

биз күткөн ынтымакты бекитпеди,
бүдөмүк бөлүнүүгө белги берди.

Жакшылап ой жүгүртүп, акыл менен,
жалпы элге жарлыгымды айткан элем:

«...Ордомду жер ортосу Көтөлөккө¹,
орноткум келип турат»,– дегенимде,

¹ *Көтөлөк* – Талас өрөөнүнүн мурдагы аталышы.

Айдаркан, Көкчө экөө бирдей туруп,
ачуулуу кабактарын мага буруп,

Көкчө эр көтөрүлтүп үнүн бийик,
кыйкырган кайра дагы жинге тийип:

«Ээлейли ошол жерди бүт дегенбиз,
атамдын хан ордосун түптөгөнбүз.

Аны эми бузабызбы, Манас Баатыр,
андай жер хандыгында толуп жатыр.

Ошондой жердин бирин тандап деле,
ордонду орнотурсаң болбойт беле?..» –

Атасы андан бетер уулун коштоп,
ачуумду кайра дагы койду козгоп.

Аңгыча кыпчактардын Таз Чечени,
алдыга чыга калып мындай деди:

«Жу-урт, у-ук!.. – деп добуш салган элге сүрдүү,
жаңырып коңгуроодой бийик үнү,–

Айкөлдүн касиетин Теңир берген,
апачык азыр эле көргөн элең.

Кызырлуу Шер каарына калгычакты,
корголоп кол алдында баш уралы.

Кыяпат Шер алдында айтпайбыз деп,
калың эл кылган элек бир ант – ыйык кеп.

Жаңы эле кыя өтпөйм деп Шер астынан,
жалынып убадасын берип турган,

Айдаркан эми кайра уулу экөө,
айлыбыз конду эле дейт Көтөлөккө.

Ал жерге ордобузду түптөдүк деп,
Айкөлдөн талашкандай салышат кеп.

Азыркы айткан антын азыр танса,
айтабыз кандай «алкыш» Айдарканга?.

Талоонго Көкчө баатыр калбайм десең,
талашпай көчүп кеткин Көтөлөктөн!..

Кечикпей көчүп кетсин кыш түшкөнчө.
Кыш бойу жан барбасын Көтөлөккө.

Жаз алды чогуу барып, ылайыктап,
Айкөлгө хан ордонун түбүн курсак.

Ал жердин калмакча атын атабастан,
агаин, туура болор башка ат тапкан?..

Айтылып калсын элде – Айдаркандын
айкөлдөн Көтөлөктү талашканын.

Айкөлдүн хан ордосун бекемдейлик,
ал жердин атын эми ТАЛАШ дейлик...

* * *

...Тал-Чоку... Кан майданга карек кадап,
Кабылан Айкал-Берен ойлуу турат.

Чубалып кербендердей өткөн кези,
чагылып карегине элестеди.

Кай бири кубандырса, кээси Шердин,
күчөтөт көңүлүндө каткан черин...

Канчалык бириктирем деген менен,
кайрадан уруу-урууга бириндеген,

калкынын хандыктарга тараганы,
кайталап жарааттары кабылдады.

Качанкы кабылдаган жараатына,
кошулуп Коңурбайдын жараты да.

Айкал Шер кан агыза ээрдин тиштеп,
алыстап кеткен күнүн турат тиктеп...

ТАЛАСТАГЫ ХАН ОРДОНУН КУРУЛУШУ

Бүдөмүк бүлүк салып көңүлдөргө,
берилген Шоорук тойу тарады эле.

Күнөөм жок туруп эле бир кыпынча,
күнөөлү болгонсудум нойгуттарга.

Ээрчитип чоролорду түп-түз барып,
каралуу нойгуттарды азаладык.

Эйңкейген кары дебей, жашы дебей,
эзилтип жан-дүйнөмдү баары бирдей,

эч кандай күнөө койуп таарынбастан,
эрлерди жоктошту эле жазат тапкан.

Агарып сакал-чачы карып кеткен,
алдыма Акбалта абам басып келген.

Көздөрү туруучу эле жалын чачып,
калыптыр тунарыңкы булут басып.

Бакылдап баштагыдай добуш салбай,
басыңкы үн чыгарып сүйлөгөн жай:

«Баатырым, бир кыпынча пейилимде,
билесиң, кир жоктугун, өзүң деле.

Бул жазмыш, болор нерсе болуп өттү,
бекерге коротпойлук ага кепти.

Карыды Акбалта абаң, кетсе айып,
кечиргин кылсам эгер жалакайлык...» –

ушинтип нээти таза Акбалта абам,
уу жуткан көңүлүмдү жууп салган.

Ордону көчүрөм деп айтканымда,
«Ошонун туура» деген бир ооз гана...

Ошентип кыш өткөрүп, эрте жазда,
ордону түптөттүрдүм кең Талашка.

Калам деп ойлобостон көчкү астында,
Кошой хан Чаначты ашып ошол жазда,

жолуна арнадым деп Көк Теңирдин,
жетелей келген эле ак боз бээсин.

Чалдырып ошол бээни курмандыкка,
чапты эле ордо түбүн Садыр уста.

Ордонун түбүн түптөй турган жерди,
Ош-Пирим нур түшүрүп белги берди.

Көйкөлгөн жайык өзөн оң жагында,
күрпүлдөп көбүк чачат Шелжут дайра¹.

Көк ыраң көлдөй толкуп желге ыргалган,
көк жайык түптүз жерге нур чагылган.

¹ *Шелжут дайра* – Талас дарыясынын мурунку аталышы.

Теңирим кутун төктү деген ойдо,
«Туу сай!» – деп өтүндүм хан Кошойго.

Түпөктүү көк асаба тууну орнотуп,
турган соң орунунан жай козголуп,

заңкайган опол тоодой залкар абам,
«Заңк» этип адатынча добуш салган:

«Кут толсун хан ордоңо Баатыр Манас!
Кыпчактын Тас Чечени койгон «Талаш»,

бүдөмүк кандайдыр бир чырдан кабар
бергенсийт, ошондуктан кимге жагар?

А көрө, тилимди алгын Манас досум,
аталып атыңа окшош Талас болсун!».–

Ошентип абакемдин койгон атын,
орчундун кубантты бейм кары-жашын.

«Абыдан туура болду» – дешип баары,
ак дилден бири калбай кубаттады.

* * *

Түптөдүк ошол жайда хан сарайды,
калганын Садыр уста жай улады.

Курулуш кызуу жүрүп жаткан кезде,
Хан Бакай шашып келди бир күнү эрте.

«Чыйырды бачымыраак келсинчи деп,
Чабарман жибериптир сени издеп.

Билбеймин эмне сөзү бар экенин,
Баатырым, күттүрбөстөн бачым жеткин»,–

ушундай сөзүн угуп Бакай хандын,
«Укмуш ай! Не болду?» деп шашып калдым.

Токтолбой ошол замат чоң капкадан,
төмөнкү Айрыталга жетип баргам.

Апамдын ак өргөөсү тал түбүндө,
алыстан карегиме илингенде,

чочулап алда-нени көрөмүн деп,
чапкамын астымда атты тек элеңдеп.

А бирок жакын келип калганымда,
апамдын үнү угулду кулагыма.

Кайраттуу добуш салып нөөкөрүнө,
кандайдыр буйрук берип жаткан эле.

Көңүлүм бир заматта тынчый түшүп,
апама жетип бардым турган күтүп:

«Апаке, эсенсиңби, алың кандай?
абамдан иштин жөнүн сурап албай,

тез баргын десе эле, чочуп сенден,
кеселдеп калдыбы деп чаап келгем...». –

«Жарыгым, көп жылдардан бери карай,
жатыркап калган элем аян албай.

Түш көрдүм бүгүн түнү таң алдында,
токтоосуз айткым келди жалгыз сага.

Көркөмү көз тайгылтат хан сарайың,
капырай, бүтүптүр деп таң каламын.

Шаркырап көбүк чачкан тунук дайра,
шапааты жан сергиткен ысык жайда,

жанында хан сарайдын күүсүн чертип,
жайылып агып жатат «күр-шар» этип.

Калкыган түркүн-түстө суу куштары,
карасам, канбоочудай көз кумары.

Ошончо сан-миң куштун арасынан,
көрүнүп кооз чүрөк четте турган,

аземдүү аруу куштан башкасына,
анчалык назар салып карабайм да,

жалынып Жараткандан тилейт элем,
«Жалгызым кушту кармап алар бекен!»

Аңгыча Акшумкарың тип-тик түшүп,
алиги кооз чүрөктү кетет илип.

Айланып хан сарайдын төбөсүнөн,
Акшумкар талга келип конот экен.

Көркөмдүү кооз кушту көз талдырган,
кондуруп колума алам Акшумкардан.

Кудурет! Төп келди деп каалаганым,
кубанып турган тейден көзүмдү ачтым...

Курагың, өтүп барат кулунчагым,
курбуңду кечиктирбей издеп тапкын!» –

апакем жашын ирмеп, сөзүн бүтүп,
астыртан тигилди эле жооп күтүп.

Көңүлүн ооруксунтуп албайын деп,
кыйлага кеп табалбай турдум тиктеп.

Акырын сылай берип саамайынан,
апамды кубантсам деп жооп айткам:

«Өзүм да, жаным апа, ойлоп жүргөм,
ордону бүткөргөн соң жар издесем.

Ошонум туура болор, антпегенде
обу жок туйулам го калың элге?..» –

Сөзүмдү уланттырбай андан нары,
сумсая түшүп апам так кесе айтты:

«Эл менен эсептеше турган ишке,
эч качан кийлигишпейм дедим эле.

А менин жарыңды тап деп айтууга,
акым бар экендигин танбайсың да!

Жубайсыз хан ордондун астанасын,
жарабас, кулунчагым, аттаганың.

Курула берет ордоң, калкың бар да,
карегим, ал жагынан кам санаба.

Ээрчитип чоролорду жаныңа алгын,
жер кезип, эл аралап жар тандагын.

Ордондун куту болчу тапсаң жарды,
ошондо гана аттайсың астанаңды.

Колума кош жылдызым консо экен деп,
карегим, Кудуреттен турам тилеп.

Сөзүмдү эки кылба, мезгил жетти,
садагам, токтотолу жөнсүз кепти...» –

«Болуптур» деп айткандан башка сөздү,
уккусу келбегенге көзүм жетти.

«Апаке, айтканыңдай болсун анда,
а бирок, айтуум керек атама да.

Атамды алдырайын Чоң-Капкага,
ал жерде акыл салып бүт баарына,

угайын акылдарын алардын да,
ушуга макул дечи, жаным апа?...»,–

ушинтип Чоң-Капкага кайтып баргам,
апамдан укканымды абама айтсам,

сүйүнүп маңдай жарып жаш баладай,
сүйлөгөн Бакай абам жетине албай:

«Чыйырды мен ойлогон ойду айтыптыр,
чын, мезгил жетти, үйлөн баатыр!

Бул жактан кам санаба, Кошой балбан
капка-чеп курдурганга көнүп калган.

Жакып хан буйрук берсе аткаргыдай,
журтуң бар, Баатыр Манас, кам санабай,

жер кезип колуктунду издеп көргүн,
жактырсаң Жакып ханга кабар бергин.

Көкөмдү, Кошой балбан, Жамгырчыны
жанына кошуп алып, кулдук уруу

милдети Жакып хандын, ошондуктан,
барышат токтолбостон кабар кылсаң.

Баатырым, күн өткөрбөй дайындангын,
балдарга буйрук бергин, көрсүн камын». –

Сөзүмдү угаар менен Бакай абам,
создурбай ошол замат бүтүм кылган.

Баарына Бакай абам айтып кабар,
баш болуп атам, Кошой, карыялар,

бир ооздон жактырышып жол тартканга,
бүтүмгө келишкен соң берген бата.

Кырк чором Кыргызл баштап, Бакай абам,
колукту шылтоо болуп жолго аттангам.

Көңүлүмдө зор максатым – эл-жер менен,
кең-кесир дидаарлашып келсем дегем.

Кабарым калкка тарап калган кези,
калайык кандай тосот болду мени?

Болуптур, мага жаксын бир перизат,
бирок ал мени кандай кабыл алат?

Мен аны жактыргандай, ал да мага,
менсинбей, корунбастан сөз бере алса,

баш кошсом баркым билер асыл жарга,
бөксөрбөй, бактым толо болот анда.

Ушундай таттуу тилек шамдай жанып,
улагам узак жолго сапар алып...

* * *

Кол жете турган жерге токтолбостон,
көрөйүн бөтөн жерди деп ойлогом.

Кайрылып дуба окуп Таш-Мазарга,
кыйлага үн катпастан олтурдук да,

тынчтыкты бузуп, анан ичимдеги,
түпөйүл ойду ортого салгым келди:

«Жанымдан артык көргөн чоролорум,
абаке, баарыңар тең көңүл койгун!

Түз эле ушул жерден ыйык жерге,
туурадыр, сапар тартсак биз Мекеге.

Кайрылып Кап тоосуна, Омар, Осман,
Саидге – түбөлүктүү жайын тапкан,

кол жайып бата кылбай ошолорго,
колукту издейм дешим жарабайт го?

Жазмыш деп жарала элек Манас үчүн,
жалгандан так өтүүгө кылып бүтүм,

саяпкер Саид Малик, Эр Күчүгөн,
саргайып таш үңкүрдө иш бүтүргөн.

Алардын буту тийген жерге барып,
азалап дуба окуйлук колду жайып.

Ыраазы болсо алардын арбактары,
издейбиз ошондон соң алар жарды»,–

сөзүмдү айтып бүтүп не дешет деп,
сыдыра ар бирөөсүн турдум тиктеп.

Ошондо ойлуу олтурган Бакай абам,
ордунан жай козголуп сөз улаган:

«Кайратуу Журт-Энеси Зулейханын,
ким танат тамырында араб канын.

Арбагы ал кишинин ушул азыр,
айтканың угуп турат, Айткөл Баатыр.

Тайенең Зулейханын мекенине,
тайынып, таазим кылып баргың келсе,

ким аны туура дебей койо алмакчы.
Ансыз да ар мусулман милдет-парзы:

Апланын амирине дилин берүү,
ажылык зыяратын өтөп келүү.

Теңирдин алдындагы парз-милдеттен,
демек биз кутулабыз баарыбыз тең.

Жеткен соң ыйык жерге, Айткөл Шерим,
жерине жакындайбыз чоң энеңдин.

Тамызган киндик канын ынды жери,
тайаке-тайларыңды издей келүү,

бул дагы мойнубузда милдет эле,
буйурса, кутулабыз. Парвати эне

дарексиз ташка окшобой колдон түшкөн,
дайынын төркүндөрү угат экен.

Айткөлүм, кулачыңдын кендигине,
алиге баа бербеппиз анча деле.

Турпандан тарта тиги ынды жери,
таяке-тайларыңдын эли экени,

эгерде эскертпесең ушул азыр,
эсимден чыккан экен, Манас Баатыр.

Дагы бир ой кубантып турат мени,
Теңирим буйруп койсо ак никени,

жеринен тайларыңдын, түгөйүңдү
таап алсаң – бермек Теңир тилегимди!

Жаңырып сөөгүбүз дагы кайра,
жагымдуу иш болоор дейм урпактарга!..

Жылоолоп энелердин арбактары,
жетели максатка деп тарт батаны!..» –

Жабыла кубанычтуу бата тартып,
«Жараткан, жалгасын!» деп жолго аттандык.

Кайрылбай эч бир жерге түптүз эле,
көздөдүк багыт алып биз Мекеге.

Бир нече ай биябандуу¹ чөлдү кесип,
бет алган Кап тоосуна күздө жеттик.

Аккула тили эле жок сүйлөгөнгө,
ашынып кусалыгы тууган жерге,

ансыз да желдей сызчу жаныбарым,
ал жерге туйбай жеткен чаалыкканын.

¹ *Биябандуу* – суусуз чөл.

Кубарган кум дөңсөөлүү чөл талаанын,
көргөндө кереметин таң калгамын.

«Капырай, шумдугуң кур!» деген тейде,
караймын жылып – көчкөн дөңсөөлөргө.

Кум дөңдөр жандуу сымал көзкөрүнөө,
которуп орундарын көчүшүүдө.

Жайлоонун ыраңына ныксыраган,
жайылган койлорго окшоп шыбырттаган,

кум дөңдөр жылып барып тоого урунуп,
короого кирген койдой калат туруп.

Кумдактуу тайпа тоолор кызгылт түстүү,
кербендей чубалжышат кооз жүктүү.

Кол менен айдагандай атайылап,
катарлаш жүзүм, бадам, курма дарак,

көк жашыл көйнөк кийип тескей тарап,
күңгөйү жоо чапкандай суз кумсарат.

Кыдырган кыйыры жок чөл-талааны,
кум дөңгө чөгүп турат төмөн жагы.

Таптакыр шай келбеген бир-бирине,
тан бергем табышмактуу көрүнүшкө.

Аралык аркан бойу чыкпас жерде,
адамды таң калтырган кереметке,

тер басып бүт тулкумду, бар дитимден,
Теңирдин кудуретин сезген элем.

«Бул жердин кай жагында үңкүрү» деп,
бүшүркөп кызгылт тоону тургам тиктеп.

Сагынып эне жытын кусаланган,
саргайган наристедей Аккуламдан,

буулугуп добуш чыкпай адегенде,
бир кезде көздөрүнө жаш ирмеле,

солк эте окуранып алып анан,
сезимди дүүлүктүрүп, шыңгыраган

муңканып кишинесе, адамга окшоп,
мундуу үнүн уккан сайын муунум бошоп,

«Жаныбар, киндик каны тамган жерин,
жаңылбай таанып турат окшойт» – деймин.

Кишенеп ал ансайын жерди чапчып,
кирүүгө тоо ичине таппай ачык,

чөгөлөп кумга батып, жалбаргандай
чыңыра добуш салат тоону карай.

Теңирдин кудурети эмей эмне!
Томсоргон күңгөй тарап бир кезекте,

«тарс» деген добуш чыгып, борчук аска
түбүнөн кыймылдады секин гана.

Капка оозун кандайдыр бир күч ачкандай,
каалгып борчук аска төмөн карай,

кулаган жараңкадан тоо ичине,
киргидей жол ачылып калган эле.

Жалбара – зар какшаган балага окшоп,
жанатан кишинеген утур токтоп,

Аккула тоо койнуна аткан октой,
ачыктан кирген эле эч токтолбой.

Кырк чором, Бакай абам арт жагымдан,
киргенин же калганын биле албагам.

Шамалды караандатпай арыш керген,
шашылган Аккулага ээ бербеген,

баш ийип, тизгин тартпай, капкараңгы,
байкабай кай тарапка баратканды,

ачылган аска ичине оңурайган,
атылган ок сыңары житип барам.

Аздан соң шоолаланган жарык чыгып,
анан да аккан суунун шарын угуп,

таң калуум чектен ашып «Кудурет» – деп,
Теңирге тооп кылгам миң бир ирет.

«Кыязы, кызыл тоонун бир бетинен,
экинчи тарабына өттүк белем?» –

деген ой келген менен сезимиме,
дипимде ынабадым анча деле.

Туптунук тоо башынан төмөн карай,
төгүлгөн бермет суудан көзүмдү албай,

«Кудурет!» деген сөздөн башка нерсе,
келбеген ошол кезде сезимиме.

Мунарык буурул жарык кай тараптан
түшкөнүн түшүнө албай таңым арткан.

Серп салып айланама, менден башка
сезбедим тирүү жандын шарпасын да.

Аккула жаш балача солуктаган,
акырын окуранып койуп анан,

тикчийтип кош кулагын, ал да мендей,
тынч турбай алда-нени издегендей,

бүлбүлдөп шоола түшкөн сырдуу жерди,
бүшүркөп тааныгандай карай берди.

Билбеймин канча убакыт шол абалда,
биз турдук кулак түрүп айланага.

Бир кезде астымдагы Аккуланын,
бир нерсе байкагандай караганын,

кандайдыр кереметти туйуп мен да,
кадагам карегимди шол тарапка,

Ошондо көргөнүмдү азыр деле,
ойлоном ишене албай «өңүм беле?..»

Шаркырап төмөн түшкөн те бийиктен,
шарында бермет суунун – ак кийимчен,

бөлөнгөн көгүш нурга бүлбүл караан,
биз жакка колун созуп карап турган.

Күңгүрөп суу шарына аралаша,
Күңүрт үн угулду эле кулагыма:

«О Теңир! Мээнетибиз кайткан экен!
Ошончо жан чыдагыс азап менен,

жарыкка келген Тулпар төрөлгөндө,
жан-досум дене-достон бөлүндү эле.

Карегим, караанына тойбой кеткем,
кайтоолдоп тогоол сайын мында келем.

Акыры киндик каны тамган жерге,
айланып бир келээрин билдим эле.

Айкөл Шер, тамырында аккан канда,
армандуу Зулейханын каны бар да!

Тагдырдын жазган катаал жазуусуна,
тик карап, мүңкүрөбөй мойун суна,

акыркы дем тартканча ийилбестен,
ааламга асыл наркын сактап кеткен,

актаган Журт-Энеси деген атты,
арабдын каны ойногон асыл затты,

туу кылып максатыма бийик кармап,
тапкамын Аккуланы башым байлап!

Убакыт өтө чукул, ошондуктан,
укканың эсиңе тут унутпастан.

Билип ал, бүгүнкү түн сага берген,
мындайга сейрек пенде кездештирген.

Жык толгон аян-сырга Кадыр Түндүн,
жыйнап кал Айкөл Шерим, бар түшүмүн.

Аздан соң жылып кетет түшкөн шоола,
аралаш ал шоолага кетем мен да.

Толукшуп алтын нурун төгүп жерге
толгон Ай тоодон өйдө көтөрүлсө,

ажайып кооздукка бөлөнөт жер,
аземин, Айкал Шерим, ошондо көр!

Ал азыр ушул жерге келгениңдин,
аныктап билип алгын бар себебин.

Кула бээ туур замат – оозанбастан,
кулуну алыс жолго сапар алган.

Артынан Акжал удаа чыгып кеткен,
анткени, жайын алмак көк деңизден.

Кула бээ чөл кулуну болгондуктан,
Кап тоосу мекени эле, мында калган.

Туулган Кула-Тулпар ал экөөнөн,
Теңирдин тартуусу эле сага берген.

Жалганда насибиңер тата турган,
Жараткан экөөңөргө бир буйурган,

алгачкы оозандылар жарык жерде,
аяндуу насибиңер сакталуу эле.

Андыктан бир татсын деп Аккула экөөң,
Алтайга ашыкты эле Эр Күчүгөн.

Арадан чейрек кылым өтсө дагы,
арналган насибиңер капкадагы,

алар да силер жаңы туулгандай,
аяндуу сырын сактап күтүүдө жай.

Аздан соң Айдын нуру жарык кылган
айланып тумшукчаны, нары бассаң,

аскадан төмөн кулап тунук булак,
акактай нур чыгарып агып турат.

Кула бээ кулунунан бөлүнгөндө,
күйүттүү бир чыңырып, ошол тейден,

сандыктай кызыл ташка сүйөп башын,
сызылтып көздөн аккан ысык жашын,

кадалтып Акжалына каректерин,
коштошуп жалган менен тарткан демин.

Сандыктай ошол ыйык таш үстүндө,
саргайган кулунчагын баш күтүүдө.

Тушунда ошол таштын – кулач керип,
тик түшкөн аска боорун көрктөндүрүп,

түбүнөн оргуп чыгып бермет булак,
жалгыз түп кызыл арча өнүп турат.

Бой керип канча кылым тургандыгын,
болжолдуу айтканымды угуп алгын.

Жай кылып ушу жерди бир кездерде,
жаш бала жетелеген сокур пенде,

кандырып мөлтүр сууга чаңкаганын,
капкага байралыптыр улуу акын.

Жабышып шол дербиштин кийимине,
жапжалгыз чайырлуу дан келген эле.

Кайрымжы бералбастан «Аттигин!» – деп,
калтыраар мөл булакка бир нерсе издеп

сыйпалап, чапанынын жакасынан
жабышкан чайырлуу дан таап алган.

Аярлап алып аны көрсө жыттап,
арчанын буруксуган жыты урат.

Тан берип сокур акын тагдырына,
тартылып тууган жери көз алдына,

таап алган жалгыз данды жакасынан,
тартуум деп сууга таштайт жылжып аккан.

Карытып канчалаган кылымдарды,
калтырган карт дербиштин ошол даны,

көк тиреп кулач керген арча болуп,
койнуна куштар салган уя толуп,

түбүндө мээр чөбү желге ыргалып,
түптунук мүрөк суусу турат агып.

Арыбас буудан үчүн керектүү чөп,
арчанын бүрү түшкөн аскада өсмөк.

А бирок, чөлдүү жерге өспөйт арча.
Айкөл Шер, аян сыры дал ушунда...

Булуттун небереси Жамгыр табып,
биябан чөл-талаада аты арып,

бул жакка сапар тартып келе жатып,
басалбай туруп калат кумга батып.

Бедөөнү бура тартып жол баштаган,
бут койуп үзөңгүгө минип жаткан,

бутунун башы турган жерден анан,
бир тал чөп көрөт экен урук алган,

Таптакыр жансыз чөлдө өскөн чөпкө,
табыптын таңы артып турат көпкө.

Уругу түшпөсүн деп аяр кармап,
үзөт да кисесине катып алат.

Ал адам сапар улап, азап менен,
акыры ушул жерге келген экен,

Бул жерде бир нече күн тыным алып,
баягы тапкан чөбүн эске салып:

«Жарыктык, жалгыз арча бекеринен,
жаңылып келбегендир мекенинен.

Жалгыз тал чөп уругун ушул жерге,
жакшылап көөмп кетемин. Өнүм берсе,

насипти буйруп койсо да бир ирет,
не деген чөп экенин көрөрмүн...» – дейт.

Жер кезген Була акындын жакасынан,
жабышып мында келген жалгыз дандан,

көрк берип, өнүм алган ыйык арча,
көп кылым бүр түшүрүп чөл-аптапка,

какталып, ысык Күндүн илебине
карарып, күйүп, топо болгон кезде,

уругун бир тал чөптүн таап алган,
ушалап ал топого сээп салган.

Дагы да далай кылым агып өтүп,
дан алган чөп тамыры зоого бекип,

чыланып Күндүн, жердин ширесине,
чындап ал өз күчүнө толгон кезде,

жалганда чөл-талааны мекендеген,
жарыкка Омар деген чебер келген.

Түбүнөн тукум улап келе жаткан,
түйшүктүү ата өнөрү мурас калган.

Ошол уул – Саид Малик деген менмин,
өмүрдүн өтөлгөсүн келди көргүм.

Жалганда өмүр сүрдүм жети мүчөл,
ошонун төрт мүчөлүн өткөргөн жер,

жашаткан өмүрүмдү аруу-таза,
жеткирген тилегиме, максатыма,

мекеним – жанымдан да ыйык туткан,
мына ушул сырдуу үңкүрдө үзүр тапкам.

Капкасы бул үңкүрдүн сейрек гана
ачылат Теңир сүйгөн аруу жанга.

Айкөлүм, аруулугуң сенин дагын,
буйурду бул үңкүрдүн ыйык даамын.

Сен өзүң кана жуткун мөл булактан,
саргарган тутам чөптү жейт Аккулаң...

Аттигин, Була акынга окшоп сага,
жабышып бир ыйык дан келсе кана?!

Акыркы демин жыйган карыга окшоп,
картайган жалгыз арча күчүн топтоп,

арналган ыйык даамды силерге деп,
алгачкы калыбында сактап келет.

Кызматын акыркы ирет силерге өтөп,
картайган ал арчанын күнү бүтөт.

Ал эми анын ордун баса турган,
арман ай, сени менен келбептир дан!

Элиндин абалынан – акырына,
Эренсиң аты өчпөгөн жалгыз гана.

Жараным, кыргызыңдын тагдырына
жазылган жазуу-буйрук ушул тура...

Эми биз коштошобуз, сөзүм бүттү,
эстей жүр көргөн сымал жакшы түштү...

Унутуп баратыпмын Айкөл Шерим,
угуп тур, айта турган да бир кебим,

Кайыптан бүткөн бээнин алтын башын,
калтырбай таш үстүндө – илип салгын.

Ак жалдын, Кула бээнин, экөөнүн тең,
бир талдан ыйык жалын арчага илгем.

Арчанын ортосунда жыш бутакта,
агарып күмүш түсү Ай нуруна,

көрүнүп турат дале учкул азыр,
карасаң таап аласың, Манас Баатыр...

Алыска ат арыткан бул сапарга,
атайы максат менен аттандың да.

Кайының болчу элдин конушу деп,
катылган эки тал жал белги берет.

Кулундун үнү угулуп шыңгыраган,
күмүш түс жарык түшкөн жерге барсаң,

апакең түштө көрүп кылган тилек,
айланып Акшумкарың илген чүрөк,–

аярлуу асыл пери он беш жашта,
ал дагы күткөн кези ушул тапта.

Болжолдоп болор ишти алдын ала,
билдирет балтыр бешик кайып бала.

Артыкча адамдардан Айкөл Шерди
арзыган жары экенин берген белги...». –

Куйулуп бермет сууга чагылышкан,
көгүлтүр шоола жылыл, сүйлөп жаткан

мунарык бүлбүл элес, ак булутка
айланып тарап кетти бир заматта.

Бир азга чүмбөттөгөн караңгылык,
билгизип өкүмдүгүн бийлик кылып,

койуу түн коргошундай салмак менен,
козголтпой бир тынымга басты бекем.

Аңгыча Айдын нуру төгүлгөндө,
аргасыз караңгылык чегинди эле.

Аккула бойун силкип алып анан,
айланды тумшукчаны нур жамынган.

Көргөндө сандыкчадай кызыл ташты,
куураган күмүш түстүү жалгыз башты,

кишенеп, добуш салып жан кейите,
кишидей Кула-Тулпар жеткен эле.

Арчанын көлөкөсү – ташка түшкөн,
адамга окшоп турду – бизди күткөн.

Көлөкө кыймылдаса аркы-терки,
куу баш да козголгонго окшоп кетти.

Бой таштап келе жаткан перзентине,
боздогон үн чыкчуудай туйулду эле.

Апкаарып дене-бойум, дүргүп сезим,
адашып кеткенсиди акыл-эсим.

Түшкөмүн Аккуладан качан, кайдан?
Түшүнө албай башты карап тургам.

Чаңырып жан кейите кишенеген,
чапчылап кызыл ташты үн бербеген,

таркабай дегдеп келген кусалыгы,
таарынып тагдырына тургансыды...

Саиддин элесинен укканымды,
сарамжал толук баарын аткардымбы,

табышмак бойдон жүрөт жандырылгыс,
тагдырдын буйругу чын – жан тана алгыс.

Мупмуздак жылжып аккан мөл булактын,
суусунан шашылбастан кана жуттум.

А тиги тутам толбос мээр чөптү,
Аккула эмнегедир көпкө жеди.

Андан соң булак суусун жай шимире,
чаңкоосу каңгычакты ичкен эле.

Таң жаңы саадак кагып калган кезде,
туйунуп кетер мезгил жеткенине,

Аккула дал жаныма басып келип,
акырын окуранган белги берип.

Аттанып, кайдан келгем, эми кайда
барарды билбей турдум бир кыйлага,

Арт жакка кетер жолду жалгыз гана,
Аккула аян алып табарына

ишенип, бир кенедей кенебедим,
кармабай тизгинимди койо бердим.

Күмүштөй жалын карап Аккуланын,
мунарык жарык коштоп бара жаттым.

Сыгылып бир кысыктан өткөн кезде,
сырт жакта таң агарып калган эле.

Кырк чором кымгуут түшкөн, Бакай абам
көрүнбөйт, тынчы кеткен үндү уккам.

Чубактын тоо жаңырта бакырганын,
чыдабай күлкүм келип тыңшагамын:

«Жарыктык Бакай аба, көз көрүнөө,
жараңка жутуп кеткен Айкөлүмө,

артынан киргизбестен тосуп калып...
Арман күн! Карап туруп ажырадык!

Абакем! Ак мөңгү тоом, аскар белим!
Апама кантип барам? Эмне деймин?

Арманы арылбаган апакем ай!
«Айкөлүм келин алып келет» деп жай,

капарсыз камын көрүп жатасың да,
кашайып калганыңды билмек кайда?» –

Чубактын бакырганын чыдап угуу,
чыгарбай добушумду тыңшап туруу,

дегеле эрким жетмек эмес, анан
дарылдап мен да бийик добуш салгам:

«Эр Чубак! Кайратсыздай бакырбагын!
Эртерээк баарың келгин, мен мындамын..» –

кыйкырап жатканымда, арт жагымдан
капыстан чыккан үнгө жалт бурулгам.

Ала аяк, асман түстүү көк ат минген,
алп мүчө, бейтааныш жан, соот кийген,

качанкы таанышымдай карбаластап,
кубанып маңдай жара сүйлөп жатат:

«Арыба Айкөл Шерим! Кууп жетпей,
артыңдан келе жатам жин тийгендей.

Себебин түшүндүрбөй бир да жанга,
сегиз күн болду аттанып чыкканыма.

Айкөлүм, кимдигиңди билем сенин,
айтайын ал-жайымды эми менин:

таякең Жамгырчынын кайнисимин,
таңданып эрдигиңе дайның билдим.

Артыңдан куба келип жеткенимде,
аяндуу аска бекип калган эле.

Кылычы кыйраганча, асканы чаап,
кыйкырып жаткан экен Баатыр Чубак.

Акылдын уйуткусу Бакай абаң,
айтса да көпчүлүгү ынабастан,

кантип бир болбосун деп жылчык-тешик,
калтырбай тоо айланды жол издешип.

Киришмек болуп тоонун катмарына,
кырк чороң кызыл тоону аңтарууда.

Хан Бакай экөөбүздөн башкалары,
кыдырды түнү бойу аскаларды...

Көрүнгөн кум дөбөнүн нары жагынан,
көрдүм деп кандайдыр бир чоочун караан,

бастырып кеткен эле Бакай абан,
билмекке бараткамын мен да артынан,

аңгыча үнүндү угуп кайра тарттым,
аптыгып көргөнүмдү толук айттым...

Баарынан азыр сени кызыктырган,
билдирем, арттан неге келе жатам?

Урумду¹ жердеп турган – бейиш сымал,
балкарттын элин² Айкөл уккан чыгар?

Адаты балкарттардын канга сиңген,
ар-намыс бийик турат ак өлүмдөн.

Хандыкты мурас кылган түпкү атадан,
Көкбөрү – Урум хандын уулу аталам.

Карабай аңга-дөңгө жин ургандай,
кубалай келгенимдин жөнү мындай,

Уйкуга баткан элем таң алдында,
угулду бейтааныш үн кулагыма.

Ушунча мээримдүү үн шыбыраган,
уйку-соо ортосунда муну уккам:

¹ *Урум* – Кичи Азиянын илгерки аталышы.

² *Балкарт эли* – Узхандын кырк уулунун бирине таандык эл.

«Кийинип жоо кийиминң сыртка чыксаң,
Көктелки күтүп турат токулгачан.

Шашылгын, Манас деген кыяматтык
Хан досуң бара жатат сапар тартып.

Калааңа кайрылбастан кетти өтүп,
кошулгун кошуунуна кууп жетип.

Ал Шердин талуу жерин жакшы билген,
артында душманы бар аңдып жүргөн.

Ок өтпөс, кылыч кеспес Айкөл Шерге,
оңдурбай койо турган жалгыз нерсе,

заарын көтөрө алгыс аруу дени,
зыяндуу алып жүрөт кесендени¹.

Ындынын саз жыланын камдап алып,
ыргыт деп бир кишини жалдап алып,

Каңгайдын кара кечил бир аяры,
изине сая түшүп жакындады.

Кырсыктан кабары жок бара жаткан,
кыямат досунду кууп жет артынан...

Болорду болжолдобой даана билген,
болтурбай көп кырсыктан сактап жүргөн,

Айкөлдүн төлгөчүсү Төлөк Мырза,
айылдап алыс жерде кайынына,

аялын төркүлөтүп алып барып,
ал жактан келе албаган ооруп калып.

¹ *Кесенди* – уулуу курт-кумурскалар.

Ага анча маани бербей Айкөл Берен,
аттанып сапарына кете берген.

Кырсыкты тооруп турган алды жакта,
билишпейт баарысы тең ушул тапта.

Андыктан Көкбөрү Эр бачым жөнө,
аянбай жардамдашкын Айкөл Шерге!» –

ушинтип карт думана тартты колдон,
үн катпай орунумдан өйдө болгом.

Калыптыр сыртка чыksam таң агарып,
Көктелки турган экен токумдалып.

Билбеймин, эмнеликтен экендигин,
бир жанга билгизбестен атка миндим.

Шашылып мен үйүмдөн аттанганы,
шул бүгүн тогузунчу күндүн таңы...» –

О Теңир! Сактайм десең кызыл чоктон,
ошондо сактаарыңа күбө болгом.

Көкбөрү сүйлөп жатып эле анан,
«Ал эмне?! Сен кимсиң?!» – деп добуш салган.

Ал анан ылаачындай ылдамдыкта,
камчысы маңдайымдан аба жара,

зуулдаган ачуу дабыш чыгып удаа,
кошулду ызылдаган ышкырыкка.

«Аа-ай!» деген үндү уктум ачуу чыккан,
айланам тополоң-тоз түшүп калган.

Астымда Аккула да шол ирмемде,
айланып бир нерсени тепкен эле.

Акылым жетпей эмне болгонуна,
атымдан түшө жаздап оңдондум да,

капырай, кандай болуп кетти экен деп,
карадым айланамды энтелеңдеп.

Так эле маңдайымдан кум үстүндө,
жыйрылып, ийрелеңдеп, түпкүчтөнө,

жалтылдап Күн нуруна чагылышкан,
жашыл, көк, сары, кызыл куйулушкан,

укмуштай кооз түстөгү ничке жылан,
ызылдап назик добуш салып турган.

Корккондой бизден эмес, ысык кумдан,
кандайдыр жалбарууну туйундурган,

какталган бир макулук кесендени,
камчыма илип кумдан алгым келди.

«Баатырым, кайт ойундан!» – деп айкырган,
абамдын үнүн уктум арт жагымдан.

Бурулуп көрдүм анан өңдөн азган,
бир түндө сакал-чачын кыроо баскан,

кубарып көзү алайган абакемди,
көрдүм да билбей калдым не дээримди.

«Аккула, абакемди сен экөөбүз,
азапка салыптырбыз жан көтөргүс.

Акылы баардыгына жеткен менен,
ал дагы кадыресе пенделерден.

Күтүүсүз кетишибиз, анан дагын
кошуунда жүздөн ашуун адамдардын,

ызы-чуу, сарсанаасын басыш үчүн,
ысырап кылган экен чексиз күчүн»,–

ушул ой бир ирмемде бүт денеме,
аралап бүлүк салды сезимиме.

Күнөөсүз туруп бирок күнөөлүүдөй,
көзүмдү ала качтым жерди тиктей.

Ошондо дал астымда кумга батып,
онтолоп жаткан жанга жанталашып,

ким болуп кетти бул деп тынчым кетип,
секирип аттан түшүп баргам жетип.

Таптакыр бейтааныш жан чоочун тилде,
кыйналып, араң сүйлөп жаткан эле.

Кагелес, тарамыштуу тулкусунан,
илбирстей ыкчамдыгын туйундурган.

Кырк менен элүү жаштын ортосунда,
кийими түспөлдөшөт кудум кумга.

Көргөзүп кайтпастыгын көздөгөндөн,
кайраттуу сурданган жүз Күнгө күйгөн,

куйулуп бара жаткан көзүн кадап,
кайран эр бир нерсени сүйлөп жатат.

Түшүнбөй эмне айтканын, айланамдан
издегем бар бекен деп Ажыбай хан.

Кырк уруу тилин билген көөнүнө жат,
кыдырса жат эл тилин үйрөнгөн бат,

өнөрү теңдеши жок Ажыбай хан,
өзгөчө касиетке эгедер жан,

эмнени каалаганым айттырбастан,
жанына бейтааныштын келип калган,

эңкейип сөзүн тыңшайт. Колун сермеп,
ал тиги башын чайкайт бир нерсе деп,

кызарган кум дөбөлөр жакты карап,
кыжынып колун улам жатты жаңсап.

Көгөрүп эриндери барган сайын,
кеткени дарманынын болду дайын.

Сөздөрү даана угулбай, дем тарталбай,
суналып жатып калды кыйган талдай.

Тунарып, көктү тиктеп ачык калган,
көздөрүн жумдурган соң Ажыбай хан,

какталып ысык кумга тең бөлүнгөн,
жыланга карап туруп мындай деген:

«Заарлуу, уусу кайтпас кооз жылан,
ындынын саздак жерин мекен кылган.

Өзүнө өнөк таап кумдуу чөлдө,
өлөрүн тагдыр буга буйруптур ээ...

Жан сактап мекендеген кумдуу чөлдү,
жашаган кырктай түтүн көчмөн элди,

калкалап жортуулчудан, каракчыдан,
кор кылбай өз уруусун багып турган,

уу жылан шул башчынын ажалына,
укмуш ай, жаралганы – бул тагдыр да.

Болбосо сага арналган уулуу жылан,
жолукмак бул адамга деги кайдан?..

Көкбөрү болбогондо ушул азыр,
Кашайтып көзүбүздү Айкөл Баатыр,

ордуна бул адамдын сени жоктоп,
олтурмак экенбиз го сыздап-боздоп.

Жыланды жылан каптан алып сага,
жаңы эле мойунуңа ыргытканда,

камчысы Көкбөрүнүн даана тийип,
кайрылып дал мойнуна калды илинип.

Ал эми бул жыланды ыргыттырган,
Алланын элчисимин деп алдаган,

кечилдин киймин кийген безеринин,
кеп кылды кайра артына кеткендигин.

«Кас душман келе жатат!» дептир ага,
көрүнбөй андай белги турпатында,

жаныңда топтолушкан эрендерге,
жамандык кылбастыгын көргөнүндө,

кечилге алдатканын билип араң,
кечирим баарыбыздан сурап жаткан.

Күчтүү ууга көп туруштук бере албады,
кебинин аягына чыга албады». –

Чочулап үн катпастан селейишкен,
чоролор чогулушту келип бирден.

Ажыбай сөзүн айтып бүтөр замат,
ар бири мени көздөй бойун таштап,

аянбай ар тараптан чурулдашып,
айтышты курмандыкка атын тартып.

Озунуп Көктелкисин Көкбөрү хан,
айлантып мени үч жолу курман чалган.

Ал анан түгү менен ар мүчөдөн,
этинен кесип алып, бир кесимден,

башымдан үч айлантып туруп аны,
бир жакка алып барып көөмп салды.

Көкбөрү ушуларды бүт аткарып,
кучагын мен тарапка кенен жайып,

«Достуктун расмиси акыреттик,
Айкөл Шер, албарс жалап дос дешелик.

Бул менин канга сиңген баба салтым,
бирок сен не кааласаң аткарамын».

Албарстын мизин жалап, чыпалактан
аянбай жара тилип, агызып кан:

«Дос болдук жан аяшпас акыреттик.
Күбөбүз – Көк Теңир» – деп ант бериштик...

Кызыккан чоролорго үстүртөдөн,
кыскача, көргөнүмдөн айтып бергем.

Болгонун капка ичинде түгөл баарын,
бир гана абакеме сыр ачкамын.

Жашырып бейтааныштын денин жерге,
жаңы эле кам урганбыз жол жүрмөккө.

Аңгыча чаң көрүнүп уйулгуган,
адамдар жакындады келе жаткан.

Алыстан аттан түшүп анын бири,
аянбай көктү карап боздоп кирди:

«Кудурет! Кулдук урам миң мертебе,
көрдүмбү Айкөлүмдү чындап эле!.

Карааның аман көрөр бекенбиз деп,
кайгырып келатабыз күндөп-түндөп.

Ак жолтой, акыл кени Бакай аба,
Айкөлдү ишенсем да сактарыңа,

үстөмдүк кылып бирок пенделигим,
үмүтүм үзүлгөндөй алда келдим.

Кебелбес Айкөл Шериң кенебестен,
кисесин илген тейден кете берген.

Таштаса мени мейли – пенде элемин,
Теңирдин тартуу кылган боз кисесин,

унутуп узак жолго аттанганың...
Угуп ал, эрдигиңе мактанбагың!..

Устатың коштошордо аян менен,
узакка дуба окуп сурап берген,

бекиткен кырк дубасын Чи-Лу-Сендин,
боз кесе жаныңа дос, билгин Шерим.

Кечигип кайтып келип кайындардан,
кеткениң билгенден соң төлгө салсам,

каарыңды төккөн кезде капталыңда,
Ак Шумкар, Ак Жолборсуң жок жаныңда.

Чамынган кара чаар кабыланың,
чок чачкан чолок куйрук Арыстаның,

от үйлөп окторулган Ажыдаарың,
ободо октой учкан Урун-Марың,

көрүнбөй жолдош болчу кырк чилтениң,
кейпинде кадыресе бир пенденин,

бейкапар заарын чачкан кара курттан,
Береним, баратыпсың, – төлгө тартсам.

Билмекке кырк чилтендин дайнын анан,
«Биссимилла айтып туруп кайра тартсам,

байланып унут калган боз киседе,
баарысы амал куруп турган эле.

Ал анан жетип барып кисени алып,
артыңдан келатабыз «ай-гай» салып.

Санаасы сан бөлүнгөн Чыйырды энем,
зар какшап калды санаа чеккен тейден.

Элиң да кулак түрүп дүрбөп калды,
«Эртерээк билдире көр? – деп – кабарды», –

батташып жолдун чаңы аккан терге,
бакырып добуш салган Төлөк эле.

Койнуна катып келген боз кисени,
кош колдоп аяр кармап мага берди.

Ошондо ушунча жыл бирге жүргөн,
Олуя Наби молла тилеп бирген,

белиме чалып жүрчү боз кисенин,
касиет-кереметин билбегеним,

ал менин аңкоолугум дештен башка,
айтарга сөз жок эле караманча.

Кисени чыкканымды курчанбастан,
капырай, бир кылайып байкабагам.

Колунан төлгөчүнүн аяр алып,
кисени курчангамын белге чалып..

Сапарга чыккан күндөн бери карай,
салмакты сезип жүргөм баскан зылдай.

Курчанар замат, жүктөн басып турган,
кутулуп калганымды даана туйгам.

Бүдөмүк туйундарым булут баскан,
бүркөк күн ачылгандай тез тараган.

Төлгөчү айткан сөздү үнсүз угуп,
тунжурап турган абам ичтен тынып,

акылга таразалап ар бир кебин,
айтты эле ирмебестен каректерин:

«Айкөлүм, макул көрсөң ушул жерден,
арт жакка сапар алып кайрылсак дейм.

Аттадык босогосун ыйык жердин,
ал эми тепселебей анын төрүн,

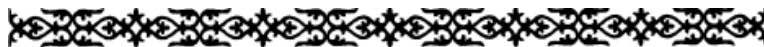
Кудурет, зыяратты кабыл ал деп,
Капкадан кайра артка тартсак кантет?

Чыйырды санаа тартып бөөдө жерден,
чалдыгып сары ооруга калбаса дейм.

Жалпы журт, эне-атаң дүрбөп калса,
жер кезип жүргөнүбүз болбос анча.

Шондуктан кабар берип калың журтка,
шул жерден, кепке көнсөң, кайттык артка!..» . –

Абамдын сөзүн баары туура көрүп,
арт жакка кайрылууга макул дедик...

* * *

...Тал-Чоку... Күзгө таяп калган убак,
кыярып чөптүн башы барат куурап.

Ар бир жан жаздан күзгө жанын үрөп,
эмгектин жыйынтыгын күздө көрөт.

Аянбай ачуу терин төккөн болсо,
андай жан алат түшүм чеч кап толо.

Жарыкка насип буйруп келген адам,
берери-алары бар бул жалгандан.

Айкөлдүн күзү, кышы удаа келип,
мээнеттин жыйынтыгын турат көрүп.

Дыйкандай жан үрөгөн эрте жаздан,
түйшүгүн баштады эле алты жаштан.

Эринбей ээн талаанын ташын казып,
ээ бербей аккан суудан арык тартып,

кетирбей мүчүлүштүк кыпынчалык,
күч жумшап күзгө чейин таптап багып,

дан байлап чанак толо бышкан кезде,
каптатып турат азыр кызыл өрткө.

А бирок үмүт үзбөйт мол түшүмдөн,
үрөндүк урпагыма калат деген.

Аскерлер ал ойуна берип кайрат,
ар бири ажалына тике карап,

кайышпай каршы туруп кас душманга,
каңгайдын албарс мизин майтарууда...

Айкөлдүн алы-жайын билип келүү,
ал күнү, буйрук экен, мага келди.

Майдандын бар түйшүгүн бирге тарткан,
майышпас эр канаты – Кызыл Буудан,

жеткирбей жебесине душман аткан,
жел менен тең жарышып алып барган.

Сумсая карек кадап кан майданга,
сүйөнүп турган экен кароол ташка.

Каракөк тарткан жүздөн төмөн карай,
куйулган жашпы, терби, айрый албай,

жүрөгүм бырчаланып турса дагы,
жүзүнө тике карап, ал-абалды

баяндап толук бойдон жашырбастан,
бүдөмүк ой калтырбай ачык айткам.

Салгандай алаканга Тал-Чокудан,
көрүнүп ачык күндө турчу майдан,

ал бүгүн булут каптап айлананы,
арылдайт өчү бардай шамал дагы.

Тополуу тоз учуруп көзгө үйлөп,
тондурут тоонун башын муздак илеп.

Сурданган табиятка назар буруп,
сөздөрүн Каныкейдин турдум угуп....

Жол тартып бул Бээжинге аттанарда,
аяндуу жеңем айткан муну мага:

«Кой десем тил өтпөдү Айкөл Шерге,
Колунда Көк-Теңирдин баардык нерсе.

Кантмекмин, туз буйурса кең Таластан,
кырчылып канаттары, келер аман.

Кайгыга алдырса эгер Айкөл-Берен,
кайрылып журтун көрбөй калар бекен!...

Бал сөздүүм, Берениме эскертерсиң,
бейлебей бар эмгеги тек кетпесин.

Жат жерде калса сөөгү Айкөл Шердин,
жеткени түбүнө анда кайран элдин...

Айкөлдүн асыл сөөгү бийик жерден,
түбөлүк жайын алса – калган элден

кут кетпей сакталарын эске түйгүн!
Бал сөздүүм, Беренимди сактап жүргүн!»,-

жанымдан сүйлөгөндөй кудум эле,
жаңырып кулагыма угулду эле.

Канчалык кыйноо тартып турса дагы,
Кабылан кайратынан түк жазбады.

Жамандык бизден оолак турган менен,
жакындап калгандыгын туйган элем.

Жүзүнө карек кадап кыйноо тарткан,
жарынын мына ошол сөзүн айткам.

Ошондо каректери учкун чачып,
өңүнөн кыйналуунун изи качып,

жарк этип ырыс төккөн жазы маңдай,
жаңы эле жарык чачып аткан таңдай,

бир ирмем эстен чыгып кыргын-майдан,
Береним көөнү эргип минтип айткан:

«Канышам, көңүл арзып тапкан жарым,
көөнүмдү бир да жолу муздатпадың.

Акылы келбетине айкалышкан,
адамдан артыгыраак жаралган жан.

Аяны төп келерин билген менен,
айтылган жарлыгымдан кайтпайт элем...

Өз ишин жазуу-буйрук аткарганын,
өзгөчө бул күндөрү көп байкадым...

Эң алгач көргөн күндөн анын сага,
эжеңдей үйрүлгөнү жакчу мага.

Сакталган жүрөгүнүн тереңинде,
сырларын жалгыз сага чечер эле.

Аны мен экөөңөрдүн жаш курагың,
тең чама болгондуктан деп туямын.

«Бал сөздүү, ширин таңдай, ырчы уул» – деп,
башынан эркелетип келет тергеп.

Арзыган жан болбосоң сый-урматка,
аяр жан аздектебейт эле мынча.

Айтканың – айла таппай турган жанды,
азыраак көңүл отун тутандырды.

Эстетип Канышымдын аруу сөзүн,
Эреним, кадимкидей кубат бердиң!...». –

Эриген Айкөлүмдү карап туруп,
эсime өткөн убак келди чууруп.

Элеси толгон Айдай Каныкейдин,
эскерип кеп салууда өткөн кезин...

КАНЫКЕЙДИН ЭСКЕРҮҮСҮ

«О Теңир! Таалайымдын кем экенин,
төрөлгөн күндөн бери так билемин.

Тырнактай кезден тартып өзүм менен,
түгөйлөш Периштем бар бирге жүргөн.

Топчудай тегерек кал оң колтукта,
«Теңирдин мөөрү» дейт айтымдарда.

Азыгы-Периштеме Теңир берген,
ал ошол мөөр менен бир бекиген.

Алты айга чейин бирге торолгон соң,
Периштем калып калган ошол бойдон.

Алдыда келер күнүм кандай болот,
ал аны алты ай мурун айтып койот...

Апамдын айтымына караганда,
төрөтү кармалыптыр көп жылдарга.

Бир күнү намаз шамдын убагында,
баш багат хан ордого карт думана.

Абыдан азган түрүн көрүп анын,
апакем өзү көрөт конок камын.

Кумганга суу ырастап дааратына,
калыңдап көрпө салып чарпаяга,

чүштөдөй апапакай дасторконго,
жайнатат түрдүү даамды үстү толо.

«Жөн адам эмес ушул думана – деп,–
жүрөгү туйгандыгын» – айтчу эле көп...

Думана намаз окуп, дуба тартып,
олтуруп дасторконго даам татып,

кандайдыр муңдуу добуш салып анан,
кыйлага көзүн жумуп сүкүт тарткан.

Атам да апам дагы үндөбөстөн,
күтүшөт сөз айтат деп эмне деген.

Бир кезде карт думана экөөнө тең,
көз таштап алмак-телмек минтет экен:

«Зарыгып жүрүпсүңөр күтүп перзент,
зарлуунун чын зарласа үнү жетет.

Он айдын жүзү толуп келин бала,
Темир хан, эркек төрөп берет сага.

Ат койгун мурасчыңа Ысмайыл деп,
арбагы пайгамбардын колдосун бек.

Ал анан он үч жылдан кийин гана,
болосуң эки кыздуу удаа-удaa.

Ошонун экинчиси менен бирге,
төрөлөт колтугунда Нурпериште.

Айтканды эсиңерге туткула бек,
ал кызды атайсыңар Каныкей деп.

Аяндуу кыз никесин буйруган жан,
ал дагы зардан бүткөн, хан тукумдан.

Бир элдин зар-муңунан бүткөн жандын
өмүрлүк жарын төрөө буйурганын

таалайым таң Чолпондой бийик деп бил,
тагдырдын жазуусуна тобо деп жүр.

А бирок аяр, аруу шол Перизат,
аттигиң, таалайы анын кем жаралат.

Келээрин, кеткен чагын таамай айткан,
кейибей жар түйшүгүн бирге тарткан,

колу эмсээк – Умай Эне шыпаа берген,
уздугу – ургаачы аттуу тең келбеген,

аяр жан – төрт тарабы төп келишкен,
кандайча болмок анын таалайы кем?..

А бирок ал жөнүндө бир билгеним,
айтамын таалайы анын кем экенин.

Артында арзып алган жардын калып,
армандуу башын анан шорго малып,

азалуу журттун жүгүн мойунга артып,
асырайт хан тукумун азап тартып.

Башынан ал тукумдун аялзаты,
багына байлап келет бул азапты.

А бирок айта кетчү башкы нерсе,
азапты жазган менен Каныкейге,

өлчөөсүз өтөлгөсү көктө жанган,
өчпөгөн жылдызга окшоп бул жалгандан,

аттары жары экөөнүн кылым улай,
айтылат эл ичинде унутулбай!..» –

ушинтип сөзүн бүтүп карт думана,
үлгүртпөй ата-энемди кеп айтууга,

көрүнбөй Ай нуруна аралашып,
кетиптир кайып болуп шоола чачып.

А кийин ал Перинин айткандары,
айныгыс дал келиптир түгөл баары...

Айкөл Шер бир мүчөлгө караганда,
төрөптүр энем мени эрте жазда.

Периси Суу жылдыздын белек кылган,
Периштем мени менен кошо туулган.

Бооруна Жер-Эненин түшкөн күндөн,
болорду алдын ала сезе билгем.

Бул мага тагдырымдын тартуусу деп,
бир кезде карт думана айтыптыр кеп.

Кыязы, ошондон го, кичинемден
кошулуп ойнободум балдар менен.

Адатым – Ай толгондо сууну бойлоо,
ар түстүү Нуршооласын кууп ойноо.

А кийин эс тартканда баштагыдай,
Ай нурун сууда ойногон кубалабай,

жай аккан жерин таап агын суунун,
жөн гана Айды тиктеп олтурчумун...

Теңелип түн менен күн ошол жазда,
толгомун жаңы гана он үч жашка.

Ал күнү жалгыз көнгөн адатымча,
Ай нурун көргүм келип баргам сууга.

Алтындан чегеленген табакка окшоп,
асманда калкып барат Ай тоголок.

Алтын нур күмүш сууга жуурулушуп,
ажайып шоола чачат миң кубулуп.

Бүлбүлдөп кызга окшоп көгүш нурдан,
бир укмуш добуш чыкты шыңгыраган:

«Каныш кыз, көргөнүңө чочубагын,
кебиме көңүл буруп кулак салгын.

Мүчөлдүү жаштан өтүп бойго жеттиң,
маанилүү жашооңдогу тойду күткүн.

Элеси калкып турган Нуршоолада,
өмүрлүк жарың болчу Шерди кара.

Экинчи мүчөлүнөн жаңы өткөн,
Эрендин элесин көр төп келишкен.

Аз калды тогооруна Улуу-Тогоол,
аяр кыз, даярданып күткөндөй бол.

Билип ал: бул тогоолду жарың менен,
баш кошуп бир тосууга үлгүрбөсөң,

тагдырдын жазуусуна каршы күчтүн,
күчөтүп аласыңар үстөмдүгүн.

Аскадай бекем алптын кемчилдиги,
ал – анын энөөлүгү, айкөлдүгү.

Айкөлдүн шол кемтигин толуктагын,
тогоолду өткөрбөстөн эрте камын!». –

Кулагым добушту угуп, каректерим
кадалтып Нуршоолага ирмебедим.

Кубулган сан-миң түстүү шоола ичинде,
Кабылан Шер элеси термелүүдө.

Апакай темгили жок Кула буудан,
ал дагы ээсине окшоп аруу туулган.

Калкалап келе жаткан кырсыктардан,
калдаят Акшумкары канат жайган.

А тиги боз кисеси белиндеги,
арыптуу Чи-Лу-Сендин Кырк Чилтени.

Зарыккан зайып төрөп, журт тилеген,
зарылдан бүткөн Шерге назар тигем.

Баладай байолугун көргөнүмдө,
баш ийдим бак-таалайым кемдигине.

Ушул ой сезимиме келер замат,
узады Нуршоолада элес тарап.

Алиги назик добуш шыңгыраган,
алыстап бара жатып минтип айткан:

«Эки жыл толуп – үчкө караганда,
тоголот Улуу-Тогоол күз айларда...» –

...Мына ошол Айлуу түндөн тартып анан,
мезгилим башталды эле түйшүк тарткан.

Татыктуу Айкөл-Шердин болсом жары,
Теңир ай, өтөмөкмүн вазийпамды...

Күнү-түн кыздарымды тындырбастан,
каадалуу кыз тойуна көргөмүн кам.

Сарпайы, сеп даярдап кыз камына,
сарамжал иш бүтүрдүм эки жылда.

Жарыкка келген ар бир пенде алдында,
аткараар милдети бар бул жалганда.

Өткөрүп көз алдымдан элестерин,
өтөгөн мээнети күч Периштемдин.

Кемтигин, кынтык жерин кетирбестен,
келбетин ар-биринин көрүп тиккем.

Алгачкы сарпайымды баштаганда,
ак дилден арнагамын Бакай Ханга.

Баамымда акылга бай асыл жандын,
билгемин Айкөл үчүн жаралганын.

Кудурет мага берсе Периштесин,
бериптир ал кишиге акыл кенчин.

Жалганда эриш-аркак кызмат өтөө,
Жараткан ыйгарыптыр экөөбүзгө...

Суусар бөрк алтындатып манат жапкан,
сымбаттуу элесине куп жарашкан.

Көркүнө санаам бир аз тынчып калды,
көңүлдүү андан нары иш уланды.

Ошентип ургаачынын сарамжалы,
ортолоп эки жылда бүт камдалды.

Бишарат билгизерде кал отунда,
Периштем пайда болот оң колтукта.

Демейде Периштемдин бар-жогуна,
дегеле назар бөлүп койбойм ага.

Баягы аян алган күндөн тарта,
бөлүнүү мүмкүн болбой караманча,

талабын Периштемдин так аткарып,
таш үйдө күн кечирем жалгыз калып...

Атайын мага ылайык арнап салган,
апакай лаал таштан жылмаланган,

курчалган бийик сепил – коргон менен,
кичирээк бак-сарайда тураар элем.

Сарайдын үч тарабы коргондолгон,
сактоочу төртүнчүсүн – дайра тоскон.

Дайранын жайык жери мелмилдеген,
дал келип көрүнчү эле тереземден.

Кооздоп салган сарай кош кабаттап,
коргонго башбактырбайт адамды жат.

Күзөткөн сакчылардан тышкары жан,
кирчү эмес бак-сарайга, каалабасам.

Кыздарым кызмат кылып кол алдымда,
калышчу күнү-түнү ал сарайда.

Кеңизек, нөкөр кыздар асты жактан,
келишчү керек болуп мен чакырсам.

Периштем талап кылып көп учурда,
калчумун өзүм жалгыз үстү жакта.

Ошентип эки жылдын жүзү толуп,
оогон кез үчүнчүгө аяк койуп...

Ал түнү Айдын толгон учуру эле,
келгемин аян алып суу жээгине.

Куйулуп сан-миң шоола бир бүтүнгө,
көгүлтүр мунарыкка биригүүдө.

Оролуп көгүш нурга – колу менен,
ордодон аттаныптыр Айкөл Берен.

Эстебей илген бойдон боз кисесин,
элинен узаганын Айкөл Шердин,

кандайча билдирем деп кетип аргам,
кайрылгам Периштеме сурап жардам.

Дал келип убакытка суранганым,
термелип жиптеринде Нуршооланын,

периси Суу-Жылдыздын түшүп келген,
түшүнөн Көкбөрүгө аян берген...

Көкбөрү сактап калган утурмалап,
Хан Манас Кап тоосунан кайра аттанат.

Кошууну калаабызга кайрылбастан,
капарсыз сапар артып бара жаткан.

Тогоолдон капары жок Айткөл-Шерге,
«Туйунтам эми кантип!» дегенимде,

кубулжуп кишенеген дал жанымдан,
кулундун үнү угулду шыңгыраган.

Кайчылаш, көгүш-жашыл суу, үстүндө
куйулган көк асмандан шоола ичинде,

аргендей кубулжуган добушунун
кайрыгы арбап турду аппак кулун.

Жүз буруп кыбылага тыным албай,
жалбарат энекесин чакыргандай.

Түшүнбөй көрүнүшкө бул не деген,
тарталбай карегимди тура бергем.

Айталбайм канча убакыт ал абалда,
абдырап турганымды суу жанында.

Эшитип түрсүл дабыш – сууну кечкен,
эсиме келе түшүп, карек тиксем,

эки жыл шоола ичинен далай жолу,
элесин көрүп жүргөн Айткөл болчу.

Ал дагы менден бетер кереметке,
апкаарып тургандыгы чындык эле...

* * *

Пенденин пенделиги неде экенин,
дал ошол күндөн бери так билемин.

Аянды Кап тоосунда алган Берен,
ал менин күтөөрүмдү билген экен.

Алдырып пенделикке бейлебестен,
ал дагы чыгарыптыр такыр эстен.

Ыңаалап Жер-Энеге келген күндөн,
ыйыктык кереметти сезе билгем.

Койундаш Нурпериге өссөм дагы,
көрлүгү пенделиктин канымдагы,

кыларын үстөмдүгүн айкындалып,
келемин ошол күндөн мойунга алып.

Болбосо көрүп туруп касиетти,
бейлебей жаңылыштык кетиремби?

Эки жыл элес гана көрүп келгем,
чагылып шоола ичинен тарап кеткен.

Ал азыр кадимкидей ат үстүндө,
алп Шердин тургандыгын көргөнүмдө,

жаман ой сезимимде кандай болуп
жанганын айталбаймын азыр толук.

Адамды ак жолунан адаштырган,
азгырык бир жүрөрүн кетпей жандан,

ошондо биринчи ирет көзүм жетип,
ойума орноп калган кыттай бекип...

Бөлүнүп Нуршоолага суудан чыккан,
Беренден көзүмдү албай карап тургам.

Азгырык сезимиме салып бүлүк,
андан мен жамандыкты турдум күтүп.

«Ким өзү? Кандай ойдо келген жан?» – деп,
калтырак басып денем тургам тиктеп.

«Эгерде мен күткөн Шер болсо анда,
эмнеге келмек эле түн койнунда?

Эгерим жан кечпеген дарыядан,
кандайча өтүп келди береги адам?..» –

Алдырып ушул ойго турганымда,
атынан түшүп Айкөл мен тарапка,

кош колун алга сунуп баскан эле,
корккондон кетенчиктей бергенимде,

колума кокусунан курумдагы,
кашайып канжарымдын урунганы!

Ошондо карбаластап шашканымдан
ойлонбой, сунган колго канжар ургам.

Темирдин «шыңгыр» деген үнү чыгып,
тилинип карыпчысы¹, канжар ыргып,

¹ *Карыпчы* – билектен чыканакка чейин сактоочу кайыш кол кап.

туура эмес кылганымды сезгенимде,
түгөнгүр, көч кыядан өткөн эле!..

Таңданган каректерден от чачырап,
түшүнбөй эч нерсени турган карап,

Айкөлгө дитим барбай жүз бурууга,
акырын жерге эңкейдим. Жаткан кумда

канжарды колума алып, башым салып,
Кабылан Шерге жакын басып барып,

кандайдыр бир улуу күч берип жардам,
калтырап уятымдан буларды айткам:

«Адепсиз жосунумду чочугандан,
азамат, кечиргиниң мойунга алам.

Бул жерге түндөсү эмес күндүзүндө,
бейжоопсуз бир дагы жан келбечү эле.

Айтканым актангандык, чындыгында,
алдырып койдум, Баатыр, азгырыкка.

Адепсиз жосунумду кечпей эгер,
өчүндү алгың келсе жазамды бер?

Муногу калабалуу канжарды алгын,
мойнумду тосуп турам, мууздап салгын!» –

дирилдеп бүткөн бойум, бошоп муунум,
дармансыз канжарымды ага сундум.

Жүзүнө дит багууга жетпей эрким,
жүрөгүм түрсүл кагып жер тиктедим.

Колумдан канжарымды секин алып,
курумда кайыш кынга аяр салып,

Айкөлдүн калтыраган салаалары,
апкаарый саамайымдан жай сылады.

Кеп-сөзсүз кыймылынан Айкөл Шердин,
күнөөмдү сезген элем кечиргенин.

Көлкүгөн коргошундай бүткүл денем,
кол учу тийген сайын эрий берген...

Жылдыздуу көк астында нурун төккөн,
жүрөктөн өз ичимде мына минткем:

«Акыркы дем тартканча Айкөл Шердин,
астынан кыя өтпөскө антым бердим!..» –

Оронуп экөөбүз тең Нуршоолага,
олтурдук сыр чечишип суу бойунда.

Ошондо апасынын түшүн айтып,
ордодон аттанганын сапар тартып,

айткан соң Кап тоосунда кереметти,
Айкөл Шер уялыңкы мындай деди:

«Билемин аңкоолугум, бирок ага,
бушайман болчу эмесмин мурда анча.

Бул сапар аңкоолуктун кесепети,
коркутуп, капа кылып алдым сени.

Саиддин айткандарын сактап эсте,
серп салып айланама келгенимде,

ыңгайсыз алда калбай экөөбүз тең,
ылайык кездешмекпиз шарты менен.

Абама аян-сырды айткан тейден,
аны мен чыгарыпмын такыр эстен.

Бурулуп жете бербей калааңарга,
бир күндүк жерге узап калган чакта,

Аккулам кайра тартып оозун бербей,
ашыга алып келди сызып желдей...

Акылман Бакай абам ушул сапар,
ал-жайды айттырбастан билген чыгаар.

Анткени, Кап тоосунда окуядай,
артымдан чоролорум кубалабай,

абамды тегеректеп турушканын,
арт жакка бир кылчайып көрүп калдым.

Кулундун үнүн угуп шыңгыраган,
Каптагы көргөнүмдү эске салган.

Агымы катуу дайра – албууттанган,
айкашкан кош жарыкты бөлүп турган.

Бир кулак суудай сезбей Аккула аны,
буйдалбай сүзүп өттү дарыяны.

Ошондо чочубаска аргаң канча,
ойдо жок туруп суудан адам чыкса.

Көрбөдүм кемчиликти жосунундан.
Кандайча кылмак анан бейгам адам...

Канышам, келгенимди түн койнунда,
калкыңдан билип калса болбос туура.

Кайтайын артка кечип таң атканча,
кабарды билдиремин бир аптада», –

ушинтип сөзүн бүтүп Айнөл Берен,
уялып турган мага карек тиккен.

Айтканы туура экенин билген менен,
а бирок кетем деши оор тийген.

Бул менин ички туйгум, бирок сырттан,
буйдалбай Аккуланы туура тарткам.

Бүлбүлдөп аткан таңдын кучагында,
Береним – атын минип кирген сууга,–

чамынган дарыянын шарын жиреп,
чыкканча наркы өйүзгө тургам тиктеп.

Аккула бут койгондо аркы жээкке,
аптыгып чыгаргамын демимди ичте.

Өмүрдүн жазы күзгө туш болгонун,
өкүттө өтөт экем деп болжодум...

Эсима ошондон соң анан араң,
түштү эле кулун үнү шыңгыраган.

Дайынын толук билгим келип анын,
дароо эле өз бөлмөмө чуркагамын...»

* * *

...Тал-Чоку... Көңүл кушу көтөрүлгөн,
көзүмдү тарталбадым Айкөл-Шерден.

Тартылып күлгүн кези карегиме,
тамагым жашка муунуп турам дале.

Жалганда жаны кейип наалат кылар,
жамандык Айкөл кылган жан жок чыгар?

Жарашып эл ыйгарган Айкөл аты,
жашоодо бийик тутуп кир кылбады.

«Деңиздей теңиздиктен не тапты» деп,
деңдароо ойго батып турам тиктеп.

Түйшүгүн тирүүлүктүн бөлүшкөн тең,
түгөйүн эске салып Айкөлгө, мен

ирмемге болсо дагы кубат берип,
илдеттен, кур санаадан ойун бөлүп,

кан күйгөн кыргын майдан чыгып эстен,
карекке тартылууда кездер өткөн.

Аяндуу жумшак үнү асыл жардын,
айтканын нээт койуп тыңшагамын...

АЙКӨЛДҮН КАНЫКЕЙГЕ ҮЙЛӨНҮШҮ

«Айкөл Шер келип кеткен түндөн тартып,
айтпадым жан адамга ичке катып.

Сыр бербей башкага эмес Аруукеге,
сырдашым, эки ата өткөн жан сиңдиме.

Эки ата өткөн менен бирок энем,
эгиздей ээрчиштирип бирге өстүргөн.

Анткени, чоң атабыз Абдулхасан,
аяндуу сыры болгон жанга айтпаган.

Ал сырды хан тукумдан башкаларга,
айтышпай бек сактаптыр туруп антка.

Атасы Аруукенин Кайыптанды,
Арафат токойунан таап алганы,

айтылып күңкүл кепте, бирок ачык,
аны эч ким кеп кылчу эмес сырды ачып.

Кайыптын пери кызы Анирабия,
калтырган керез дешчү чоң атама.

Чоң атам Кайыптанды, ошондуктан,
ченемсиз жакшы көрөт башкалардан.

Кайыптан сегиз нике жаңыртса да,
баланын үнүн укпайт караманча.

Акыры тогузунчу никесинен,
Арууке аттуу кызды көргөн экен.

А бирок жазуу-буйрук болсо керек,
апасы наристеге жанын берет.

Апакай үлбүрөгөн наристеге,
апамдын көөнү жибип ак дилинде,

Кайыптан абасына атакемден,
кыз кылып алайын деп өтүндүргөн.

«...Жараткан, жашым өтүп калган кезде,
жакшылык-жамандыгын чогуу берсе,

жагат деп Теңириме не кылганым,
жабыгып санаа тартып турган чагым.

Дал ушул чолпонумду кор кылбайм деп,
дагы бир аял алсам болбостур эп.

Ардагым эркек эмес кыз бала да,
аны эми чоңойтом деп кантип гана,

карайлап калганымда аргам кетип,
кайрыет, турам жакшы сөз эшитип.

Шагене келинине ыраазымын,
шагын мен кантип анын сындырамын.

Аруу дил жан болсо экен деген тилек,
ат койдум чолпонума Арууке деп.

Атымды кыз болсо да өчүрбөстөн,
айттырып эл ичинде жүрсө дегем.

Тилегим кабыл келсин, о Кудурет,
тиленем Көк Теңирден миң ирекет.

Бир боорум, кош дүйнөдө кайыр доом жок,
атымды билип өссүн кызым, бирок?..» –

Кайыптан сакалын жууп жашы менен,
көтөрүп Аруукени алып келген.

Эсимде, мен экиге келип калгам,
энекем Аруукеге эмчек салган.

Байыган эмчегинен сүтү агып,
берилип наристеге бойун салып,

унутуп баарыбызды, жалгыз гана
ууртунан сүт куйулган жаш балага,

жан оту жуурулушуп мээриминен,
жадырап кут төгүлгөн карегинен.

Ошентип жел тийгизбей баккан кызы,
ободо Айдай сулуу Арууке ушу.

...Ээрчитип эгиз өскөн сырдашымдан,
эч качан мындан мурун сыр катпагам.

Канында кайып каны Аруукенин,
катсам да туйунталат деп билемин.

А бирок эмнегедир ушул жолу,
Айкөлдөн кабар бергим келбей койду.

Анымды Арууке да туйгандыктан,
айтчы деп сырым тартып сурабаган.

Болжогон апта аяктап калган кезде,
бук болуп каткан сырым батпай ичке,

бүдөмүк түш сыяктуу элестелип,
бүлүнүп жүргөнүмдө айлам кетип,

Арууке адатынча токтоо гана,
амалдуу көзүн кысып карап мага,

айбыгып, кабыл алат кандайча деп,
акырын сөз баштаган кыйгач тиктеп:

«Унчукпай койгонунду туурадыр деп,
үндөбөй койсом эже, убайым жеп,

чок салган сезимиңе жүрөк сыры,
чыдатпай баратканын карап туруу,

ченемсиз мерез гана жан болбосо,
чын сөзүм, сыр бөлүшпөй ага чыдоо.

Эгерде сырдашууну каалабасаң,
эжеке, сыр ач дебейм, бирок уксаң?

Тыйбасаң билгенимди айтып берем,
тыңдап көр, туура болсо макул дегин?..

Тогоолду жездем менен бир тосконго,
тоскоолдук болобу деп түк ойлобо.

Сан жеткис зарын артып, малын айдап,
сарпайын төбөлдөргө түгөл камдап,

сарамжал Чыйырды эне: «Чынбы ушул» – деп,
санаасы тынбай шашып келет дегдеп.

Алтымыш уруу тилин билген көсөм,
аргындын Ажыбайдай ханы чечен,

Аккула сен тарапка тартканда эле,
ат койуп токтолбостон жетти элине.

Сүйүнүч кабар берип, даяр турган,
создурбай жарым күнгө жыйын курган.

Кыргыздын дөө-шаалары жолду баштап,
Кыйбаны¹ бет алышып келе жатат.

Киши жок каршы турар бул жакта да,
камтама болбо, баары өз жайында.

Кырк күнгө созулуучу кыз ойуну,
кыскарып өткөрүлөр бар болгону...

Жүргөндө алек болуп ойуң менен,
жалпыбыз кам бүтүрдүк керектелген.

Жездебиз келер күнгө кем-карчыны,
жетиштүү даярданып көрдүк камды.

Тындырып көңүлүңдү тилимди алсаң,
түздөнүп бой келбетин даярдансаң»,–

Арууке өтүнгөндөй сөзүн бүтүп,
ал анан аткарууму турган күтүп.

¹ *Кыйбаны* – Хива шаары.

Ойумду онго бөлүп удургуткан,
ошондо кутулгамын кур санааадан.

Акылдуу Аруукеге бойум таштап,
апакай алкымынан аяр жыттап,

миң ирет тооп кылып Кудуретке,
муңайым үн катпастан турдум көпкө.

Өтүнтпөй бирге тартар оор жүгүмдү,
аткараар өмүр бойу өтүнчүмдү.

Уябыз эки бөлөк, каныбыз бир,
ууздай көңүлүнө сактабайт кир.

Сырдашым кымбат көргөн кара жандан,
Көк Теңир бир мен үчүн белек кылган.

Үн катпай сезим менен ичибизден,
убада – шерт бекитип экөөбүз тең,

көрмөккө кыздар бүткөн сарамжалды,
киргенде сырттан дүбүрт чыгып калды.

«Жараткан, жакшылыгың бере көр!» – деп,
жүрөгүм түрсүл кагып кылдым тилек.

Фариза – алп мүчөлүү, эркек мүнөз,
башчысы сакчылардын, айоо билбес.

Басканда чыккан дабыш шарпасынан,
барскан урулгансып тарсылдаган.

Аткарган милдетине абдан тыкан,
атама ошонусу менен жаккан.

Үңкүйгөн сөзгө онок¹ Фаризанын,
укмуш ай, көргөнүмдө кубанганын,

жышааны деген ойдо жакшылыктын,
жайланып сөз айтарын чыдап күттүм.

Калбыгый эриндери эптен кетип,
калдайган бой-мүчөсү солк-солк этип,

колдурак добуш менен кароол башчы,
кол сунуп коргон жакка сүйлөп жатты:

«Кушундай кең бейиштин үлпүлдөгөн,
Канышка кулдук уруп бөтөн элден,

келбетин сыпаттоого кеп табылгыс,
келиптир күйөө болчу жигит жалгыз.

«Баатырым, кылаарсыз дейм кең пейилдик,
бир ооз кеп айтмакмын» – дейт башын ийип.

Күйөөнүн өтүнчүнө каршы болуу,
колумдан менин азыр келбей койду.

Каныкей, мейли мени күнөөлөсүн,
казыр сен Шер жигитке жообуң бергин!» –

күрсүйгөн Фаризадан кепке келгис,
бул сөздү баарыбыз тең күтпөгөнбүз.

А бирок чындап эле тийген Күндөй,
чыдамым кетсе дагы, сыр билдирбей,

¹ Онок – эпсиз.

сынаган сөзү болуп жүрбөсүн деп,
сумсайып тура бердим аны тиктеп...

Арууке акыл кошуп сөз айтпаса,
Айкөлдүн шагы сынмак экен анда.

Каны тээп ак жүзүнө шашканынан,
кыздардан нары бөлүп минтип айткан:

«Жездебиз теңдешсиз Шер болгон менен,
жүрөгү гүлдөн назик. Эжеке сен,

астынан тосуп чыкпай сактап адеп,
албагын доо кетирип кыз назы деп.

Айоосуз мерездик бар Фаризада,
а бирок арамдыгы жок канында.

Бул иши ханга угулса ал – ажалы.
Адилдик – кайыл болуп чакырганы.

Ийиткен Фаризанын муз жүрөгүн,
изиме чөп салуу деп түшүнбөгүн.

Улуу Шер урмат кылып сурап турса,
ургаачы жолборс көрмөк кандай чара.

Жендирбей күдүк ойго, бачымыраак
жездемдин тоскун алдын утурмалап!» –

Тезирээк деген белги берип мага,
терс карап күтүп турган нарытада,

колдойгон кароол башчы Фаризаны,
«Коргонго киргизгин!» – деп кол жаңсады.

Калтаарып бут шилтөөгө алым келбей,
карегим тумандады жерди көрбөй...

Жаныма нөкөр албай өзүм гана,
таш жолдо бара жаттым дарбазага.

«Ушунум туурабы?..» – деп дагы деле,
утур бир суроо кирет сезимиме.

Карама-каршы күчкө жетеленип,
каалгага калыптырмын жакын келип.

Жаткандай учурашып, окуранган
жанымдан Аккуланын үнүн уккам.

Түшпөстөн ак булуттай аргымактан,
тиктеген көз урунду жалын чачкан.

Бир ирет чагылышып каректерим,
бат эле тартып алып жер тиктедим.

Акылдуу, мээримдүү да... Бирок аны,
болбостой жаалданса жан чыдары.

«Айбыкпай тике карай турган пенде,
аз чыгар болсо дагы...» – дедим ичте.

Түшүнүп абалымды айттырбастан,
түз эле Айкөл минтип сөз баштаган:

«Атагы алыс кеткен Темир Хандын
Айпери Перизаты, арыбагын!

Аяндуу, Периштелүү жан экениң,
айтылган аңыз сөздөн эшиткемин.

Андыктан айтарымды билериңе,
артыкбаш кеп коротуп кереги не?..

Колунан бир өзүңдөн башка жандын,
келбечү сөз болгондон тынчыңды алдым.

Тогоолго канча мезгил калгандыгын,
так билүүм керек болуп келип калдым.

«Убакыт эгер кокус чукул калса,
узатуу керек чыгаар тез арада.

Бул ишти өтүнөбүз бир өзүңдөн,
башкабыз баралбайбыз» – дейт ата-энең.

Кыз ойун шаан-шөкөтү кырк күн тойлоор,
кыскартуу биз тараптан жөнсүз болор.

Кылабыз мунун жөнүн кандайча деп,
кеңешип келгенимди көрөрсүң эп?» –

кыскача түшүндүрүп, жооп угалбай,
кетүүгө тургансыды кам ургандай.

Шашылган Айкөл Шерге кыйгач карап,
жыгылып кетпейин деп араң чыдап,

ак жерден калбас үчүн айың кепке,
айткамын эриндерим келип эпке:

«Так айтсам жетип-жетпей үч аптага,
тоголот улуу тогоол ушул айда.

Тагдырым буйруганын, карт думана
табыштап айткан экен эне-атама...

Ал эми калган кепти хан ордодо,
атамдан укканыңар оң болоор го...» –

Түшүнүп сөз төркүнүн Айкөл Берен,
токтолбой чеп-капкадан чыгып кеткен.

Артымдан удаа келип, бир алмага
Арууке турган экен далдаалана.

Айкөл Шер узар замат бери чыгып,
жадырап каректери, улутунуп,

күлүндөп, азил-чыны аралаша,
акылдуу сөзүн айткан адатынча:

«Бах чиркин! Фариза эмес бүт ааламдын,
багынтаар муз жүрөктүү аялдарын,

башкача – Теңир сүйүп жаралган жан,
буйрушу бир өзүңө – бул тагдырдан...

Жары эмес, жанында эле жашап өткөн,
жалганда калат изи аты өчпөгөн.

Эжеке, мени мында таштабастан,
элиңе өзүң менен ала барсаң,

жеземдин көөнү сүйгөн жалчысына¹,
жар болсом – ал теңдешсиз бактым анда!..»–

Арууке бул сөздөрдү гүлдөй жайнап,
айтты эле Айкөл кеткен жакты карап...

¹ Жалчы – жалданган кызматкерине же кулуна.

* * *

Билерман – ордодогу кыйын деген,
баштаган, аялдарды, киндик энем,

эртеси бак сарайга баштап келди,
эс алып, жайланган соң мындай деди:

«Жарыгым, аяндуусун, ошондуктан,
жөн-жайды түшүнгөнүң көрүп турам.

Алыстан ат арытып кыргыз эли,
алдына атакеңдин кечээ келди.

Эл окшойт аруу дилдүү, пейли кенен,
эр жүрөк ар-намысты бийик көргөн.

Өзүңө өмүр шерик болчу Шерден,
өөндү көрө албадым, мага ишен.

Күйөөнү тосуу камын көрүш үчүн,
карегим, даяр турат элиң бүтүн.

А бирок атакеңди билсең дагын,
ардагым, ачыгыраак жооп айтпадың.

Аяны думананын бир кездеги,
айтылган алдын ала ушул Шерби?

Чыдамсыз жооп күтүп турат атаң,
чырагым, чабармандан эмне айттырам?..» –

энекем көздөрүнөн төгүп мээрим,
элжиреп эт жүрөгү, айткан кебин,

тартпастан каректерин карегимден,
так жообум күтүп турду киндик энем.

Ошондо беттеримден от чачыла,
оозумдан сөз чыкты эле жалгыз гана:

«Ошол Шер...» – деген тейден эч нерсе айтпай,
олтурган орунумдан тургамын жай.

Бөлмөмө, үстүдөгү, кирген тейден,
бекитип ич жагынан, Периштемден,

алдымдан күткөн күндү билгим келип,
айтпаска жан адамга антым берип,

келечек тагдырымды толук бойдон,
келтирип көз алдыма көрүп койгом.

Бала экем, бүдөмүктөп көп жерлери,
баамыма жете бербей кала берди.

А бирок, ылайыктуу шол учурга,
айтылган нерселерди тактап даана,

аткарып түгөл баарын апта ичинде,
аттанмак болгом Айкал жергесине...

Укканда киндик энем бул чечимди,
убайым жеген түрдө мындай деди:

«Жарыгым, колдон келбес эч нерсе жок,
жетиштүү бир аптада – кыйын бирок...

Даназа-даңкың жайып жамы журтка,
дааналап той өткөрүү бир аптада,

канчалык кудуреттүү хан болсо да,
кыскалык кылат мөөнөт Темир Ханга.

А бирок кайтпасыңды айтканыңдан,
Ардагым, көздөрүңдөн көрүп турам...

Кыйылып мөөнөт кыска болот го деп,
кыйналып турушума булар себеп:

кырк уруу элдин бирден аксакалы,
кыйын деп журту сыйлап даңктаганы,

ар бири кырктан уулун аттуу-баштуу,
арттырып кырктан нарга асыл-таштуу,

алтын-зер, көөхар, күмүш, кундуз, бермет,
«Айкөлгө жаккан кызга – көрүндүк!» – дейт.

Алардын тартуусунун бери жагы,
андан да айтып бүткүс калгандары.

Айтылуу Көкөтөй бай санжыргалуу,
атактуу Ууз хандын таза кандуу,

тукуму – Улуу-Тоодон козголбогон,
туу тутуп ата салтын бек коргогон.

Ал адам Айкөл Шерге атасындай,
ак кызмат өтөп келет эч аянбай.

«Жарыкка жаңы келген күндөн тартып,
жүрөктө жүргөн ойум бек сакталып,

өмүрлүк жар күткөндө Айкөл Берен,
чыгымын салт-ырымдын бүт көтөрөм.

Айкөлдүн көкөлөтөөр даңкын дагы,
ай чырай Темир Хандын шам чырагы,

аяндуу Каныкейдей келинимдин,
ак үйү куттуу болсун деп тилеймин.

Көөнүнө хандын эмес – букаранын,
кыпынча кир калуусун каалабаймын.

Ырыска шерик болчу келинимдин,
ыраазы пейил кылып төркүндөрүн,

башына чача турган чачыла деп,
баштаган Баалы энеси төө жетелеп,

тогуз түр – ар бир түрү миң туяктан,
ач буудан, сай күлүктөр желдей учкан.

Ал эми ача туяк малдын санын,
алганы барган элиң тактап алсын.

Кабыл ал келинимдин чачыласын,
калкыңдын бири дагы кур калбасын.

Арафат токойунда күтүп турат,
алышсын не буйурса шону кармап...»–

Кыргыздын журт сактаган Көкөтөйү,
кылгыртып көздөн жашын шундай деди...

Ошентип мискин-карып дебей баары,
ордодо хан тукуму, бекзаадабы,

кечээтөн бери карай топурашып,
көрүүдө чачыланын даамын татып...

Сарпайы, сарамжалы кудагыйдын,
сан жеткис, Кыйба эмес Букаранын,

менсинген төбөлдөрүнө жете турган,
манат тон бермет-кундуз кыйулаган.

Ал эми торко-торсун¹, дүрүйөдөн,
аялдын сарпайлары сан жетпеген,

дегеле тартууларын кудаалардын,
дүнүнөн өлчөп дагы айталбаймын.

Ушунча тартуу менен келген сөөктү,
уят го апта ичинде жөн жөнөтүү.

Атандын алган-берген дос-тамыры,
алыскы Мисир, Жасыр, Багдаддагы,

ашыгып кыз тойунун аземине,
алар да жолго чыгат кабар жетсе.

Кемчилин кыз себинин ошол жактан,
келерин күтөбүз деп айтып жатам.

Карегим, шартыбызды эсиңе алып,
койгонуң дурус болор күн узартып?...» –

Кабарсыз эртеңкиден киндик энем,
кайгысы – той шааниси кемийт деген,

пейлинде эч кири жок, бирок дагы
пендече тагдырыма караганы,

ирмемге ичиркентип барып анан,
ичимден пенделигин кайра аягам.

¹ *Торко-торсун* – кымбат баалуу кездеменин түрү.

Сыртымдан сыр билгизбей күлө карап,
саамайын күмүш талдуу сылай тарап,

көзүнө тике карап мээрим төккөн,
көңүлүн жубаттырып мындай дегем:

«Энеке, айтканыңдын баары туура,
эсиңе ал эң керегин – тагдырыма,

жазылган өзгөрүлгүс буйрук барын,
жадынан чыгарбасын жакындарым!

Сарамжал-сарпайыбыз кем дебестен,
санааны тартышпасын жөн жеринен.

Келбетин ар бирөөнүн келгендердин,
келтирип шоола менен, тиктиргемин.

Кыз себин уз кыздарым даярдаган,
кемчилик кетирбейбиз ал жагынан.

Кетирбей убакытты кур бекерге,
көтөрсүн өргөөлөрдү бак ичине...

Энеден кыз төрөлсө – эли бөлөк.
Эгемдин буйругу бул, ким жок демек.

Жаралган жан отунан эне-атамдын,
жанган шам, тамчы каны болсом дагын,

этиме өз энемден мурун сенин,
энеке, колуң тийип, кирген демиң.

Сыягы, ушул себеп болгондуктан,
сырымды апама ачпас өзүңө айтам.

Баарыңдын көңүлүңдөн түнөк тапкан,
Баатыр-Шер келгендигин ачык айткам.

Көөнүңө кир кетирбей, асыл эне,
көңүл бур мында келген себебине.

Тийиштүү жашообузга мындан наркы,
тогоол күн келээрине чукул калды.

Шашылуу керектигин айталбастан,
Шер мында келген экен аргасыздан.

Тагдырды чакмак кылуу болбойт, эне,
тезирээк узатууга кам көргүлө.

Кырк кыздын бири калбай кетебиз деп,
кетүүнү мени менен турат дегдеп.

Кыркы тең Кыйба, Букар хан кыздары,
кырк чоро – кырк тукумдун кыраандары.

Бир гана Аруукеден башкалары,
болмокчу чоролордун алаар жары.

Өргөөсүн Аруукенин бүккөн тейден,
өз ээси келмейинче тиктирбестен,

атама тартуу кылган Абдул-Эшен,
арттырып, ак буурага, ала кетем.

Ал эми дос-тамыры келем дешкен,
аларга болмок менин не тиешем?

Кырк эмес, кыз ойунду сексен күнгө,
кызыгы таркаганча өткөргүлө.

Эл-журтум мындан нары башка менин,
эмнени талап кылса жок дебеймин.

Аткарар салт- санаасы ар бир элдин,
ар башка болорлугун эскеришсин.

Ал салтты керек менин кабыл алуум,
баш ийип апта ичинде аттанамын.

Алыскы, жакындагы досторуна,
атакем жооп берсин ушундайча...» –

чыгарган бүтүмүмдү ата-энем,
чын дилден кабыл алып, жок дебестен,

калкына жар салдырып жарчыларга,
көтөрттү өргөөлөрдү бак сарайга.

Эки элдин кыз узатуу, кыз алууда,
эреже салты менен бир аптада,

ызааттап ырасмисин өтөгөн соң,
ылайык узатууну көрүштү оң.

«Күйөөнүн хан ордосу бүтүп жаңы,
колукту аттасын деп астананы,

калайык-калкы күтүп жатышат» – деп,
камынып, узатууну көрүштү эп...

Өрөпкүп, кайынымдын келатканын,
өргөөмдүн эшигинен шыкааладым.

Башында кудапардын жол баштаган,
баатырга кыяматтык дос – антташкан,

кадимки катагандын Кошой Ханы,
калдайып, кабак жарып келе жатты.

Кырк уруу кыргыз эмес Кыйба элине,
кызырлуу – аяр балбан дайын эле.

Ага удаа Журт-Атасы деп аталган,
ак сакал – санжыргалуу Көкө абам.

Эсепсиз дүнүйө ээси – кайын атам,
экөөнүн ортосунда келе жаткан.

Ал киши аңкоо эмес – тескерисинче,
акылдуу көрүндү эле – өтө кексе.

Ал кезде кош сезимге жанчылганын,
астыртан көз жүгүртүп баамдадым...

Оңунда Кошой жана Көкө абамдын,
ой баскан Жамгырчысы Эштек Хандын,

«Армандуу Батмазуурам, чындап эле,
арылаар күн келдиби, болбосо, же...» –

деген ой жаш чайыган каректерден,
дапдаана куйулганын көрүп, сезгем.

Аруулук, улуулукту далилдеген,
апаппак тоо башындай мөңгү кийген,

заңкайта ак элечек оронушкан,
зайыптар алардан соң келатышкан.

Көркөмдүү көп аялдын арасынан,
келбети келишимдүү, жашап калган,

Айкөлдүн апакасын көрөр замат,
«Апакем экен!..» – дедим карек кадап.

Кагелес, алагар көз, куба жүздүү,
кареги муңга жакын, бирок, сүрдүү,

таянып, сүйөнбөстөн бир да жанга,
тагдырдын буйруганын жалгыз гана,

эш тутуп эс-акылын өзү менен,
эбине келиштире жасап көнгөн,

сабырлуу, ич туйгусун жалын чачкан,
сыртына ысык бойдон чыгарбастан,

жазмышы татаал сыноо буйруганын,
жадабай аркалаган ушул жандын,

өлчөөсүз оор жүгүн жалгандагы,
өмүрүм өткүчөктү мени дагы,

тагдыр ай, тең көтөр деп буйруганын,
тик карап, ошол замат кабыл алдым...» –

ТАЛ-ЧОКУДАГЫ ЭЛЕСТЕР

...Тал-Чоку... Эрендердин көбү өлүп,
эзилip жан-дүйнөбүз, жүрөк өйүп,

албайлы сезимдерди мокотуп деп,
атайлап жакшы учурду турдук эстеп.

Элесин Каныкейдин маек курган,
эшитип Айкөл дагы көрүп турган.

Байкабай калган элем, кандай болуп
Береним бир заматта муздай тоңуп,

алагар көздөрүнөн аккан жашы,
айланып мончок-музга кулап жатты.

Ажары айлада жок өзгөрүлгөн,
Айкөлгө кеп айталбай үнсүз тиктейм.

Муңайым каны качкан жүзүн буруп,
мени эмес – арт жагымды карап туруп,

кайраты качкан күнүрт добуш менен,
кан чыгып ууртунан мындай деген:

«Бал таңдай, мен туйганды туйдуңбу сен?
Берекем, бел тутунган асыл энем...

Бал Таңдай, пейил койуп баятадан,
баянды тыңшадык ээ, Каныш айткан...

Ант берип Алмамбетке, Тал-Чокудан
аттанбай кан майданга мында калгам.

Азаптуу бул күндөрдө кыргын түшкөн,
апакем алыстабай бир да ирмем,

эскерген өткөн күнүн, муңдуу үнүн,
эшитип таш капкада турдум күн-түн.

Жан-дүйнөм азыктанып элес менен,
Жайсаңым, бул күндөрү жашап келгем.

Көрүнбөй кайрат берген эне элеси,
кулакка үнү угулбайт, бул эмнеси?

Астында топурактын калганга окшоп,
алыстан үн угулат улам онтоп.

Азыр мен укканымды кайталайын,
ашыкпай талдап көрчү сага айтайын:

«Кечирдим сүт акымды, кулунчагым,
кейибе салбадым деп топурагым.

Казатка аттанганы жатканыңда,
карегим, эсиндеби? «Бут астыңда

топодон уучтап берчи?» – деп өтүнсөм,
танданып бир ууч топо берген элең.

Учуна жоолугумдун, колуң менен
уучтаган топуракты түйгөн элем.

Көзүңчө бекем байлап катып алдым.
«Капырай, бул неңиз?» деп таңыркадың.

«Топону сен келгенче бутуң тийген,
тумардай бекем сактап жыттап жүрөм»,–

деп айтсам көөнүң тынып жайдарлана,
демейде өзүң көнгөн адатыңча,

көтөрүп жерден өйдө «апакем» деп,
кучактап эркеледиң жыттап-искеп.

«Коркутпай, жаным апа, мен келгенче,
кочуштап жаның бекем кармангын ээ?..» –

дегенсиң өтүнгөндөй, Кулунчагым,
жазмыш да, сен келгенче күтө албадым...» –

Жайсаңым, бул добушту укпаганың,
жүзүңдө таңыркоондон баамдадым.

Сызылып чыккан добуш топо астынан,
апамдын үнү экенин таанып турам.

Жалганда теңдеши жок жакын көргөн,
Жайсаңым, айрылыпмын апакемден!..» –

* * *

...О Теңир! Аяр жандар сен жараткан,
толуктап бирин-бири бир жашашкан.

Апасы, алган жары, Айкөл өзү,
адамдар арасында Периштеби?

Болбосо адам билбес бул укмушту,
бир-бирин толукташып кантип туйду?..

О кийин, кан майдандан айтып элге,
оозунан Каныкейдин уктум эле.

Төп келип уккан сөзүм Айкөл Шерден,
таң калып, жакам кармап «тобо!» дегем...

Ошондо аяр аял Каныкейдин,
оозунан төкпөй-чачпай уккан кебим:

«...Заарда жаман түштөн чочуп туруп,
зарурат ойго алдырып айлам куруп,

апама жетип барып небак турган,
айткамын жаш агызып жүзүм жууган.

Түшүмдү түбү түшкөн – муунум бошоп,
такалып айткан элем утур токтоп:

«Айкөлдүн ач албарс, болот калкан,
Апаке, бычыранып талкаланган.

Оң жаккы далысынын кечир тушун,
ойууда болот тумшук кара кузгун.

Баштанып Аккуласы кыбыланы,
балаңыз ага жетпей кыйналганы,

өрттөнтүп өзөгүмдү «О Теңир!» деп,
өпкөлөп ойгонгонум, бул кандай кеп?!

Көрбөстөн ушул түштү, асыл эне,
көмүлүп калсам кана кара жерге!..» –

Жүзүнөн апакемдин таштай каткан,
жаш жууган көзүмдү албай түшүмдү айткам.

Ансыз да куба жүзү аппак болуп,
алагар көздөрүнө жашы толуп;

астында Семетейди жерге койгон,
апакем үн катпастан өйдө болгон.

Көздөрү көрбөгөнсүп эч нерсени,
колдорун алга созуп сермеледи.

Ордумдан атып туруп, апакемдин
оң колун алга сунган кармай бердим.

Тиштенип бек кымтылган эриндери
титиреп, бир аздан соң тилге келди:

«Жарыгым, сыртка чыгып, Күндүн көзү
жадырап чыкты бекен, көрөлүчү!..

Жалгандын оор жүгүн мага арткан,
жарыгым, баарын сага таштап атам...

Апамдын бир кездерде Чилмайранда
айтканын энекеме – айтсам сага,

тартпапмын чыпалагын Зулейханын,
Теңир ай, жалакайлык кылдым дагын!..

Аяндуу аяр балам, көргөн түшүн,
айткандай азыр өзүң – түбү түшсүн!

Албарсы – Алмамбетим, Сыргак – калкан!
Арман ай! Эгиздерден ажыраган!

Касынан алган жарат Айткөлүндүн
кабылдап, жакындаптыр каран түнүң!

Ажалга өзүн тосуп, Айткөл Шерин
Аккула арачалап жан берерин;

Ак-Пирин алдын-ала билдиргенге,
ага да шүгүр дегин, камыңды же!..

Карача хандын кызы Сайкал берген,
Буурулду жетелеткин Бакай Шерден.

Эрназар, Чыйырдыдай Сыргагым да
эртелеп сапар тартып кең ааламга,

артында «аталаган» бала калбай,
арман күн, өчкөн экен бир тал шамдай.

Тиленип Көк Теңирден, мазар тайып,
төмөндө Таш-Мазарга түшүп барып,

Улаккан үмүт үзүп калган кезде,
Уулкан Сыргагымды төрөдү эле.

Жалгыздын жамандыгын эшитпестен,
жай алар мага удаа экөөбү тең...

Кыркылып кош канаты, бели сынган,
көрсөтпөй кулунумду, о Жараткан,

кырсыкты жалгызыма келе жаткан,
Кудурет! Мага ыйгар! Жаным курман!..» –

Дирт этип күрөө тамыр мойнундагы,
диркиреп ууртунан шүйшүң каны,

апакем сүйлөп жаткан азыр эле,
ааламга узаганын көргөнүмдө,

«Арууке-е! – деп чыңырып, асыл денин,
аярлап жерге кыйбай так көтөрдүм.

Чыңырып «апакелеп» канча убак,
чынында биле албаймын, турдум ыйлап.

Эл дүрбөп айланама, бир кезекте
энемдин денин колдон алган эле.

«Апалап» менден өтүп өксүп турган,
Аруукем эң ириде көзгө урунган.

Ошондо бир шумдук ой денемди өрттөп,
өзөгүм, өпкө-боорум кеткен өрдөп.

Апакем ачуу жаштын башаты эле,
алдыда деңиз – жаш бар, бизбиз – кеме.

Түшүмдү бөлөк жанга чыгарбастан,
түйүнчөк кылып ичке бекем каткам...

Апакем аалам салган күнү кечте,
абамды чакырттырып, бөлүп четке,

аманат – керез сөзүн айтканымда,
алдастап, шашкалактап, анан мага:

«Ансыз да кулак түргөн курама элге,
ардагым, бул сөзүңдү айта көрбө.

Шылтоолоп «кабарлайм» деп Айкал Шерге,
шашылыш жөнөөм керек мен эмесе...» –

Абакем ошол күнү түнү менен,
аттанып Бээжин беттеп кетээрде, мен

белендеп койгон дары-дармектерди,
арттырып ала келген бир кездеги,

буураны даяр кылып сапарына,
айтпаган сырды ачкам жан адамга:

«Келээрин калабалуу ушул күндүн,
Кыйбада – кыз кезимде сурап билдим.

Шондуктан Ак Буураны алыш үчүн,
шылтоолоп, Аруукенин артып жүгүн,

тагдырын түбөлүктүү эл-жеримдин,
төркүндөн артык баалап, жакын сездим...

Өтмөктүү баардык нерсе бул жалганда,
өлөм деп ыйлап түшөт жерге бала.

Жарыктын даамы бирок шунча таттуу,
жашасам деп талпынат ар бир жандуу...

Атамдын араб досу Абдул-Эшен,
адамдын жан-досунун сырын билген,

аалымдык даражага жетиш үчүн,
арнаган бүт өмүрүн койуп дитин,

көтөрүп бир жандыкты ыйык атап,
кадимки адам жанын көчүрө алат.

Достуктун милдети деп Абдул-Эшен,
дубалуу Ак Буурасын берген экен.

Анан ал айтат жалгыз атакеме:
«Алсырап, алдан тайып айлаң кетсе,

ажалың келгенине көзүң жетсе,
баштантып кыбыланы сойгун эрте...» –

...Алардын ыйык сырын туйган элем,
андыктан Ак Буураны ала келгем.

Абаке, бар болгону муну так бил,
баштантып кыбыланы кулагын тил.

Тийбестен ошол бойдон эч жерине,
таш чепке таштап койуп тез кеткиле.

Акжолтой асыл абам, эсен-аман
Айкөлдү эл-журтуна алып кайтсаң!.» –

Көзүмдөн жаш чыгарбай эрдим тиштеп,
карааны узаганча турдум тиктеп...

О Теңир! Топон суудай ый келерде,
обу жок өзөлөнүп¹ ыйлайт пенде.

Ошол ый апам аалам салган кезде,
орошон журт башына келген эле.

Акыркы сапарына узатканы,
алыстан, жакындан жан эч калбады.

Жоктугун Айкөлүнүн билгизбестен,
жон түйүп жалпы журту тең көтөргөн....

Кайтты деп хан энеси кабар жеткен,
калың эл келип жатты улам четтен.

Кайтканы Чет-Бээжинден, төшөк тарткан,
келалбай калган эле Кошой абам.

¹ *Өзөлөнүп* – обу жоктонуп ыйлап.

Эр Төштүк кеткендигин Бакай менен,
кабарга кеткен жигит айтып келген...

Апама кимдер гана ыйлабады,
айылда көк кийбеген жан калбады.

Тушуна туу сайдырып, туу түбүнө
атабыз аза күтүп, калкты мүлдө,

ыраазы пейил кылып суктандырып,
ыйлаган – жыйган бугун бүт чыгарып.

«Журтумдун куту элең теңизим» – деп,
жашытып калайыкты ыйлап, мөгдөп,

салаалап көздөрүнөн аккан жашы,
сакалын, көкүрөгүн жууп жатты...

«Баркынды баалабадым тирүүлүктө,
баарына ич тардыгым күнөөлүү эле.

Кичекей секелекти көргөн күндөн,
кол жеткис бийиктигин билген элем.

Жалганда жарым болмок аргасыздан,
жан оту бөлүнбөдү асыл жандан.

Дал ошол асыл адам көктө жанган,
жалганга чакмак болуп бир жаралган,

жатындаш Чыйырдыма кетмек элең,
жан-досуң учар замат жетмек элең.

Ошондо журтта калган дөбөткө окшоп,
ордумда калмак элем шунтип боздоп.

Аны мен те алгачкы күндөн билгем,
андыктан барктабадым ич күйгөндөн.

Жаркырап кош жылдыздай «Жетигенде»,
жанаша жанарсыңар бийик көктө.

Пейлиндин аруулугу – асыл затым,
пенделик вазийпаңды так аткардың.

Манастай шерди төрөп, өзүң эмес –
менин да атым калды оңуп-өчпөс.

Уулунду кадырлаган калың эли,
урматтап узатууга келди сени.

Куйулган ырыскыбыз – алтын аяк,
козголбой азырынча толо турат.

Эрендер эл четинде, жоо бетинде,
эртеңим эмне берет калың элге?

Ырыскы толо кезде узашыңа,
ыраазы пейил элиң, Батмазуура...» –

Апамды эң акыркы сапарына,
ардактап узатыппыз, көрсө, анда.

Урматтап өмүр бойу сырдаш өскөн,
Улаккан абам ага удаа кеткен.

Укпастан жаман кабар жалгызынан,
Уулкан энем дагы сапар тарткан...

Жараткан жамандыгын саларында,
жакшыдан кемиттирип баштайт тура.

«Элинден жаман өлсө – ал бир өлүм.
Эш туткан жакшың өлсө – баарың өлдүң», –

айтылган бабалардан бул накыл кеп,
ар доорго, ар мезгилге туура келет...

Кан күйгөн майданда эмес, ошол кезде
калышкан ата-журтта, эл ичинде

башталып калабалуу жаман жорук,
бир четтен белдүүлөрдү ажал тооруп,

өксүткөн өлүм басып калайыкты,
өрт сымал улуу тумоо каптап калды...

Алгачкы суук кабар жан сыздаткан,
алганбыз дал ошондо Алтай жактан.

АЛТАЙДАН КЕЛГЕН КАЙГЫЛУУ КАБАР

«Кат барып Көкөтөйдөн, Айкөл Эрен:
«Каалаган көчүшсүн» – деп – мени менен,–

Алтайдан жер оодарып көчүшкөнү,
ал жактын тузу тартып көрүшпөдү.

А буга себеп болчу нерселер көп,
ар кимдин өз чындыгы өзүнө эп.

Бул жакка келгендердин айрымдары,
болду эле кайра артына кайрылганы.

А бирок жат короонун малына окшоп,
ал жакта туугандары кууптур кордоп.

Ошондо жол азаптан аман калган,
оошкон бечералар келип анан,

Алтайдан көргөн ыза-кордуктарын,
Айкөлгө уккан элем айтышканын...

Айкөлгө арнап салган хан ордонун,
аттаган күндөн тартып босогосун,

апакем ченеми жок мээрим төккөн,
ал мени келин эмес кыздай көргөн.

Ар дайым эбин таап айткандыктан,
апакем эмне десе макул тапкам.

«Жарыгым, Айкөлүндүн көңүлү наз,
жетиштүү, көтөрүлсө үнүң бир аз,

курч албарс кетилгендей ташка тийип,
көңүлүн кирдетесиң турган ийип.

Дайыма эске тутуп тилимди алсаң,
дегеле кийлигишип,– ал жасаган

бүтүмүн өзгөртүүгө кылба аракет,
бүлүнүп сезимиңер, жик кетирет...

Манасым сегиздерге келип калган,
мен үчүн сезилчү эле жаш балапан.

Энелик милдет көрүп, көзүм жеткен,
эркектин жумушуна кийлигишсем

болор деп, аскер ойнун курган жерге,
барганым жакпаганын билгенимде,

байлаган балам менен ыйык жиптин,
билгемин байкоосуздан үзүлгөнүн.

Көңүлдү капылеттен ичиркенткен,
күкүм муз калып калган эрибестен.

Кокустан, кемчиликти мен кетирген
кайталап, көөнүң муздап калбаса дейм.

Садагам, сезим отун алоолонгон,
сактай көр калыбында ушул бойдон!» –

Апамдын ушул сөзүн эске тутуп,
Алтайдан келгендердин сөзүн угуп,

Ал жакта туугандарга албууттанган,
Айкөлдү жоошутууга батынбагам...

Абалтан келе жаткан таза кандуу,
Алтайда калбаган соң хан тукуму,

Абласбек – тукуму аргындардан,
ал жакта калган элге хан аталган.

Кантууда хан сарайды мурастаттыр,
ак дилден Айкөл дагы кубаттаптыр.

Бийликтин даамын татып калган неме,
бул жактан кайра көчүп барган элге,

«Буларды жай алдырып койсом эгер,
артынан башкалары көчүп келер.

Ошондо ач көз Жакып ичи тарып,
ордону ээлейт кайра менден алып.

Айтышкан бал сөзүнө ынабайын,
аларды кайра артына кубалайын...» –

«Кол салган жоодон качпай, жер оодарып,
конушту ээн таштап аңгыратып,

коркпостон ата-конуш кусурунан,
кор тутуп кеткенсиңер, ошондуктан,

тийбесин момун элге кесириңер,
кайткыла артыңарга! Жок жериңер!...» –

Жендирип пенделикке бийлик үчүн,
жабыркап баргандардын алып үшүн,

карабай кеч күз болуп калганына,
кондурбай конушуна айдайт кайра.

Аскери күчкө салып белди ашырат,
аргасыз бечера эл артка кайтат...

Кыш түшүп, кары-картаң, бала-чака,
калыптыр көпчүлүгү кар астында.

Табият тамашасы аз келгенсип,
таланып каракчыга, кордук көрүп...

Ошентип жүз түтүндөн ашык элден,
ордого бир нече адам кайтып келген.

Алтайга кетебиз деп ара жолдо
ажал таап, тирүүлөрү баткан шорго,

Айкөлгө, Акбалтага таарынышкан,
айылдын эли экен Шоорук чапкан.

Айыпкер сезип өзүн эл алдында,
алдырып Айкөл Баатыр ыза-ачууга:

«Сетиркеп калган экен!.. Эссиз Бектин
сазайын берип, эске келтирейин!

Кыргылчал кайда жүрөт? Чоролорго
камдан деп буйрук берсин, чыгам жолго!» –

айкырып ачууланган Баатырына,
акылман Бакай абам адатынча,

акырын жай чыгарып коңур үнүн,
айтканын уккан элем өтүнгөнүн:

«Баатырым, өз колуңду өзүң кессең,
болмокчу кимге зыян, ойлоп көрсөң?

Кайталап ит кылыгын Байтөрөнүн,
кимден сен алгың келет кимдин өчүн?..

Нойгуттар өздөрүнө өздөрү эле,
негедир, тилеп алат шундай балээ.

Ойлончу?!
Бирөөсүн кордоп жатса экинчиси,
ортого, кылыч шилтеп үчүнчүсү

киргени калыстыкпы, наадандыкпы?
Кана эми, сүйлөп көрчү бир чындыкты?

Экөө тең бир тууганың, Айкөл Шерим,
эч качан кол көтөрүп киришпегин.

А мейли, каалап турса Аблас Бек,
Алтайга катташпайлы, койгунуң тек.

Артынан Алдан жактан каңгай чапса,
а балким, андан да күч жоо каптаса,

эсине биз кайрадан келгичекти,
эргулум кырдырат бейм курган элди!

Күүлдөп турган экен күчү толуп,
күнүмдүк көрпенделик кызык болуп.

Мындайлар эртеңкисин ойлобостон,
учурган ырыскыны, бакытты колдон,

Кесепет, эл кусуру тийсе кана,
куучирен – эси жоктун керт башына!..

Ойлонгун, айтканыма макул дегин,
Ойуна койо тургун Алтай элин!?.» –

Айталбай каршы кебин абакеме,
Алтайга аттанышпай калышты эле.

Арадан жылдар агып ошол тейден,
ал жакка билинбеди барган-келген...

Бакылдап кир сактабас Акбалта абам,
Алтайдан келгендердин абалынан,

басынып, күнөөкөрдөй ошол күндөн,
үн катпай, күчтөн тайып араң жүргөн.

Жарыктык, ошол бойдон оңолбоду,
жалгандан жашоо жибин үзүп койду...

Таласка хан ордону салдырганда,
таштаптыр «Куйулманы» нойгуттарга.

Нойгуттар ошол күндөн «Жайылманы»,
жер кылып кенен-кесир жердеп калды.

Аз өтпөй Акбалта абам узаганда,
кабарды беришпеди кең Алтайга.

Ошентип алар келбей, биз – ал жакка...
Ортобуз алыстаган караманча...

Ал азыр каран күндөн кабар салган,
аяндуу түшүмдү угуп Бакай абам,

Бээжинге бет алганы жатканында,
бул жакта калган эстүү-баштууларга:

«Энеңер – куту болчу жалпы журттун¹,
элинин бири калбай түгөл уксун.

Аң алсын таарынычты, тилимди алып,
Алтайга жибергиле кабар салып.

Таарынткан бизди Аблас аалам салган,
тагына Кунас Бектин Барсы² олтурган.

Баарыңар билесиңер – хан тойуна
батасын беришсин деп чакырганда,

баягы таарынчыбыз таркабастан,
барбадык бирибиз да бул тараптан.

Баарысы өттү-кетти, андан көрө
баш кошуп убак жетти биригүүгө.

Энелик эң акыркы вазийпасын,
элине Батмазуура жасап калсын.

Арбагы энебиздин данакер деп,
Алтайга кабар кетсин азыр тездеп...» –

Абамдын айткандарын туура дешти,
Алтайга кабар айтып жөнөтүштү.

Жер алыс, болушат деп алда кандай,
жетекке ат коштотуп он чактыдай,

¹ Бул жерде Батмазуура эне жөнүндө сөз болууда.

² *Барс* – Барсбек баатыр жөнүндө айтылууда.

Күн-түндөп эсен жетсин кабар айтып,
келишсин дешип элге аман кайтып,

ажалга тике карап баш тартпаган,
атказган арстан жүрөк көкжалдардан.

Алардын кабар айтып кеткенине,
аптага жетти беле, өттү беле?

Айтору, катуу дүбүрт, чуу чыкканда,
кез эле Күн отурган уясына.

Калтырак басып, муздап бүткүл денем,
кайратым качып алыс кеткен менен,

бир чындык – сезимимдин түпкүрүндө,
Бээжинден эместигин билдим эле.

Эл дүрбөп өргөө ичинде олтурушкан,
энтелеп, топурашып сыртка чыккан.

Атчандар келе жатты тээ алыстан,
аңгырап, атырылтып чуу салышкан.

«Агаин, бир боорлордон айрылдык!» деп,
ал анан аттарынан түшүштү өксөп...

Нойгуттун айлындагы үйшөндөрдөн,
Итигенбектин уулу Кыяс деген,

бири эле кабар айткан жигиттердин,
билбеппиз Кунас Бектин жээни экенин...

Энеси төркүндөрүн эскербеген,
тымызын катташууну эп көрбөгөн.

Эр мүнөз Мунасипжан – Кунас Бектин
эжеси – бир уядан экендигин,

«Билгизбе» деп өтүнүп Итигенден,
бек катып сырын ичке өтүп кеткен.

Удаалаш Мунасипке Итиген да,
узаарда айткан экен Кыясына:

«Кунас Бек тагаң болот. Барс Бек менен,
карегим, катташып ал» – деп өтүнгөн.

А бирок алыстагы тагаларга,
апасы тирүүсүндө катташпаса,

ал азыр Кыяска да өөн көрүнгөн,
аралаш алар менен өспөгөндөн.

«Көңүлүн ооруттуруп туугандардын,
Кантууга тага издеп кайдан бардым.

Антсе да боор деген боор экен да,
Алтайга кабар бермек болушканда,

Кыясы Итигендин ириде эле:
«Кабарга мен барайын» – дегенине,

«Атанын уулу» дешип ак дилинен,
алкашып аксакалдар жөнөтүшкөн.

Каптаган калайыкты алааматтан,
капарсыз алдын тосуп бара жаткан...» –

Өзгөчө Узга жаккан ханумунан,
өлөрман, өжөр, таш боор тукум калган.

Шол тукум ушул күнгө канат керип,
Уздун дал өзүндөй күчкө келип,

дүңгүрөп дүбүртүнөн жер жаңырып,
дүйнөгө турган кези нак таанылып...

Колунда бар адамга колдо жогу,
кошулуп камчысын чаап кордомогу,

келаткан пенде адаты канга сиңген,
кай заман, туура эмес деп ким жериген?

Бийлиги, байлыгы бар Түрк атага,
биригип, кошулбады кимдер кана.

Жатындан жалгыздыгы билинбеди,
жайылып канаттары өсүп-өндү.

Бул күндө хандык дебей КАГАНАТ деп,
бөлүнүп эки топко турду гүлдөп.

Күчтүү элди бытыратып чилдей тепсе,
Күчсүзүн «түрк» атантып койгон эле.

эки топ демөөр берип бир-бирине,
эрегиш-тирешүүсүз биримдикте,

ченемсиз жерди камтып кучагына,
чектешти перстер менен арабдарга.

Мойубай чөлдү кезип көз жетпеген,
мелмилдеп толкуп-ташкан деңиздерден,

баш тартпай бийлик үчүн үрөп жанын,
басташкан далай элди багынтканын,–

ченемсиз канкордукту эрдик дешти,
Түрк атын бүт дүйнөгө далилдешти...

...Алсырап ачкалыктан турса дагы,
аяган керт башынан бир ууч данды,

куйултуп туздуу терин кулак байлап,
куураган, какыраган чөлгө айдап,

уучуна бирден терип үрөн алган,
учугун урпагынын сактап калган,

туу болор, калктын жүгүн көтөрө алчу,
тукумду аяр баалап таза кандуу,

карабай медерине – жоого таштап,
калкалап хан тукумун калган сактап,

кеменгер Бөгөй аттуу асыл адам,
кырк уузга өнүм берген Баба-Дыйкан!

Карачы, ошол адам унутулуп,
турганын түрк тукуму кыйын чыгып!.

Кезинде мына ошол асыл абам,
мээнетим жанабы деп тилеп, анан,

туу кылып Эштек Ханды жанына алып,
тууганы түрк тукумун издеп барып,

кеп салып өткөн күндү талдап бирден,
кейиштүү аягында минткен экен:

«Бир боорбуз кандаштарым, бир атадан,
бирдиктүү бололукчу кыйышпаган!

Кандаштар, кандай күнгө туш болбойлу,
касташпай бирге туруп элди ойлойлу.

Тик карап ажалга да, ичибизден
сыйлашып, тирешелик душман менен.

Тоголок данды чайнап бир бөлөлүк,
туш болсок кайгы-муңга тең көрөлүк!

Бириккен салаалардай зор билекке,
баарыбыз бололучу бир тилекте..» –

Кеменгер абабыздын ак тилеги,
кыркуузга азап-кайгы алып келди...

Байтөрө! Таң Каракчы Пир колдогон,
башына бакыт, дөөлөт кушу конгон,

кундуздан чыккан чырды себеп кылып,
кыйратып өз кандашын, өзү кырып,

эки сан колун түгөл курман чалып,
элине кеткен эле – башын алып...

Каргышы кандаштардын – алкыш болду,
кайрадан аскер топтоп күчкө толду.

Кичүү түрк каганаттын ханы делип,
кыйратып далай элди басып жеңип,

кайтпастан максатынан, жыйнап күчүн,
кан төккөн жалаң гана бийлик үчүн.

Батышта чоң каганат тыйган менен,
Байтөрө кан төгүүнү көксөй берген.

Жашы өтүп өр таянып баратканга,
жаны ачий турган арман жалгыз гана,

аталаш Алтайдагы туугандардан,
алиге өч алапбай келе жаткан.

Кырылып кырк уруунун чачылганы,
канкорго ушул учур майдай жакты.

Шылтоолоп илинте албай тузагына,
шум түлкү күтүп келген кол салууга.

Акыры безеринин шол тилегин,
арман ай, көрбөйсүңбү төп келгенин!..

Бөгөйдүн: «Туугандыкты туу кыпалык,
түйүлгөн муштум болуп бир туралык!» –

дегенин Байтөрө эмес кыргыз калкы,
дээрлик эстеринен чыгарышты!

Болбосо Аблас Бекке теңелбестен,
байланыш үзүлбөсө барып-келген,

Теңирим Барстай Шерди берген элге,
түз карап, жоодон сактап калат беле?.

Чындыкка тике карап мойунга алган,
чынында келет экен Эр колунан.

Кейиштүү иш өтүптүр, ширин сөздүүм,
кеп салып жатып сага азыр сездим...». –

Куйултуп ачуу жашын нур жүзүнөн,
Каныштын ушул жерден кеби үзүлгөн.

Тунжурап үн катпастан бир кыйлага,
түйшүктүү жүзүн буруп кыбылага,

телмиртип каректерин жаш куйулган,
Теңирдин жакшылыгын тилеп турган.

Иреттеп ой учугун жыйды белем,
ийинден улутунуп, сөзүн үзгөн,

кардыгып жашка муунган добуш менен,
Каныкей, улап нары мындай деген:

«Сөгүлүп, Бал таңдайым, санаам-санга,
сөзүмдүн чыга албадым аягына...

Кеп башын Итигендин Кыясынан,
козгогон туурадыр деп ойлоп турам.

...Күүгүмдө беймаал чыккан өкүрүктөн,
калтаарып ичте-тышта басып жүргөн,

жардана тиктеп турган элдин баары,
жигиттер аза үнүн чыгарбады.

Анткени, «апалабай», «бир боорум» деп,
армандуу үнүн баспай мөгдөп келет.

Кабарга кетишкендер менен бирге,
калдайган чоочун адам келген эле.

Каржайып сөөгү чыгып, арып-азган,
карартып өң-түспөлүн чаң-тоз баскан,

карылуу кезегинен кабар берген,
күрсүдөй чоң чеңгелдүү колу менен,

камчысын карыштыра бекем кармап,
кардыгып бакырууда жерди таяп:

«Кырылдык, тыйпыл болдук боордоштор!
Киши жок жардам берип колун созор.

Жалбарып жардам сурап келген жокмун,
жарданып ич кайгымы туйган жоксуң.

Келгемин оозго тиштеп кара жанды,
Көкжалдын өтүнүчүн аткарганы...». –

Дармансыз араң чыккан үнү менен,
дагы да кыйла убакыт сыздай берген.

Таанышып сырттагылар Кыястарды,
токтотуп, сабыр тутуп, ыйлаганды,

сурашып иштин жөнүн айткыла деп,
сабырсыз иче-сыртта турдук тиктеп.

Ошондо сүлү гана калган адам,
ордунан очорулуп араң турган.

Кареги караңгыда оттой жанып,
кайткандай тургандардан көөнү калып,

кайратын эң акыркы жыйган өңдүү,
кайтыңкы добуш менен мындай деди:

«Аттигин, арман дүйнө! Эңсеп келген
Айкөл Шер алыс жакта – жортуулда экен.

Каректен кан агызып, жаш ордуна,
кайышып кайгыбызга күйөр апа,

келаткан көл – кайгыны сезгендиктен,
көтөрүү кыйын болуп кеткен экен!..

Какшаган баятадан муңдуу үнүмдөн,
кайгымды жан болбоду бири билген.

Төх чиркин! Таарынычтар өтө турган,
туушкан жок экенин көрүп турам.

А бирок Көкжалыма ант бергемин,
андыктан айтышым парз айт дегенин...

Коконун чуркулдайын төөнөй сайып,
коройуп болот миздүү сынык калып,

койулуп каректери нуру качып,
колумдан кайтпас жакка бара жатып,

жалганда бир жарк этип жанып өчкөн,
жалгызы Кунас Бектин мына минткен:

«Кыйышпас асыл ага, жаның тиштеп,
бар болсо эсен-аман, Айкөлгө жет!.

А балким, чыккан душман так өзөктөн,
арман ай, ал жакты да чапты бекен?

Анткени «Азреил»¹ кандаш мага,
айтканы жаңырууда кулагыма.

Аскери Байтөрөнүн курчаганын,
ажалым жетиптир да, байкабадым.

Тагдыр ай, туш-тушумдан качан гана,
төөнөлүп найза учунда калганымда,

алыстап аскерлерден жалгыз өзүм,
айланта курчалганым шондо сездим.

Тири укмуш жалын чачып көздөрүнөн,
тим эле уу тамчылап сөздөрүнөн,

киркиреп чыккан үнү Байтөрөнүн,
карачы, кулагымдан кетпегенин:

«Жазасы какбаш Узга – жеригендин,
жалгандан анын атын өчүрөмүн!

Кыркуузду жер үстүнөн жексен кылам!
Түрк уулун түркүк кылып анан тынам!

Улуу-Түрк каганатын «АТА» деген
урууга – өз өмүрүн сыйга берем.

Сага окшош бөлтүрүктөр каршы чыкса,
сайылып калат башы найза учуна!». –

¹ *Азреил* – Байтөрө.

Найзасын чуркулдайга уруп калды,
ныгыра кармап туруп бурап салды.

Өлбөгөн неси калды деген тейде,
өзүнөн башкаларды кагып четке

башымды кыя чаап, найза учуна
илүүнү самап келди дал жаныма...

Арбагы атабыздын тирүүлүгүн,
баатырым, шол ирмемде даана көрдүм.

Бекиткен ээр кашына сыр найзамды,
бейтааныш бир карыя сууруп алды.

Таамайлап табарсыгын Байтөрөнүн,
тарс этип сыр найзанын сынган үнүн,

көрүп да, угуп дагы бир мезгилде,
«Көңүлүм айнып барат» дедим эле.

А бирок сүрдүү үнүн карыянын,
андадым дал жанымдан угулганын:

«Айтканың Санчы-Сынчым¹, дал келерин,
арасат болбой эле так билгемин.

Арман ай! Колум барбай тамчы канга,
акыры тукумумду кырдырдым да-а!!!». –

Акыркы «да-а» дегени жаңырыктап,
алыстап кетпей добуш салып турат.

Арбагы Ууз хандын тирүү, Баатыр,
ал атын өчүртүүнү каалабаптыр.

¹ *Санчы-Сынчы* – Уузхандын тушунда жашаган олуя адам.

Айкөлдүк, аруулук аз бул жалганда,
абалтан басымдуулук кылат – кара.

Азыр мен өлүү-тирүү чекте турам,
андыктан керээз сөзүм өзүң уккан:

тукумду тыйпыл кылбай сактап калар,
туубуз – Айкөл Шерге бергин кабар!..» –

сыныгын сыр найзанын өзү сууруп,
суналып кете берди көз жумулуп...

Адамдык касиетин Көкжалымдын,
айтуудан өмүр бойу талыкпасмын.

Кадалган ар бириндин карегинден,
көрүнүп турат суроо: «Кимсиң?»: – деген.

Теңирди күбө тутуп чындыкты айтсам,
тегим да, элим дагы башка жактан.

Өзөктөн чыккан өрткө бир кезекте,
өрттөнүү өз башымдан өткөн эле.

Өтө эле кичинекей болгондуктан,
өксүткөн тууганымды билбей калгам.

Бабилдин Аккад деген улуу эли,
бул күндө силерге окшоп азап көрдү.

Бүлүнгөн элим кайда, билбей келем,
сиңишип башка элдерге кеткен белем.

Атамды элестете албай калдым,
анткени кичинемде айрылгамын.

Агасы мен жеткиче эрезеге,
атамдын мурасчысы болмок эле.

Апама жер кыдырып келебиз деп,
алыска аттанганбыз кербенчилеп.

Кайсы бир жерге өргүп, апам анда
түшүнбөйм, неге калып калганына.

Быжылдап кумурскадай жер жайнаган,
базарды аралатып жүргөн агам,

ботокур менен белин бек байлаган,
белгисиз бир кишиге алып барган.

«Тура тур, кайра келем» – деген бойдон,
тууганым ошол бойдон келбей койгон.

Соодалап кул саткычка өтө арзан,
сыздатып кеткен экен, көрсө, агам.

Сатылып колдон-колго далай жерде,
сандалып жүрүп жеттим он сегизге.

Тагдырдын буйругудур, ошол кезде,
туш болдум тууганыңар Кунас Бекке.

Барсбеги алты-жети жашар экен,
бөпөлөп жетимдигим билгизбестен,

«Карегим, жаралгандай өз канымдан,
көөнүңө кир сактабай болгун балам!

Эч качан сатып алган кулум дебейм.
Эстүү бол. Жалгыз уулум Барска теңейм». –

Эми мен эл-жеримди көрбөсүмө,
тагдыр ай, чындап көзүм жеткен эле...

Ак дилден төгүп турса ал мээримин,
айныбас дитим менен «ата» дедим,

Апамдын ак мамасын жыттап туруп,
ант бердим бир Теңирге баш урунуп...

Бөлүнүп чыкканында өзөгүнөн,
бактысыз энем нени тиледи экен?

Аргам жок ал тилегин актай турган,
ата-эне, боордош болор таптым тууган...

Кул кылып эң биринчи саткан күндөн,
койулган энчилүү атым өзгөртүлгөн.

Ошондон кийин, чыны, өзүм дагы,
ойумдан чыгаргамын өз атымды.

Жадымда унутулбай сакталганы,
жеримдин «Бабилү» деп аталганы.

Кай жерде, кандай элде жүрсөм дагы,
киндик кан тамган жердин уруулары,

аталып жүрсүн деген тилек менен,
атымды Бабил-Аккад койгон элем.

Атамдан, апакемден – асыраган,
«Атымды өзгөртпөчү!» – деп сурагам...

Түбүндө кандаш тууган болбосом да,
тутунган тууган болом баарыңарга.

Андыктан тең туугандык укугумдан,
айыпка жыкпагыла, пайдалансам!..

Көкжалым кийинчерээк өксүп жүргөн,
көөдөнгө көксөөлөрү толгон белем,

Өзгөчө акыркы айда кайра-кайра,
өктөөлү кеп салды эле ал мындайча:

«Акмактык кеткен эле Аблас Бектен,
ал үчүн күнөөлүбүз баарыбыз тең.

Көпчүлүк кошулбаса – жалгыз өзү,
каяктан куумак эле келген көчтү.

Убалын тартар мезгил ошол элдин,
учуру баарыбызга келет бир күн...» –

Барсбекте бир башкача туйум барын,
башынан бери далай байкагамын.

Каптаган эң акыркы алааматты,
капырай, канча күнү мурун айтты:

«Ынтымак, биримдикти бөксөртпөсөк,
ырыскы толо бойдон турат элек.

Чиркин ай, бир чайпалып калды десе,
чакырык жибергенде Айкөл Шерге,

«Текебер, терс аяктык шылтоо менен,
хан тойун теңине албай койду» – деген,

ачылган ортодогу жараңканы,
агаин андан бетер ачып салды.

Буларды айтканда не? Баарысы кеч,
буйрукка шылтоолого болбостур эч.

Боорго кыткылыктап сайса шайтан,
борсулдап коштоп күлүп, сактанбастан,

бир азга азгырылып, «Бул буйрук да»,–
деп айтуу адат болгон актанычка.

Адамдар – тагдырдагы жазуу эмес,
Азезил азгырганын албай элес,

шайтандын болуп берип шапалагы,
шылтообуз: «Жазуу-буйрук тагдырдагы».

Ошондо каарына алып Көк Теңири,
ойрондоп койот тура пенделерди...» –

Көкжалым башын буруп оң жагына,
көздөрүн жалжылдатып карап мага,

кеңешип бирөө менен жатканга окшоп,
күңгүрөп сүйлөдү эле утур токтоп.

Далайга таңданганым жашырбастан,
даай албай туруп анан сөз баштагам:

«Билбеймин болгондугун эмне себеп,
Биринчи көргөндө эле «Баатырым» деп,

ашырып каректерин ийинимден,
артымда бирөө бардай сүйлөдүң сен.

Бала элең – бар болгону беш-алты жаш,
бирок мен көргөндө эле ийгемин баш.

Атоого өз атыңдан тилим барбай,
апкаарып сүрдөгөнүм жашыралбай,

тилиме келгендигин «Көкжал» деген,
так жообун айталбаймын азыр да мен.

Канча жыл андан бери өткөн менен,
кайрылуум кала берди ошол тейден.

«Баатырым», «Көкжал» деген чектен ашпай,
бир жүрүп сыйлашабыз уялаштай.

Бирок да али күнчө таңым арткан,
билалбайм, не көрөсүң арка жактан?

Башка эмес, өзүңдүн да арт жагыңа,
баш буруп сүйлөгөнүң көрдүм канча.

Билбеймин чын-төгүнүн, ошондо мен
бирөөнүн сүйлөгөнүн даана сезем.

Адамдын үнүн угуп, өзүн көрбөйм,
аны сен көрөрүңө кылбайм күмөн.

Көрүнбөс көздөрүнө көрпөнденин,
Көкжалым, кимдер менен сүйлөшөсүң?

Жашыруун сырың чыгар айтылбаган,
жаңылыш болсо эгер сөзүмдү алам...». –

Кандай жооп айтаар экен деген тейде,
кароого дитим барбай күттүм эле.

Кыйлага ойлуу олтуруп үн чыгарбай,
Көкжалым кебин айткан кыйылгандай:

«Болбостур, аткарбасам өтүнүчүн,
Баатырым, ичте калар өкүнүчүн...

Бул сезим мени менен бир жаралган,
бирге өстү жуурулушуп бала чактан.

Кеңешкен адамдардын учуру эмес,
келери, өткөн күнү берет элес.

Болот го дээр элем бала чакта,
бул сезим баардык эле адамдарда.

Мындайды башкалардын туйбаганын,
түшүнбөй жүрдүм өзүм эс тартмайын.

А көрсө, ыйык туйум Теңир берген,
адамдар арасында сейрек экен...

Жообума ыраазы бол, айтпайм ашык,
жазалуу болгум келбейт сырымды ачып». –

Кеп чынын Теңиринен жашырбастан,
Көкжалым жанга ачпас сырын айткан.

Пендеден бир өзгөчө бүткөн жанга,
бир жүрүү өмүрүмө буйурганга,

жашоомдо биринчи ирет дал ошондо,
жан дилден Жаратканга кылгам тобо.

Көз тигип Көкжалыма тунжураган,
«Кудурет!» дегем ичтен кылып арман,

«Адам деп жаралгандын көбү, көрсө,
айбандан айырмабыз аз экен ээ?

Эртеңди, өтүп кеткен мезгил эмес,
эми азыр не болорун албай элес,

күнүмдүк жашоосунда көрпенделик,
кубанат тирүү жүрсө күн кечирип.

Эл-журттун эртеңкисин албай элес,
Эгемден керт баш үчүн тиленебиз.

Көрлөрүн көп жаратып, көздүү пендең,
Кудурет, аз жаралат эмнеликтен?

Бир мүчөл менден кичүү Барс Бегимдин,
бир кыпын акылына тең келбеймин...» –

Бар эле бир кемчили бала күндөн,
бербеген беттегенин, өжөр, өктөм.

Эгерим эрегишти жуутпаган,
өзүнүн айткан сөзүн бийик туткан.

Азап ай! Ага көрүп Айкал Шерди,
алдынан бир кайрылып өтпөй жүрдү.

Акыры мойунга алган «Өтө кеч!» деп,
айласыздан эринин кесе тиштеп...

Ошондон айдын жүзү жаңырбастан,
коогалуу кабар келди туш-туш жактан.

* * *

Бир кезде Асылбашты чаап кеткен
Байтөрө – кичүү түрктүн каганы экен.

Жел менен тараган кеп эл оозунан,
жеткенин кагандыкка кантип анан,

жийиркенбей угуу мүмкүн эмес эле,
«Желмогуз!» дешчү уккан, үркүп дене...

Алтайдан кеткен кезде биринчи ирет,
азаптуу жан чыдагыс күн кечирет.

Түрк жээнден көөнү сууп перс тукуму,
тушу экен касташуунун шол учуру.

«Тузума кыянаттык кылды»деген,
туткундап Байтөрөнү колу менен,

салдырып кол-бутуна зоолу кишен,
сатмакка кул базарга алып келген.

Сейедшах деген перстик аскербашы,
соогатка алган дешет шол кулдарды.

Байтөрө баш ийбесин сезгендиктен,
бир нече кулду кошуп алып келген.

Алардын сынаттырып алын-күчүн,
андан соң баасын кымбат сатыш үчүн,

атайын кул жазалай турган желдет,
айоосуз ур-токмоктоп сындан өтөт.

Кыйноону көтөрүшүп аман калган
кулдарды өтө кымбат баада саткан.

Көктүгү Байтөрөнүн баш ийбеген,
кыжырын Сейедшахтын келтирген бейм,

сабатып желдеттерге, аман калса,
саттырмак болот аны кымбат баада.

Ошентип жан чыдагыс кыйноо тартып,
орноткон таш мамыда чынжырланып,

отуздан ашык кулдан аман калган,
ондой кул тамтыгы жок жараланган.

Бой бербей ур-токмокко караманча,
Байтөрө өжөрлөнүп адатынча,

чиренип бар күчүнөн тартканында,
чынжырды үзүп алат таш мамыда.

Билекте оор кишендин учу калып,
Байтөрө чимирилет чарк айланып.

Ороло тийип чынжыр желдеттерге,
орулган чөптөй сулайт жансыз дене.

Ошондо аскербашы каары кайнап,
оозунда туу куйруктун кылын чайнап,

бапылдап керней-сурнай, зарб¹ урулуп,
бакырып аскербашы берет буйрук:

«Кердирип эки аягын кош атанга,
куу бакан өрдөткүлө бачасына!..» –

Керишип эки атанга Байтөрөнү,
казыкты даярдашты өрдөткөнү.

Чөгөрүп жаткан кезде атандарды,
чет жактан сүрдүү добуш чыгып калды:

¹ *Зарб* – барабанга окшош аспап.

«Сейедшах, токтоткунуң желдеттерди,
соогатка бергин мага алдагы эрди!». –

Тартылган керней-сурнай, тартылган зарб
тып токтоп, үн угулбай ошол замат,

селейип жаалданышкан жандын баары,
сүрдүү үндүн сүрдүүлүгү ырасталды...

Ал сүрдүү добуш ээси – Эгей -Каган,
аз чыгар анын даңкын укпаган жан.

Кадимки Түрк атанын өз урпагы,
деңиздин оң жээгинен өнүм алды.

Ар дайым акыл өкчөп иш жасаган,
адилдик, изгиликтен тайыбаган,

эрдигин, калыстыгын коштоп дайым,
«Эгей-Жер» деген аты элге дайын.

Эсепсиз дүнүйө-мүлктү деңиз берген,
эчендер кайрымжысын келип көргөн.

Эмнени бул жалганда кызык десе,
Эгейдин ошол замат колунда эле.

Бак конгон, телегейи-тегиз, бирок,
болбостур бул дүйнөдө арманы жок...

Төшөгүн жаңыртса да канча жолу,
төрөлүп жалаң кыздар, уул болбоду.

Алтымыш жаштан небак өткөндүктөн,
азыр ал мурасчыдан үмүт үзгөн...

Эң кичүү аялынан көргөн ушу,
эр мүнөз, Айдай сулуу Гюзель кызы,

үмүтүн актаарына көзү жетип,
айтылбас сыр ойуна алган бекип.

«Эгерде алган жары төп келишсе,
элиме туу болчу эрди төрөйт эле.

Аттигин, шондой эрди жолуктурсам.
Ал анан болсо нагыз өз канымдан...» –

Ушундай тилек менен жүргөн кезде,
урунат көз кырына шум Байтөрө.

«Токтотуп жазалоону төөдөн чеч!»– деп,
турушкан желдеттерге буйрук берет.

«Канча алсаң, эмне десең азыр берем,
кулдарды бошоткунуң баарысын тең.

Буларды ала турган соодагердин,
бааласаң сатып берем кемелерин»,–

ушинтип, коштоп жүргөн жанындагы,
улгайган сатрабына¹ баш жаңсады:

«Кыязы, таптым окшойт издегеним.
Кер атты коштон чечип алып келгин.

Тезирээк жоо кийимди, курал-жарак,
токумдап Кербаланы² жигитке тарт!» –

¹ *Сатраб* – жардамчы, жигит.

² *Кербала* – аттын аты.

Жүз буруп Байтөрөгө бошотулган,
жадырап, мээрим төгүп Эгей Каган:

«Жарыгым, бар кырсыгың баштан кечкен,
Жараткан жууп салсын суусу менен.

Кудурет өзү сүйүп жаратканын,
«Кулпендем, көтөрөсүң!» деген баарын.

Шондуктан кубанса да, кайгырса да,
шолоктоп жашын төгүү адамзатка,

мүнөздүү экенине далил болгон,
муногу деңиз суусу шорго толгон.

Куйулган көрпенденин көз жашынан,
куралган дешет деңиз чалкып жаткан.

Деңизге кошуп сен да тамчы жашың,
денеңден кордук тагын жууп салгын.

Уулантпай келер кезиң, азаматым,
унуткун суу түбүнө өткөн чагың...

Кудурет жакшылыгын керт башымдан,
куйултуп төгүп берди аябастан.

Аттигин, бири кемчил дүйнө жалган,
арманым – мурасчым жок артта калган!..

Ажырап аргасыздан Ата-Журттан,
армандуу берен болсоң душман кууган,

ат-тонум тартуу өзүңө, азаматым,
айланып конушунду таап баргын.

Кокустан көөнүң калса өз уяңдан,
күнөө эмес – таап алсаң жаттан тууган.

Элимди өз боорундай көрүп анда,
эреним, уул болуп бергин мага...» –

кебинин акырында жашый түшүп,
кандай жооп угамын деп турат күтүп.

Каардуу от ойногон карегинен,
кайгырып, сүйүнгөнү билинбеген,

калганын нак ажалдан, эсине албай
караптыр Эгей ханга эч жалтанбай:

«Өзүңдөн өтүнөрүм Улуу Каган,
«Өткөнүң айтып бер?» деп сурабасаң,

макулмун эмне десең, жалгыз шартым,
мөөнөтү бүткөн кезде сынагандын,

кечиргис кегимди алар күн да келээр,
кармабай ошол кезде уруксат бер!

Анан да сыпаат үчүн өтүнөөрүм,
атымды Сейедшахтан алып бергин.

Суранам, сыпаат үчүн деген сөзгө,
сынбасын көөнүң, ханым,– мааниси өтмө.

Желкарам – жер үстүндө тирүү жүрсөм,
жети жыл өтсө дагы табат, билем.

А эгер күнүм бүтсө ошол замат,
ал дагы мага удаа өлүп калат.

Ажалдан азыр мени алып калган,
атымдын кишенөөсү – жан сыздаткан.

Кернейден үнүн басып кишенөөсү,
капилет бурдурганы көңүлүндү,

калп дебей ырастаарсың, Улуу Каган,
кайрылбай өтмөк элең үндү укпасаң...

Теңир бир, кезек эки – Аскербашы,
тар жолдо кездешибиз кайра дагы.

Бошотуп, зоолулаган атымды бер,
болбосо, мен тирүүмүн, өзү келер...» –

Көзүнөн кызыл оттуу жалын чачып,
карабай бир да жанга бачым басып,

улгайган сатраптын аркасынан,
узаган Байтөрөгө Эгей Каган,

кандайдыр денеси үрккөн сезим менен,
кадалтып каректерин, өз ичинен

туйумга жооп кылып тынчын алган,
Теңирди калыс тутуп ой улаган:

«Кылганын ар адамдын тескей турган,
кызматчы Периштелер бар аткарган.

Шул азыр кулпендендин кылганына,
калыс бол, Кудуреттүүм, өзүң гана.

Куткардым чын ажалдан деген адам,
кутулбас ажалым бейм өзүм тапкан.

Пендендин жанын бөлөр денесинен,
периштең Жебирейил ушул белем?

Ал эгер адам болсо эт жүрөктүү,
байкалмак шум өлүмдөн коркуу, сезүү.

Кудурет, бир өлүмдөн калтырдың деп,
кулпендең болсо өзүңө «Тобо!» демек.

«Теңир бир, тезек эки, өч алам!» деп,
тең ата Жаратканга сүйлөдү кеп.

Кара чаар уусу кайтпас бул жыланга,
кандайча арбалганым билбейм даана.

Чагарын акыр түбү сезген менен,
чамам жок баш тартууга, сөзүм бергем.

Кудурет, өз буйругуң ушул болсо,
кулпендең мойун сунуп кылат тобо...». –

...Каршы күч үстөмдүгүн сезгендиктен,
катылбай каары кайнап жем издеген,

азуулуу ач илбирстей байкабастан
алдырып ачуусуна, капкан чапкан.

Анда да тагдыр өзү берип жардам,
ажалдын чеңгелинен аман калган.

Ашынып жырткычтыгы кыйды тарткан,
анысын шум Байтөрө аяр каткан.

Алдына жалгыз гана койгон максат,
Ааламга Түрктүн атын тааныттырмак.

Теңирден андан башка уруулардын,
тиленет бири калбай кырылганын.

Аздектеп ал максатын катып ичке,
акыры аткармакчы мезгил жетсе...

«Ал азыр тагдыр өзү тушуктурган,
ажыроо мүмкүн эмес Эгей Хандан.

Кыңк этпей бүт аткарып не буйруса,
киремин жүрөгүнүн толтосуна.

Жетерде максатыма тартса башын,
желмогуз болсо дагы жок кыламын!» –

Байтөрө өз антына бекип ичтен,
баш уруп Эгей-Ханды ээрчийт экен...

Илбирстей ыкчамдыгы Байтөрөнүн,
илгиртпей айткан сөздү түшүнгөнүн,

ооздон илеп чыкпай каалаганын,
ойунда ойлогондой аткарганын,

Эгейди таңдандырса, андан дагы
эки эсе арбын эле чочутканы.

Кордукка мойун сунуп бой бербеген,
кордоого мүңкүрөбөй көк беттенген,

чыдаган ушул жандай баардыгына,
чын эрен керек болчу Эгей Ханга.

Атадан мурас калган каганатты,
акылын, күчүн зарптап иш улады.

Узак жыл мээнеттенип, жанын үрөп,
учуру каганаттын турган гүлдөп.

Бийликти сакташ үчүн чыгарбай бек,
бул күндө Байтөрөдөй өжөр керек.

Ал-күчтөн утур тайып баратканы,
аргасыз мажбурлаган Эгей Ханды.

Кечээки ур-токмоктун уусун сезбей,
келбетин бекем кармап бир кебелбей,

жумшаса даяр туруп бүт баарына,
жумуштун көзүн таанып май чыгара,

шамдагай шыбырты жок кыймыл менен,
шыпылдап кызмат өтөйт баарына тең.

Анан да эч ким менен сүйлөшпөстөн,
аткарат ишти жалгыз үндөбөстөн.

Эгейдин өзү эмес – жанындагы
ээрчиген эстүү-баштуу сатраптары,

баа берип Байтөрөнүн кылганына,
«Бул тегин жан эмес» деп суктанууда...

Арадан апта өтүп Эгей Каган,
акылдаш Мусафарга кеңеш салган:

«Атамдын сатрабы эле атаң,
алардын иши бизге мурас калган.

Тагдырдын буйругу экен, Мусафарым,
тактымда калар артта жок мурасчым.

«Жамандын бир аты жоош...» ошондуктан,
жалгызың болгон менен күйөө балам,

жалгандан сен экөөбүз өтүп кетсек,
алтын так, байлык, бийлик колдон кетет...

Тарттырып бүт баарынын ырыскысын,
талаада тукумубуз калаары чын.

Ордонун эртеңине кам көрөйүн,
ойума акылыңды кошсоң деймин.

Жарашса алган жары Гюзелиме,
жетчүдөй туйумум бар тилегиме.

Гюзелди алып берсем Байтөрөгө,
Кудурет буйруп кызым уул төрөсө,

каным бар тамырында менин дагы,
калк үчүн туура болор баксам аны.

Мусафар, ушул ойум жакса эгер,
мен үчүн ак дилиңден жардамың бер?

Тогуз кыз беш аялдан төрөлүштү,
тоңумду бири дагы жибитпеди.

Ажарды алганымды билесиң сен,
арзыгам, ырым кылсам деген элем.

Атайын ат арытып алыс барып,
алып келгем Эне-Сайдан кадыр салып.

Төлгөчү, жорумчулар, түш белгим да,
төрөйт деп күткөн элек эркек бала.

А бирок Гюзелимди Ажар сулуу,
ашырып ай-күнүнөн өтүп тууду.

Ошондо буйругу деп Жараткандын,
ойумдан уул көрүүнү алып салдым.

«Жетишет! – дегем шондо мен өзүмө,–
жаңыртып утур төшөк сетиркебе!

Теңирим эркек перзент берем десе,
тогуздун бирөөсү уул болот эле...» –

Өзүнчө калаа куруп аялдарга,
өргөөсүн көтөрттүрүп гүл бакчага,

жашашсын аралашпай бийликке деп,
жайына ар бирөөсүн койгомун тек.

Көнбөстөн ханымдардын сарайына,
көрсөтүп ээн өскөнүн ал дайыма,

өргөөсүн тоо таянтып окчун жерге,
өзүнчө көтөртүүнү өтүндү эле.

Баш тартып кул-күндөрдүн кызматынан,
баардыгын өзү тейлеп, Эне-Сайдан

«Ажардан калбаймын» – деп бирге келген,
Ажардын, эсиндедир толготкону.

Айкашка киндик кескен энеси экен.
Арадан өтсө дагы чейрек кылым,

Ал экөө жашап келет ачпай сырын.
Айкамка бир да жанды жолотподу.

Баланын үнү угулуп баркыраган,
баарыбыз «эркек!» дедик бир добуштан.

Тезирээк сүйүнчүлөп чыкпайбы деп,
телмирип добуш тыңшайм эшик тиктеп,

«Кыз экен улуу урматтуу Каганым» – деп,
кыпкызыл кызыл этти аяр тиктеп,

кубарган жүзүн жууган шорлуу жашы,
колунда наристеге таамп жатты.

Уулду төрөп берсе Ажарым деп,
ушунча үмүт менен күтсө керек.

А бирок кыз төрөлүп калганына,
айыптуу сезип өзүн турганына,

«Кыз» деген сөздү укканда, чыйрыкканым
кандайча ысыганын билбей калдым.

Өзүнөн бүтпөгөн бир киндик кызга,
өмүрүн бүт арнаган Айкамкага,

өкүнүп турганымды билдирбестен,
өрөпкүп кубангандай түр көрсөткөм.

Жакут көз шакегимди ортонумдан,
шашыла сууруп чыгып ага сунгам.

Ойлонбой туруп берген ошол шакек,
ордодо хан тагына мурас делет.

«Кызымдын көрүндүгү, колуна сал,
камдагам сүйүнчүгө – муну өзүң ал.

Көгүлтүр акак көздүү алтын шакек,
колуна таккан жанга кубат берет.

Сагынып эл-жеринди жүргөн жансың,
салынып сөөмөйүңө кубат алгын.

Кызыма Кудуреттүүм өмүр берсин,
кызматын кыз да болсо журтум көрсүн!

Ысымын наристенин Гюзел койдум,
ырысы карегимдин толо болсун!...» . –

Ошондо айтканыма Мусафарым,
он алты жылдан бери таң каламын.

Ойумда бөлөк сезим бүлүк салып,
оозумдан ушул сөздөр чыккан агып.

Күткөнүм уул болбой кыз болгонго,
күйгүзүп жаткан сымал ысык ботко,

көөдөнүм куйкаланып жаткан менен,
көңүлүн Айкамын жубатты элем.

Жендирип жерип турган сезимимди,
жакут көз шакегимди ким бердирди?

Муну мен буйрук дебей не деп айтам,
Мусафар, акылдуусуң, кеңеш салсаң?

Бир гана мураскору алтын тактын,
бул Гюзел экендигин танбас калкым.

А бирок бир айыбы – ал кыз бала,
алдырып койот дешер азгырыкка...

Мусафар, Гюзелиме айткын өзүң,
муногу Байтөрөгө макул десин!

Ал эми касам-шертин Байтөрөнүн,
алайын ант ичирип андан өзүм.

Агызып тамырынан тирүү канын,
аалымга касам-дуба салдырамын.

Арамдык кылып танса берген анттан,
ажалын табат акыр өз канынан...» –

Мусафар үн чыгарбай кыйла олтуруп,
муну айткан Эгей Ханга жүзүн буруп:

«Эгерде чындык болсо кеңешкениң,
Эгей Хан, Байтөрөгө мындай дегин:

бой жеткен ушул тапта беш кызың бар,
буйурса кимге нике, ошону алар.

Адамбы, жин-шайтанбы? Айырмасын
алиге ажыратып биле албадым.

Кызыгып эрдигине, көктүгүнө,
кызыңды кор туттуруп алып жүрбө.

Буйруган болсо Теңир эгер чындап,
Байтөрө Гюзелиңди өзү табат.

Билбеймин, боор оорупбу, суктаныпбы,
бошотуп бир ажалдан алдың аны.

Бергендей шакегиңди Гюзелиңе,
буга да «балам бол» деп айттың эле.

Оозундан чыккан сөз бар, ошондуктан,
ойуңа кошуламын аргасыздан...» –

Көп өтпөй мына ошол сырдашуудан,
көңүлдө ойун айтып Эгей Каган,

ээрчитип Байтөрөнү, сатраптарын,
барыптыр коргонуна аялдардын.

Өргөөсүн гүл бакчага Ажардын да,
көчүртүп келтириптир бир күн мурда.

«Теңдешсиз бир баатырды Эне-Сайлык,
туткундан алган экен ажыратып,

Эгей Хан кызын бермек болуптур» – деп,
эл ичи удургушуп калган дүрбөп.

Бул кабар аялдарга небак жеткен,
баарынын учуру эле тынчы кеткен.

Ар бири өз кызына бакыт тилеп,
алтын так мурас болуп калса дешет.

Айкамка, Ажар экөө шол бакытты,
ак дилден Гюзелине каалашпады.

Жасанып берки кыздар бойун түзөп,
жазганбай Байтөрөнүн жолун күтөт.

Аларга карабастан назар буруп,
атынан түшүп, ханга кулдук уруп,

эшиги түрүлбөстөн түшүрүлгөн,
эч ким жок утурулап аны күткөн,

четтеги ак өргөөгө башын жаңсап,
чөгөлөй калып ханга минтип айтат:

«Урматтуу Улуу Ханым, тетиги өргөө,
ушунча тартып турат мени өзүнө.

Убада шертибиз бар ортобузда,
уруксат бергин ханым, баш багууга?

Айтканың аткарамын баш тартпастан,
а бирок, ушул үйдө кызыңды алам...» –

Баардыгын сезе билген туйумунда,
баш ийет Эгей Каган бул сапар да.

Буйрукка даба жок бейм, шонтип анан,
Байтөрө Гюзел кызды тандап алган.

От чачып эже-синди күндөштөргө,
ошентип үйлөнүптүр шум Байтөрө...

Айласыз баш кошоордо Байтөрөгө,
ал дагы өзүнчө шарт койгон эле:

«Теңирим буйруса эгер эркек бала,
толгуча жашы анын балакатка,

бийликти бир өзүндөн башка жанга,
бербеймин дегин азыр, жаным ата!

Баланы кош дүйнөдө меники деп,
айтпаска антын берсин Байтөрө бек.

Анан да апам менен киндик энем,
ар дайым чогуу болсун мени менен.

Кудурет берген мүнөз – суздугума,
көңүлү оорубасын – көнсүн ага.

Жалганда бул мүнөзүм эч өзгөрбөс,
жар болсо аргасы жок ага көнбөс.

Көнсөңөр ушул шартка шондо гана,
көнөмүн мен да ата, айтканыңа...». –

Ар кими өз сөзүнүн кулу болуп,
ай жылып, күндөр өтөт, жыл тоголуп.

Көңүлү жипкиргенден болсо керек,
көп жылы Гюзел сулуу бала көрбөйт...

* * *

Мүнөздөш сатраптардан шум Байтөрө,
кол курап кайра Алтайга келген кезде,

Гюзелдин кош кабаттуу убагы экен,
Байтөрө бала дайнын билбей кеткен.

Жыл өтүп, ээрчип кеткен жигиттерден,
жанында бири калбай жалгыз келген.

Укканда Гюзел эркек төрөгөнүн,
билгизбейт кубанганын, өкүнгөнүн.

А бирок дирт дей түшкөн кабагынан,
арам ой бар экенин байкап калган.

Гюзелдин жаздымында калган эмес,
койгонсуйт бирок аны албай элес.

Көнүмүш адатынча тетир басып,
көргөзбөй Баабегинин бетин ачып,

«Антыңдан тайбастырсың Байтөрө?» – деп,
ашыра төбөсүнөн койот тиктеп...

Ал кезде токсондорго барып калган,
акылы тунук, бирок алдан тайган,

Эгей Хан ордо ишин толук бойдон,
Гюзелдин мойунуна жүктөп койгон.

Сабырлуу, акыл-эстүү эркектерден,
сайышып, кылыч чапса жеңилбеген,

аз сүйлөп, сөздүн кунун кетирбеген,
айтканы эки болбой бүткөрүлгөн,

атанын айкөлдүгүн мураска алган,
ар ишти калыс чечип, тең караган,

Гюзелди калың эли хандыктагы,
кадырлап, урматташып калган чагы.

Байтөрө муну мурун билгендиктен,
бек тиштейт эриндерин сыр бербестен.

Үстүнө Эгей Хандын кирмек болуп,
үн катпай, башын салып, кол куушуруп,

карматып куулук-шумдук митаамдыгын,
көзүнөн биринчи ирет төгөт жашын.

Тизелей басып келип, тон этегин
этиет учкай кармап сүртөт бетин.

Адатта «Урматтуум» деп кайрылганын,
«Атага» алмаштырып, мончок жашын

куйултуп, «бешик боонуз бек болсун!» деп,
балага кубангандай түр көрсөтөт...

Эгей Хан ошол түнү бир түш көрөт,
эрте-заар Гюзелина айтып берет.

Көргөн түш өңдөгүдөй келгенине,
көз жеткен Байтөрө шум киргенде эле.

«Булганды кандуу колго этегим» деп,
буйдалбай кылычты алып тонун кесет...

«Акылдаш Мусафарым алда качан,
артына мени таштап аалам салган.

Баабегим балтыр бешик, Гюзелиме
бел болор уялаш жок. Энеси экөө,

биримдик болуп кеткен күндөштөргө,
бой салбай, окчун тутуп көнүштү эле.

Баабегеи жеткичекти эрезеге,
бел болуп берсе эгер бул Байтөрө,

келаткан ата-мурас түпкү атадан,
калары бышык эле кыйрабастан.

Аттигин, көргөн түшүм бүгүн түндө,
айтты го болорлугун тескерисинче...

Айкамка «сагындым» деп тууган жерин,
Ажар да көрүш үчүн төркүндөрүн,

«Уруксат бергин ханым?» – дегенинен,
учуру келди, мейли, барсын дегем.

Алты айдан өткөндөн соң кеткендери,
аларды коштогондор кайтып келди.

Жүрөктү титиреткен кабарды анан,
жигиттер билдиришти Эне-Сайдан...

Байтөрө баштап барып сатраптарын,
басыптыр Ууз хандын тукумдарын.

Кыркуузду жок кылам деп жер бетинен,
күнөөсүз элдин көбүн кырган экен.

Чындыгын билип болбойт, канткен менен,
чыгыптыр шер кабылан Манас деген.

Ал бала колун кырып Байтөрөнүн,
калтырып өлтүрбөстөн жалгыз өзүн,

«Өзөктөн чыккан чыйкан, билсең сага,
өлтүрбөй тирүү койуп – бердик жаза!

Даңктайбы, жазалайбы Түрк тукуму,
желмогуз, жетсин сага журт кусуру.

Кеткиниң тирүү бойдон арабыздан.
Кечиштик түбөлүккө кандаштыктан»,–

дешет да бошотулган Байтөрөнүн,
кеткенин кеп кылышат көргөндөрүн.

«Каралуу, кандуу журтта кала албадык,
калтырып ханайымды сапар алдык.

Ушундай суук кабарды аргасыздан,
угузуу туура келди Улуу Каган». –

Жигиттер бул кабарды беришкени,
жума өтпөй шум Байтөрө жетип келди.

«Көзүнчө сатраптардын наалат айтсам,
көөнүмдү бул да качпайт оорутуудан.

Акмакка теңелбестен эл көзүнчө,
айтайын каргышымды буга өзүнчө». –

Кетирип калтырбастан сатраптарын,
каардана Байтөрөнү карайт дагын,

«Деги сен кимсиң өзүң, дайныңды айтчы,
жан алчу желмогузбу, жин-шайтанбы?

Эгерде адам болсоң кантип анда,
элиңе даадың барып кол салганга?

Түбүбүз, каныбыз бир элге барып,
түрктөргө чаптырыпсың кыргын салып.

Ээрчитип кеткендерден калбай бири,
эмне үчүн келдиң анан өзүң тирүү?

Алардын ата-энеси, эл-журтуна,
айтасың кандай жоопту, айтчы мага?» –

Сөз чыкпай ачуусуна туттуккандан,
саамга тыным алып туруп калган.

Жыландай окторулуп чага турган,
жылмандап жакын барып Байтөрө анан,

ансыз да алы кеткен Эгей ханга,
акырын сүйлөп кирди уусун чача:

«Как баш чал! Кандай жооп уккун келет?
«Кандаш» – дейт. Өз сийдигим менден өлөт!.

Бел суумду канчыгыңа бекер эле
берет деп ойлодуңбу, картаң көк мээ!

Канчыкка керек эле тамчы сийдик,
а мага керек болчу чексиз бийлик!

Карт дөбөт, каганатың эрте-кечпи,
колума тийерине көзүм жетти.

Бийликтин түбүн түптөп койгом небак,
бүтүндөй колго алар келди убак.

Туулган беш катындан канчыктарың,
тактыңды тартып алар так курадым.

Тукуруп күндөштөрдү бир-бирине,
туйтунуп бүт байлыкка боломун ээ.

Бири да Байтөрөдөн алышпайт шек,
баарына Гюзелинди көргөзөм жек.

Баа-баркын кетиремин канчыгыңдын,
Баабекти ошондон соң кылам тындым!..» –

Жыландан коркунучтуу уулуу сөздү,
жашы өткөн Эгей кантип көтөрмөкчү.

Эгей Хан күчүн топтоп эң акыркы,
эшиктен сатрабын чакыруучу,

билгизбей бекем кармап алтын такты,
бекиген жылаажындын боосун тартты.

Жагымдуу күмүш үнү шыңгыраган,
жаңырып хан сарайга добуш салган.

Жабыла сатраптар кирген кезде,
жалдырап Эгей Каган келбей эске,

карегин көз чарадан сыртка чыккан,
кадалтып Байтөрөнү карап турган.

Жарабай сөз айтууга тилден калып,
жалдырап көздөрүнөн жашы тамып,

айталбас аманатын бүт баарына,
айкырып жаткансыды «САКТАНГЫЛА!»

Колдорун жаңсагылап, оозу араң
кыймылдап, түшүнүксүз үн чыгарган:

«Азезил, ылайыксыз куттуу жерге,
аны өзүм алып келгем, күнөө менде.

Азапка жамы журтту сала турган,
азгырык – түз жолундан адаштырган,

шапалак ар-бириңди кылып алчу,
шайтандын өзү тура бүлүк салчу.

Калтырбай араңардан кетиргиле!
Баары кеч... Боордошторум кечиргиле?!» –

Бул сөздү оозу эмес – көзү айткан,
укпаса көр пенделер туймак кайдан.

Эгей Хан эми чындап тилден калды,
эпчил шум мына минтип пайдаланды:

«Ханыбыз суук кабарды көтөрө албай,
кайтпаган сапарына болду узамай.

Жашырып койгунуң деп айткан атам,
жигиттер, элге кандай жооп айтам?..

Эки сан аскерлерден бири дагы,
элине аман-эсен кайтпай калды.

А менин жалгыз келип турганыма,
айыптуу кайын атам өзү мына.

Тараган бир атадан кырк уруунун,
түрткүнчүк болуп өскөн Түрк уулунун,

тукуму болгон үчүн кордук тартам,
түбү бир Алтайдагы туугандардан.

Кайдасың Түрк уулу деп келе жатып,
калгамын Сейедшахка туткундалып.

Аталаш туугандардын кордугунан,
азабы тагалардын алты эсе ашкан.

Өлүмдөн коркпогомун, жалтанбагам,
өзүңөр билесиңер... – Эгей Каган

ажалдан арачалап алгандыгын,
а кийин атам болуп калгандыгын.

Жигиттер, көрсө мени Эгей хан да,
жетүү үчүн көксөп жүргөн максатына,

ажалдан арачалап алып калып,
ашырып байталына – тукум алып,

андан соң актаттырып, арабанын
атына, билбептирмин, айланарым.

Бетиме бириң тике унчукпастан,
баарыңар «күч күйөө» деп арт жагымдан,

кемсинткен келекени жанга баткан,
кечирдим тайбас үчүн берген анттан.

Ошентип он сегиз жыл суудай агып,
ордого кызмат кылдым азаптанып.

Күсөбөй, бойун салбай Гюзель сулуу,
күйгүзүп күчтүү жатын уругумду,

үмүтүм кечең тартып бараткандан,
уулдарым эске түштү элде калган.

Унутуп туугандарга таарынганым,
уруксат кайын атамдан сурангамын.

«Жаныңа аскер коштоп алгын» – деген
жүйөлүү сөзүн анда жөндүү көргөм...

Аталаш туугандарга арам ой жок,
аттангам эки сандай аскер коштоп.

Кербен жол кечип өтөт тагаларды,
кылбасын кыяматтык дегем дагы.

Алтайга жеткен элек аман-эсен,
азапты көрдүм анан кандаш элден.

Кырк курак кыргыз журту кыйын болуп,
калыптыр кутурушуп, күчкө толуп.

Кубанып катын-балам тоскон менен,
кутурган кайын-журтум теңсинбестен,

«Тентиген кул тукуму, не келдиң?» – деп,
тепседи намысымды келекелеп.

Жараттын оозун ачып унут калган,
жаңыртып кайра дагы тузун салган.

Эки уулдун кадыры үчүн чыдайын деп,
эрдимди кан чыгара турдум тиштеп.

Буйтабай суроосунан кайындардын,
башымдан өткөндөрдү толук айттым.

«Өлүмдөн алып калып Эгей Каган,
өзүнө күйөө бала кылып алган.

Адамдан тендеши жок келбетине,
Ажардын кызын алгам» – дегенимде,–

аргындын Абал Ханы атып туруп,
айкырды сатрабымдын башын кыйып.

Кан толуп заар чачкан көзүн кадап,
каардана мындай деди ал калчылдап:

«Таштанды салындыдан тараган кул!
Тируүүлөй катыныңды калтырып тул,

арадан өткөндөн соң чейрек кылым,
аксынып айтканын көр келип мунун!

Аруу дил аялынын аттап тузун,
алдым дейт уялбастан Эгей кызын.

Мактанып турганын көр патчагардын,
мууздоондон кан агызып жер майлайын...

Чабылып жаң-жуңдардын чабуулунан,
чачылып турган кезде, Эгей Каган

теңсинбей, эл экен деп койбой бизди,
тепселеп кеткен эле жерибизди.

Күч менен тартып кеткен Идегүнүн
кунуна Ажарынын – Теңир бүгүн,

эки сан аскерине кошуп кулду,
Эгей хан жибериптир мына муну.

Калтырып күч күйөөнүн өзүн гана,
коштогон аскерлерин бүт кыргыла!

Кайрылып көргөндөрүн айтып барсын,
колунан келсе түрктөр өчүн алсын...». –

Башталып кызыл кыргын, бой тирешип,
баатырлар башын ийбей теңелишип,

кыргыздын кыйласынын төгүп канын,
кырылды бири калбай кыраандарым.

Эсирген кыргыз мени өлтүрбөдү,
Эгейге кандуу салам айткын деди.

Өз жанын өзү кыйыш оңой нерсе,
өлүмдөн коркуп качты дебегиле.

Эки сан сатраптар жазат тапкан,
элине кабарлабай кантип анан,

кыймакмын бейажалга өзүмдү-өзүм,
кабарын шейиттердин айтып келдим.

Мына эми, не десенер эрк силерде,
ажалга буйрусаңар карайм тике.

Ал эгер өч алгын деп кыргыздардан,
айтсаңар аскер топтоп дароо аттанам.

Жашыруун сөз деле эмес, билбейм неге,
силерди чыгарганын хан эшикке.

Баятан ушул сөздү Эгей Ханга,
баяндап берген элем сураганда.

Кырылган аскерине кейибестен,
ханыбыз каарданып эмнеликтен,

«Канына забын болдуң кайнымдын» деп,
кыйкырып бар үнүнөн жаткан тилдеп.

Башымды көтөрүүгө дитим барбай,
басынып турган элем жерди карай.

Тып токтоп ачуу добуш, ага удаа,
шыңгыр үн байкоосуздан угулганда,

селт чочуп, башым буруп, ханды карап,
селейип туруп калдым карек кадап.

Өзүңөр күбөсүңөр, калганына,
өлүмдү хан мойнуна алганына...

Баарыңар карасаңар эки көзүн,
билдирип турат мына айтар сөзүн.

Мынакей, үзүлгөнчө уккун баарың,
мураскор хан тагына менин каным.

Баабегим эрезеге жеткичекти,
башчыга калтырам дейт мына мени.

Сөзүндү туура айттымбы Улуу Каган?
Сүйлөөгө бир ооз сөздү жарабасаң,

кетирбей ынтымагын калган элдин,
Атаке, жок дегенде белги бергин?!.» –

Карөзгөй уулуу сөзгө Эгей Каган,
карышып тулку бойу, карап араң,

кан чыгып шүйшүндөгөн ууртунан,
дем тартпай бир тынымга тымып анан,

тунарып койуланган каректери,
«Туура айтат» деген сымал жай ирмелди.

Күбүрөп сөз угулбай эриндерден,
кайрылгыс сапарына узай берген...

* * *

Ошентип Таң-Каракчы Пир колдогон,
оңбогур орун табат хан ордодон.

Бир мүнөз Гюзел сулуу акыл менен,
бийликти бербей толук – бой тирешкен.

Кароосуз бир ирмемге калтырбастан,
карегин бой жеткирет эсен-аман...

Эгейдин көзү өтүп, энеси Ажар,
элине кеткен бойдон бербейт кабар.

Азаптуу он алты жыл жалгыз өзү,
арбашып ажыдаарга бой бербеди...

Калчадан калган тукум түрк ичинде,
Караууз¹ деп аталышкан чакан элге,

суз мүнөз, сүйлөбөгөн сүрдүү ханыша,
сүйөнүп сурак кылган хандыгына,

аралаш бирге өскөн бала чакта,
арка-бел болду кийин жалгыздыкта.

Баабегин такка олтуруп, Гюзел эми,
бийликтен чарчадым деп эсептейби,

болбосо жетик акыл ханыша айым,
билгенби сапарынын арыганын.

Кандайча болсо дагы бала кезде,
күн кечкен караууздардын өзөнүнө,

«Бир аз күн тыным алып келемин» деп,
Баабегин хан ордого таштап кетет.

Учурдан пайдаланып шум Байтөрө,
уулунун көөнүн тартып алган эле...

«Жарыгым, кордук көрүп бул жалганда,
жазган бейм жашаганды маңдайыма.

Энемден эрте ажырап, кийин атам,
эсимде, каңгайлардан жазат тапкан.

Нойгуттар өз энеме төркүн беле,
негедир эсимде жок, болбосо же,

¹ *Караууз* – азыр гагаууз деп айтылат.

кийинки өгөй энем Бурма деген,
кыязы, нойгуттардын кызы белем,

билбеймин, айтор неси болсо дагы,
тага деп койор элем нойгуттарды.

Бурманын бүтпөсөм да өз денинен,
бирок ал бүт мүнөзүн мурас берген.

Куу, кексе, албуут аял төрөбөгөн,
курулай күлүп сүйлөп сыр бербеген,

уулантып сезимимди бала күндөн,
укмуш ай, бар кыялы канга сиңген...

Карегим, түбү жүрүп дал ошонум,
карачы, маңдайдагы болду шорум.

Аталаш боордоштор андан өтүп,
айласыз таштандыдай кемсинтишип,

курчутуп албууттанган кыялымды,
кечирбес, өжөр, өктөм, кекчил кылды.

Карама-каршы мүнөз канымдагы,
канчалык азаптарга кабылтпады...

Бир кезде «тага» дечү нойгуттардан,
баш байлап эр жеткенде – кызын алгам.

Кечиргис сөз укканда кандаштардан,
эки уулдуу болуп калгам Калыйкандан.

Бааланбай ханга кылган ак кызматым,
басынып жолбун иттей шорго баттым.

Аталаш кандаштардан көөнүм калып,
аттангам энелешке багыт алып.

А бирок андан дагы болбой жолум,
арман ай, перс тагага туткун болдум.

Керилип эки атанга, кечип жандан,
куу казык өрдөөрүнө ирмем калган.

Ажалдан арачалап Эгей Каган,
ал шордон бир сен үчүн аман калгам.

Мен анан тукум берчү итке айланып,
калгамын апакеңе баш байланып.

Баарына макул болуп мында калгам,
балам деп атабоого антымды алган...

Кырк жылдан өтсө дагы андан бери,
кыйноонун көрүнбөдү бүтөр чеги.

Көп сүйлөп тескебеймин алган жарды,
«Каралдым!» дей албаймын өз баламды.

Жашоодон аша кечип, «бүтсө эрте» деп,
Жараткан, күндүр-түндүр келем тилем.

А бирок тетир чыгып тилегим да,
азаптуу жашоом минтип уланууда.

Атаңа берген анттан тайыганым,
арбагы кечирбестир, тамчы каным.

Аргасыз турганымды антка калып,
сен гана койсоң болду эсиңе алып.

Туура эмес сөздөрдү угуп өскөнүнө,
түк макул болбой койдум жүрөгүмдө.

Чынында кандай адам экенимди,
Чырагым, көзүң жетсин дегенимди,

Кудурет, жок дегенде ушул жолу,
калыстык мен шордууга кылса болду...

Эскерткем, кыйдылыгым канымдагы,
ээ бербей үстөмдүгүн кылды дагы,

Гюзелдин жоктугунан пайдаланып,
күйүттүү күн кечкеним турам айтып.

Эр жеттиң, акылдуусуң, тамчы каным,
эми сен калыс талда, суранамын!

Ордодо Байтөрөнүн ким экенин,
ойлонуп туруп өзүң жооп бергин.

Кор болуп жүргөнүмдү айтпай жанга,
көтөрдүм күч-кубаттуу курагымда.

Ал азыр жашым өтүп, Күн кыяга
аз калды, кулунчагым, батарына.

Күлгүндөй күчкө толгон жаштык кезди,
кул кылып берген антка өтүп кетти.

Эр деген атым болду, бирок мени,
энекең кул катары күтүп келди.

Сөзүмдүн чындыгына өзүң деле,
садагам, көрүп өстүң, күбөсүң ээ?

Сыр чечип сүйлөштүрмөк түгүл сага,
сылатып койбоду го чачыңды да.

Секетим, энең барда, ошондуктан,
сүйлөшө алмак эмес шордуу атаң.

Антымдын кусуруна калган менен,
арманым айттым сага жай бербеген.

Жатса да жүзбактыкка¹ бул кылганым,
баламды – баламсың деп айтып калдым!» –

Байтөрө жашын төгүп көздөрүнөн,
Баабекти ишендирип койгон экен.

«Бечара, бак айтпаган жан экен!» деп,
боору ачып, кирпичтеги жашын ирмеп,

көнүмүш болбогон соң адеп сактап,
кучактай албай аны бойун таштап,

Гюзелге сезиминин тереңинде,
көңүлү ичиркенип нааразы эле.

«Алтын так, ата мурас бийлик дешип,
адамды аяшпастан багын кесип,

байлашып бүт өмүрүн сөз кунуна,
билдирбей жада калса баласына,

бийлигин, байлыктарын сакташ үчүн,
биригип кыз-атасы кылган бүтүм.

¹ Жүзбактыкка – жүзүкаралыкка.

өзүн шер сезген ушул шордуу жандын,
өмүрү өткүчөктү кыйналарын,

атайын билип туруп жасашканбы?
А балким, мүмкүн чыгар аңдабашы.

Кайрылып жан-дүйнөсү турган жанга,
кайгысын бөлүшпөсөм болбостур да.

Аныгын укпай туруп энекемден,
азыр мен сөз айтмакмын эмне деген?

Эч нерсе дебей туруп бул кишиге,
энемди чакыртайын андан көрө...» –

Баабек хан мына ушундай ойго батып,
билдирбей Байтөрөгө сырын ачык,

тиктебей сыртын салып турган тейде,
тез басып сыртка бара жаткан эле.

Чаң баскан жоокер киймин чечинбестен,
чаалыгып-чарчаганын билгизбестен,

билдирип чочуганын бир нерседен,
бет келет энесине шаша кирген.

Гюзелге босогодон бет келгенде,
кубарып, сөз табалбай эмне дээрге,

апкаарып, өңдөн кеткен уулун карап,
суз гана адатынча карек кадап:

«Кудурет, кулунумду аман көрдүм,
калганы буйруктагы, тобо деймин...

Байтөрө, отуз жылдан ашык жашап,
билбедим кимдигинди даана тактап.

Артыңдан Азезил дейт элдин баары,
а бирок бетиңе эч ким айта албады...

Кечигип келдим, аттиң, жетише албай!
Карматып куулугунду каалагандай,

Баабекке калпты-чынды айтсаң керек,
баламдын көөнү кирдеп калды, демек...

Ар кимдин өз чындыгы бар экенин,
акыйкат, тангым келбейт, туура деймин.

А бирок Жараткандын алдында айтар,
адилет эч ким тангыс бир чындык бар.

Куулукту бул жалганда кылган менен,
Кудурет акыйкаттуу талдайт деген,

Теңирди калыстыкка чакыруудан,
башка арга жок экенин көрүп турам...

Өлтүрөр күнү атамды дал ушинтип,
өң-түсүң турган эле өрттөй күйүп.

Билгенбиз экөөбүз тең алдын-ала,
бүдөмүк болчу убакыт жалгыз гана.

Атамдын таң алдында көргөн түшүн,
ал эмес – мен көргөндөй ушул бүгүн,

көрүнүп көздөрүмө кетпей эстен,
калтаарып тынчым кетип жашап келем.

Күтүүдөн жамандыкты – чынымды айтсам,
кубатым жетпей азыр тайдым алдан...

Кулак сал дитиң койуп Баабек Баатыр,
атамдын көргөн түшү келди азыр:

«Алпкаракушту кармап бир топ адам,
алоолоп күйгөн отко кактап жаткан.

Асылды кордошкону эмнеси деп,
аларга ачууланып жиним келет.

Ал анан алтын-зарым аябастан,
Алпкаракушту алардан сатып алам.

Алтындан капас жасап аземделген,
ал кушту алпештетип багат экем.

Аны эми ууга салып көрөйүн деп,
аттанам адырмактуу тоону беттеп.

Куушуп көл үстүндө ойун курган,
кууларга шилтеп ийип карап тургам.

Көп куштун арасынан четтеп сүзгөн,
көркөмдүү аппак кууну илет экен.

Астыма алып келип кууну таштайт,
айбыкпай кандуу көзүн мага кадайт.

Жүндөрүн бырыксытып чокуп тытат,
жулунган куунун жүнү желге учат.

Жанагы куш дегеним кузгун болуп,
жабышып так төбөмө, көзүмдү ойуп,

карайлап жерди көрбөй баратканда,
камчы урам астымдагы минген атка.

Кыйналып хан ордомо араң жетем,
каран түн ал жерге да түшкөн экен.

Төбөсү түшүп ордом, так кулаган,
түн-күнбү, ажыратып билбей турам.

Койнума өтө аярлап катып алган,
кун жеткис буйумум бар сыяктанам.

Куу тумшук жаным анан тынбай санаам,
колума аяр алып назар салам.

А көрсө кузгун илген куудан калган,
апакай кош жумуртка экен аман!

Төбөмө тырмактары бекем батып,
тынымсыз кош көзүмдүн канын татып,

кумары канбагандай куркулдаган,
куу кузгун жумурткамды көрүп калган.

Созулуп бир заматта мойну узарат,
колумда жумурткамдын бирин жарат.

Аңгыча экинчисин илегилек,
алдырбай куу кузгунга илип кетет.

Боорунда тыбытына каткан тейден,
белгисиз жакты карай сызат экен...

Аябай алтын-зарым куш кылам деп,
ажалдан арачалап, укпастан кеп,

туу болор элиме деп алып келген,
түбүмө шул Байтөрө жетет белем.

Баабекти, сени, мени жайлап туруп,
бир кызды күйөөсүнөн көөнүн буруп,

алган соң толук кандуу каган болуп,
азгырат курган элди жер которуп.

Аталаш Эне-Сайлык туугандарга,
азапты салат окшойт баштарына...»

Таңга жуук уйку-соонун арасында,
атамдын үнү угулду кулагыма.

Арман ай! Чочуп туруп ошол бойдон,
аттанып келатамын токтолбостон...» –

...Шыңгыр деп темир үнү, сүйлөп жаткан
Гюзелдин мойунуна шап урулган.

Ач болот көз ирмемдик тездик менен,
андан соң Баабек жакка шилтенилген.

Канжарын кындан сууруп жаткан жаңы,
кыймылга сенейген кол келбей калды.

Көөдөндөн төмөн карай каны агып,
канжары шилтенилбей колдон тайып,

Баабектин байо көзү Байтөрөгө,
балбылдап сурап турду: «Мунуң эмне?..»

Кыйылып кош күрөөсү Гюзел сулуу,
карегин Баабегине кадайт мундуу.

Бойолгон ач болотту кызыл канга,
Гюзелдин карматтырып оң колуна,

канга мас канкор анан бар үнүнөн,
кыйкырып ордо ичине чуу көтөргөн:

«Калайык! Барсыңарбы, тез келгиле!
Өлтүрдү өз баласын канкор эне...

Кулунум, кагылайын карааныңдан!
Карабет түн түшүрдү, кайда барам?

Байланып жалгыз сага тамчы каным,
баркы жок темтиреген кул атандым.

Кунуна бир ооз сөздүн «ата» деген,
кашайтты карегимди канкор энең.

Кулунун аябаган кара беттин,
күйүткө чыдай албай, канын төктүм!..» –

* * *

...Алтайдан келген адам оор үшкүрүп,
азалуу сөзүн бүтпөй баш көтөрүп,

тунжурап муңга чөккөн бизди карап,
тынган соң мындай деди сөзүн улап:

«Байтөрө ушуларды жасаганын,
бир адам жашырынып көрөт баарын.

«Өлтүрүп өзүмдү эле тим болбостон,
уруумду кырат канкор жан койбостон.

Тилимди бекем тиштеп андан көрө,
тим гана жан сактайын өрөөнүмдө»,–

деп ойлоп, көргөндөрүн жанга айтпастан,
көп жылы качып жүрүп ичке каткан...

Кара күч колдогон шум ал жолу да,
кыйналбай жеткен дешет максатына.

Орундап зар-тилеги максат койгон,
ошентип кичүү түрккө каган болгон.

Кайрылып канкор-бетбак кайра дагы,
кыргызга кыргын салды Алтайдагы.

Ажалы – Көкжалымдын, бейгам элдин,
өлүгүн Азезилдин өзүм көрдүм.

Жексурдун кузгун түшпөй өлүгүнө,
жер түртүп салганына менмин күбө...

Кышында, болгондо да түн койнунда,
күтүүсүз белди ашып кол салганда,

текебер, теңсинбөөнүн кесепети,
Теңир ай, Көкжалымды мойсоп кетти!

Бел бүтүп, чилде күчкө толгон чакта,
Байтөрө кол саларын күтпөдүк да!

Ал жердин уусун жакшы билгендиктен,
атайын кышты болжоп келген экен.

Чаппаса Көкжалымды бейгам кезде,
чамасы жетпестигин билген беле...

Чилдеде жоо келерин күтпөй туруп,
чабылдык Байтөрөдөн тукум куруп.

Жандарын ала качып караңгыда,
жашынат чер-токойго катын-бала.

Кардагы изди кууп түрк аскери,
каптатып өрт койушат бадал-черди.

Калың кар жолтоо болуп өөрчүбөстөн,
караган чер-бадалдын өртү өчкөн.

Жашынып түнт токойдун арасына,
жан калат күйбөй, тоңбой бир аз гана.

Кыйкырык-чуулар тымып калганда анан,
кишилер бирин-серин тирүү калган,

боздошуп жан чыдагыс добушуна,
келишти бирден самсып конушуна.

Күл учуп, казан сынып, ит улуган,
күйүк жыт тумчуктуруп тунжураган.

Тыптыйпыл кырылышып, өлүк тоңгон
талаага той түшүрүп кузгун толгон.

Эртеден кечке чейин тыным албай,
эрлердин денелерин жашыргыдай,

аз эле карылуулар арабызда,
аягын араң шилтеп басышууда.

Андарга, колотторго кыян жеген,
алпардык сөөктөрдү сүйрөп бирден.

Үстүнө жар көчүрүп эптеп-септеп,
жашырдык иттен-куштан, аманат деп.

Ошончо өлүктөрдөн жалгыз гана,
денесин Көкжалымдын бердик жайга.

Жай казып дал жанынан Кунас Бектин,
жашырдык Көкжалымдын асыл денин.

Жайына тапшырган соң өлүктөрдү,
жанымда киши калбай баары кетти.

Бозоргон дөбөчөгө боорум басып,
бөлүнбөй калгым келет бирге жатып.

Күйүттүн өртү өчпөй – көөдөнүмдү
куйкалап, карлуу топо эрий берди.

Жуурулуп топуракка бүткүл денем,
жүрөгүм муздаган соң эске келем:

«Көмүлүп калбоом керек, анан дагын,
аткарып Көкжалымдын каалаганын,

белимди бекем байлап, сөзсүз түрдө,
бул жакка кабар берүүм керек эле...»

Билбеймин өткөндүгүн канча убакыт,
боздогон үндөн чочуп турдум шашып.

Бой таштап боз дөбөгө, дал тушума,
бүк түшүп ыйлап жаткан ал адамга,

«Сен кимсиң?» дегениме жооп айтпай,
сыздады жоктоп ыйлап, үнүн баспай.

Кышкы күн эрте батып, көз байланган,
көрүнбөй өңү даана тааный албайм.

Өрт чалган этек-жеңин айуу ичикчен,
өзгөчө өксүп ыйлайт, жакыны бейм.

Муңканган каргыл добуш үшүк урган,
муңзарын төгүп кошот бир тынбастан:

«Айланган көктө Шумкарым,
айлам жок боздоп-сыздадым.
Алтындан боону таккамын,
ажалдан алып калам деп,
апаңдан ала качкамын.
Каманга чалдырбайын деп,
кагандан ала качкамын.

Атадан калган мурасым,
акылы жетик Кунасым.
Кураган журтуң кырылды,
арбагың көрүп турасың!

Атанын актап тилегин,
акшумкар болду түлөгүң.
Ач болот таптап курч кылды,
азгантай элди журт кылды.

Калкалап Алтай жериңди,
кастарлап кыргыз элиңди.
Ак асаба туу сайдың,
аңдыса душман чуу салдың.

Атка минген күнүңдөн,
атаандаш жооң бүлүнгөн,

кара кулак шер болдуң,
калкыңа аскар бел болдуң.

Түлөгүм туйгун болду деп,
түйшүгүң тартпай камың жеп,
тобомдон жазган окшоймун,
томсоруп минтип боздоймун!

Жаралган адам кейпинде,
жаналгыч беле Байтөрө.
Аны мен алгач көргөндө,
арман ай, көзүм жетти эле.
Жазыксыз канча пенделер,
жазатын тапты бейкүнөө.
Канча жыл мындан илгери,
Ажарга салган төлгөнү,
уккула жалпы арбактар,
улуган мендей пендени.

Кара суу куйуп кесеге,
каратып мындай деди эле:
«Чөйчөктө сууда калкыган,
чырактай жанган эки улан;
Гюзелим, эгиз балдарың,
өлтүрөт экен алганың.

Эгеси салган тагы бар,
эгиздин бири – калы бар.
Экөөнү кыйбай өлүмгө,
биринин камын көргүлө.
Кача турган болсоңор,
калдуунун жанын коргоңор.

Эгиздин бирин айтпастан,
элиңе кайткын, ханышам.

Амалын өзүм табамын,
аны мен алып барамын». –

Төрөгөн кезде Гюзелим,
төлгөчү каткан бирөбүн.
Оң далыда тагы бар,
оймоктой болгон калы бар,
эгиздин бири сен элең,
элине качкан таянең.

Жар болуп Теңир бир өзү,
жардамдашып төлгөчү,
катып кетип койнуна,
кошулган кербен жолунда.
Боор ооруган жан болуп,
болушуп аны коргодук:
«Кимдин күнү болсо да,
кабылды өзү жолумда.
жериме ала кетейин,
жеңеме белек этейин». –

Сүйлөшүп алган сөз эле,
сыр бербедик эч кимге.
Биябан чөлдү кескенбиз,
биздин элге жеткенбиз.

Ардагым жалгыз Кунас Бек,
асырады уулум деп...

Биз келген түнү энекең –
Бүбүя жансыз төрөгөн.
Шек билбей шонтип бөтөн жан,
кара уузу сага буйурган.

Оңбогон атаң Байтөрө,
озунуп бизден кетти эле,
түбүнө элдин жетиптир,
түгөнгүр, аман кетиптир.

Көп өтпөй ошол арадан,
Каралдым Ажар, төлгөчү,
кайрылгыс жакты караган.

Барсбегим, чындык кеп менде,
баралыңа жеткенде,
шыбырап кээде болот кеп,
шыбыртың билип койот деп,
жигимди сенден жашырып,
токойго кеткем катылып.
Түнт токойду беттегем,
түн-күндү шондо өткөрөм.
Теңирим узак жаш берип,
туйгунум, калып артыңда,
турамын минтип жаш төгүп.

Таланып үйлөр кызыл уук,
талаада ээсиз ит улуп,
катуудан казан сыныптыр,
калкымды түгөл кырыптыр.

Байтөрө кайра келиптир,
Барсбегим сенден өлүптүр.
Эш туткан кыргыз эл калбай,
элиме тутка Эр калбай,
эзилген муңдуу Айкамка,
Эгем, өзүңө айтат миң наала!

Аңгырап айлым чабылган,
аса тууман айрылгам.

Өтөрүң болсо мындан да,
өзүмдөн Теңир аянба!» –

кардыккан муңдуу добуш токтоп калды,
«Капырай, ким болосуз?» – дедим дагы.

«Жарыгым, айууга окшоп чээнге кирген,
жапжалгыз чер токойдо өмүр сүргөм.

Залалым Шумкарыма тийбесин деп,
зарылып Жараткандан жүргөм тилеп.

Узак жыл жылан чагып, жырткыч жебей,
учунуп¹ суук уруп, оору тийбей,

таянып Теңир берген өз күчүмө,
туптуура тогузунчу мүчөлүмдө,

армандуу күнүм бүтөөр мезгил экен,
артында көптүн калган Айкамка – мен.

Курбалдаш адам эмес мени менен,
куурашты карагайлар көк тиреген.

Этегим тентек желден башка бирөө,
эгерим бул жалганда серппеди эле.

Жалгандын кумарына дил бурбагам,
Жараткан-Кудуретке аруу калгам.

А бирок ыйык сөздү ЭНЕ деген,
айтышкан балдарым көп аппак дилден...

¹ *Учунуп* – сезгенип, суук тийип.

«Аялдын бир ажалы төрөттөн»– деп,
абалтан эл ичинде айтылат кеп.

Төрөтү катуу аялды кара баскан,
төрөтчү Тул-Турумтай – менин апам.

Секелек кезден аны ээрчип жүрүп,
сырларын бүбүлүктүн калгам билип.

Эң алгач киндик эне болгонумда,
жетиге жашым толгон араң гана...

Эдиге, Идегү экөө бир уядан.
Эдиге жоодон өлүп, жесир калган

тул катын Турумтайды Идегүгө,
туугандар башын байлап койгон эле.

Төрөлгөн Тул-Турумтай жеңесинен,
мен ошол Идегүнүн тун кызы элем...

Үч-төрткө келип калса керек жашым,
үй толгон кишилердин, азыр дагын –

кандайдыр бир кыжаалат сөз талашкан,
кабатыр добуштарын эстей алам.

А көрсө, аттуу-баштуу карыларды,
апакем чакырыптыр айылдагы.

Ошондо сөзүн айтып келер-кеткен,
ортого ойун салып минткен экен:

«Келаткан ата салтын аттабастан,
кайниме баш байлоону макул тапкам.

Өкүнбөйм ал чечимге мен эч качан,
өзөгүм жарып чыккан бар Айкамкам.

А бирок Идегү жаш, ошондуктан,
агаин, өтүнөрүм баарыңардан,

ылайык колукту алып өзүнө тең,
ырыска шерик жарга туш болсо дейм.

Аракет кылбагыла айнытам деп,
айтканым сөзсүз жасайм. Ага себеп,

алдыда көрөр күнүм калды кыска,
айтайын билгенимди Айкамкама.

Аралап тоо-токойду, жан-жаныбар,
агын суу, чөп-чар менен сүйлөшө алар,

өнөрүм үйрөнсө дейм, жолум улар
өрнөгүм калса деген тилегим бар...». –

Көпчүлүк макул болуп, айрымдары:
«Кой, кантип болсун» – дешип айтышканы,

тартылып карегиме каткан тейден,
сакталып али күнчө калган экен...

Ээрчишип энем менен көп нерсесин,
эселек кезимде эле үйрөнгөмүн.

«Сырдашсаң адам менен акыр бир күн,
сырыңды ачып койот, эске түйгүн.

Ал эми табиятка сырдашканың,
ачылгыс сыр сандыкка бек катканың.

Мээримин төгө билсең жылан чакпайт,
мунунду бөлүшө алсаң чөп да ыйлайт.

Жырткыч деп эсептелген жан-жаныбар,
адамдан алда канча мээримдүү алар.

Ачуулуу кездеринде кабылбасаң,
адамга катылышпайт, келет жалтаң.

Абайла жолукканда жазда ага,
аябай кароолонот балдарына.

Аралаш табиятка чөп бышканда,
ал кезде жеңил болот сырдашканга.

Жетилет ошол кезде баардык нерсе,
жер-суунун төккөн кези кут-береке.

Ай толгон кезин күтүп саратандын,
ачылган МИҢЖАШАРДАН¹ сыр сурагын.

Кайсыл чөп кандай дартка дары экенин,
карегим, мына шонтип үйрөнөсүң.

Айкамкам, эсиңе түй унутпастан,
эгерде кыйын күнгө кабылбасаң,

киндигин өзүң менен боордоштун,
кесүүгө болбостугун билип койгун.

Ал эгер туура келсе аргасыздан,
ак бойдон өтүүң керек бул жалгандан.

¹ *Миңжашар* – дарылыгы өтө күчтүү чөп.

Бул анты бүбүлүктүн,– бузсаң эгер,
бүт уруу тукум курут болуп кетер...». –

Кусурум тийбесин деп эл-жериме,
күн кечтим дитим койуп бир Теңирге.

Атамды «ата» дебей «Идегү» деп,
апамды туурап айтып көнсөм керек.

Атынан аташыма бала күндөн,
анчалык маани бербей өскөндүктөн,

а кийин оозум көнбөй «ата» дешке,
атынан калдым эле айткан тейде.

Тогузга толбой,– келип,– айткан кеби,
томсортуп таштап кеткен апам мени.

А бирок кийинки энем Айкыз деген,
апамдан ашса ашып, кемибеген.

Мээримин төгүп мага, анан дагы,
өзүнө тең курбудай караганы,

өмүрү өткүчөктү аны менен,
өзгөчө ынактыкты сезип келем.

Аны мен энем, эжем, сырдаш курбум,
агамдай арка тутуп, тирек кылдым.

Төркүнү кичи апамдын наймандардан,
теңдешсиз баатырдыгы – Даур-Балбан.

Менсинген эр мүнөздү жалтанбаган,
мурасты атасынан энем алган.

Дал ошол мүнөзүнөн чочугандан,
даачу эмес тик кароого мага бир жан...

Баласы жок экенин менден бөлөк,
байкадым ой жүгүртүп кийинчерээк.

Сыртынан сыр беришпей, бирок ичтен
санааркап жүрүшкөнүн экөөбү тең,

кадалган наристеге көздөрүнөн,
кусалуу жүрүшкөнүн сезген элем.

Тымызын ошол күндөн тынбай тилеп,
токойдон миңжашарды жүрдүм издеп.

Алты жыл өткөндөн соң саратандын,
ай толгон учурунда таап алдым.

Тийгизип чанагына салааларым:
«Төрөткө не дары?» – деп сыр сурадым.

Билбеймин гүлдөнбү же, чагылышкан
бир укмуш шоопаданбы жарык чачкан,

угумдуу сырдуу үндү чочубастан,
унчукпай гүлдү кармап тыңшап тургам:

«Бул түнү миңжашардын гүлүн жеген,
бугунун кумалагын эзип берсең,

эзели төрөбөгөн ургаачыга,
эм түшөт, шол кумалак болуп дабаа.

Ачылат гүлтаажылар бир түн гана,
аларды бугулар жейт таң алдында.

Ташталган үч күндөн соң кумалагы,
төрөбөс ургаачыга болот дары...». –

Бир ирмем кирпич какпай таңга чейин,
буркурап басылбастан ыйлай бердим.

«Болуптур» – деймин ичтен,– бугу келсин,
бул жерден гүл калтырбай баарын жесин.

А бирок аларды мен кантип гана,
адашпай ээрчий алам үч күн удаа?...» –

Чыгыштан көк сөгүлдү таң кылайып,
чымчыктар чыйрытташты добуш салып.

Бозоруп көктө жылдыз калган чакта,
бугулар толуп кетти шол жайсаңга.

Асманда жылдыздардан ашып жанган,
апакай чанак гүлдөр жер жайнаган.

Агарган аппак таңга калбай бири,
артканы бугулардан – бүт күбүлдү.

Таң атып, бугулар да таркап жатты,
тартайган шаа мүйүздүү бирөө калды.

Күн текши тийгичекти көк жайсаңга,
калтырбай миңжашардын сабагын да,

маңкая барып оттоп, анан шашпай,
маңдайкы көк аскага бет алды жай.

«Ээрчийин не болсо да ушуну» – деп,
энтедеп шашып барам кадам шилтеп.

Ошентип кайберендин изи менен,
ойлонбой башка нерсе кете бергем...

Эсима сакталганы, ошол үч күн,
эсебин күндүн гана алып жүрдүм.

Анан да болжолумда бугуну мен,
абыдан карып калса керек дегем...

Айталбайм басканымды канча жерди,
акыры үчүнчү күн таңы келди.

Жай-кышы ак калпагын түшүрбөгөн,
Жал-Төрдүн ой жагында турган экем.

Сүйөнүп аппак бугу көк аскага,
зарылткан кумалагын чуурултууда!

Жашгылтым кумалактар ошондогу,
жашына канча жандын даба болду...

Кийинки жылдын ошол мезгилинде,
кичи энем Мунасипти төрөдү эле.

Кызганып, бир да жанды киргизбестен,
киндигин Мунасиπτин өзүм кескем.

Андан соң Кунасбегим, Ажарым да,
жуушкан колдорумду киндик канга.

Жалгандан так өтүүгө берген анттан,
Жараткан, жүк көрбөдүм, тайыбагам.

Анда мен кай жеримден жаздым сага,
калгыдай күйүп чокко эл артында?..

Арман ай, кыз – бирөөнүн бүлөсү экен,
Алайга Мунасибим көчүп кеткен.

Жүздөшүү буйурбаптыр ошол тейден,
жалгандан өтүп кетти көрүшпөстөн...

Кудурет Кунасбекти жакшы көрдү,
кайгынын эмне экенин көп билбеди.

Бир гана Кунасбегим тарткан кайгы,
бойунан бошогондо алган жары,

наристе үн чыгарып түшпөй жерге,
дайыма жансыз бала төрөр эле.

Үчүнчү баласы да шондой болуп,
үмүтүн Барсбек актап, бөксө толуп,

андан соң уул кылып сени дагы,
арылган ал экөөнүн кайгылары...

Ажарым армандуу жан шорго бүткөн,
азаптан арылдады төрөлгөндөн.

Көз жарып эрте жазда Айкыз энем,
көп өтпөй бул жалгандан узап кеткен.

Кызыл эт наристесин кыйбай карап:
«Кыз кылып алгын» – деген араң ыйлап.

Колумдан эмне келсе аянбадым,
Көк-Теңир өзү күбө, көргөн баарын...

Ажарым он беш жашка карап жаңы,
ачылган гүлдөй жайнап турган чагы.

Жалгызы Сауленин – Эгей деген,
жээнибиз эки ата өткөн эжебизден,

зарыгып мурасчыга, тагалардын,
суранып келген экен ак батасын.

Коноктоп бир нече күн, кетеринде
кеп салат элден бөлүп Идегүгө:

«Түрк кызын, перстин кызын алган менен,
таяке, түк ыраазы болбой келем.

Апама кыялы окшош бир кыпынча,
аялга туш болбодум караманча.

Арманым, мурасчымдын жок экенин,
аны да жашырбастан айтып бердим.

Ал азыр жок дебейт деп ишенгенден,
Ажардын колун сурап турам сенден?..». –

Арбагын эжесинин кыя албастан,
Ажарды Эгей Ханга берген атам.

Бөлүнүп калбаймын деп Ажарымдан,
бөтөн жер тузу тартып мен да баргам.

Жашырып, киндик эне боломун деп,
жөн-жайды айтпаганды көргөнбүз эп.

Катылган сырды ачпастан жан кишиге,
кайрылып келген элек тууган жерге.

Көрүшпөй каларлыгын Гюзелине,
каралдым, Ажар ачык билген эле.

Ашынып кусалыгы, жыл өтпөстөн,
армандуум, аалам салды бул дүйнөдөн...

Көңүлүм тынчыды эле Барсбегимден.
Күңкүл кеп чыгып кокус эл ичинен,

учугун издешер деп менден келип,
унчукпай калдым анан тоого кетип.

Кайрылып келбей жүрдүм ошол тейден,
ким мени табалмакчы калың черден.

Кезинде Тул-Турумтай үйрөткөнү,
кийинки жашоомо ал жардам берди...

Кунасым билер эле дарегимди,
кеткиче бул жалгандан барып жүрдү.

Артыкча жан экени Шумкарымдын,
аны сен – Баабил Акад, билип калдың.

Айттырбай бир да жанга, билип өзү,
атасы өткөндөн соң барып жүрдү.

Элдеги болуп жаткан кеп-сөздөрдү,
эринбей жай олтуруп айтып берчү.

А бирок жүрөгүмө терең каткан,
айтылгыс сырымды ал сурабаган.

Барсбегим, жандан кымбат асыл Эрен,
бул сырды айтпасам да туйчу белең?

Акыры жети жылы мындан мурун,
атайлап жертөлөмдү өзүм буздум.

Которуп конушумду алыс кеткем,
көрбөдүм Шумкарымды ошол тейден.

Антүүгө себеп болгон окуяны,
айтууга дитим барбайт азыр дагы.

Алдына Жараткандын барарымда,
айтайын жашырбастан, калгандарга...

Бир кезде чер токойдо жетим калган,
айунун мамалагын багып алгам.

Адамдай акылына артып таңым,
аны мен балам сыңар асырадым.

Кусалуу жүргөн кезде тапкандыктан,
кубанып Милака¹ деп атап алгам...

Адамдан көп учурда мээнет кайтпай,
аттиң деп өкүнгөндөр болот далай.

Ал эми инек² болгон мамалагым,
айтайын акыбетим жандырганын.

Ал абдан сезгич эле. Ачууланган
жырткычтын жытын туйуп алыс жактан,

карабай чоңдугуна өгүзгө окшоп,
келчү эле кайда жүрсө томполоңдоп.

¹ *Милака* – кусалык оорусуна даба чөп.

² *Инек* – аюунун ургаачысы бирди туугандан кийин инек деп аталат.

Үңкүргө мени кийрип, ал эми өзү,
үксөйтүп жон жүндөрүн күркүрөчү.

Билбеймин кандай күчкө эге экенин,
байкагам бир да жырткыч тең келбесин...

Жар-Төрдүн оозундагы Жар-Кысыкта,
жар сымал карагайлуу көк тумшукта,

үңкүр бар бадал тоскон ооз жагын,
үй кылып ошол жерден жай алгамын.

Таап алып үңкүрүмө апкелгенде,
тампаңдап качар эле адегенде.

А кийин табияттын мыйзамы экен,
ал дагы мезгил жетип, үйүр күткөн.

Таңым бар, айуу-кызым жашоосунда,
тууду эле бир гана ирет, анысын да,

өгүзү телчиктирип кеткен тейден,
өлүшкөн каман чалып экөөнү тең.

Күйгөнүн Милакамдын көргөнүмдө:
«Кишиден эмнеси кем?» – дедим эле.

Ачуулуу болуп калды ошондон соң,
ал мени таштап алыс кетпей койгон.

Жандууну жолотпостон үңкүр ченге,
жай бойу тыным албай иштер эле.

Кулаган карагайдан сүйрөп келип,
курчалтып каршы-терши жыя берип,

кадимки чепке окшотуп тоскондуктан,
кирет деп чочулабайм жырткыч айбан.

Канчалык үйүр болгон менен мага,
бирок ал көнбөй койгон от жакканга.

Кыязы, от жакканым болуп себеп,
чээнин төмөн жактан казса керек.

Ал чээнден чыгып кайра киргичекти,
адамдан ашык менин камым көрчү...

Бирөөлөр Балыктыга чоо салганды
байкаса, бир ордуна койбойт аны.

Келгенде балык толгон чоону алып,
көздөрү күлмүндөчү оттой жанып.

Ошентип тирек кылып Милакамды,
ортодон далай жылдар суудай акты...

Арман ай, жай толугу болуп калган,
алыстан үнүн уктум ачуу чыккан.

Жүрөгүм бир жамандык сизди белем,
жүгүрдүм карбаластап, шашып төмөн.

О теңир, бул жалгандан түбөлүккө,
узаткам далайларды, өзүң күбө.

А бирок ошол күнкү Милакама
күйгөндөй, күйбөгөмүн бир да жанга...

Жаңырган үндү улап, Жетим-Көлгө,
жыгылып-туруп, шашып жеткенимде,

басылып тайдай ташка эки каман,
бойунда Жетим-Көлдүн өлүп жаткан.

Нарыта – дүпүрөйгөн карагандан,
алсырап араң чыккан үн угулган.

Тыттырып колдорумду бир аз басып,
тып токтоп, туруп калдым таштай катып.

Жуулуп кызыл канга бет алдымда,
жатыптыр чоочун адам, Милакам да.

Ырылдап жаны кейип, акыркы ирет,
«Ырыссыз!..» – деген сымал мени тиктеп,

куду эле өлөрдөгү Ажарымдай,
кылгыртып көздөн жашын ирмей албай,

көтөрмөк болуп башын, келбей алы,
кашайтып Милакам да өлүп калды.

Ачышып күн-уйулум, демим чыкпай,
айланам караңгылап, эч нерсе укпай,

кучактап Милакамды боздоп ыйлап,
Кудурет, Көк-Теңирге кылдым наалат...

Укпасам онтогонун чоочун жандын,
ушинтип дагы канча олтурмакмын.

Жанынан Милакамдын туруп араң,
жалдырап жаткан жанга басып баргам.

Кыязы, Милакамды, муну деле,
камандын курч кыймасы чалган беле?

Жарылган оң жактагы карчытынан,
эшилип карын майы чыгып жаткан.

Курсактан башка жерде жараттары,
анчалык коркунучтуу туюлбады.

«Берейин ким болсо да буга жардам,
бар болсо көрөр күнү калар аман.

Болбосо тилге келип жок дегенде,
бул жерде не болгонун айтып берсе...». –

Ошентип, өлүп калган Милакамдын,
оодарып алып чыктым ичек-кардын.

Сыдырып ичегинин челин алып,
чыйратып, жаратына тигиш салып,

жарылган жаратынын баарысына,
жакшылап «даба бол» деп май жаптым да,

ушалап жалбырагын аткулактын,
үстүнө текши койуп аны жаптым...

Сүйрөткүч жасап талдан, таңып бекем,
үңкүргө азаптанып араң жеткем.

Тамырын марал чөптүн унтакталган,
кажырдын өтүнө ийлеп таруудайдан,

таңдагы бөрү гүлдүн чанагына
токтогон шүүдүрүмгө чыладым да,

абайлап оозун ачып, чакаттырбай,
аз-аздан тамчылатып ичирдим жай.

Билгизбей жаны кейип кыйналганын,
уктатат бир нече күн берген дарым.

Жайгарып жаралууну, тынып санаам,
Жетим-Көл жакка кайра түшүп барам.

Талатпай итке-кушка Милакамды,
таш менен корумдамак болдум аны.

Эринбей көк асканын сыныгынан,
эки күн бойу тынбай ташып жыйгам.

Жуурулуп адамдан да ашыгыраак,
жашагам Милакамдан алып кубат.

Тузу ачуу насибимди бул жалганда,
түгөтүп бүтө элекмин. Дагы кыйла

жылдарды жалгыз жашайм. Маңдайдагы
жазууну өзгөртүүгө аргам барбы.

Аз-көппү жашай турган күнүм дагы,
акыркы дем тартканча Милакамды,

жаткандай адатынча кышкы уйкуда,
күтөмүн күндө келип үйгөн ташка.

Жан-дүйнөм жабыр тартып шул ойумдан,
жашка жууп үйгөн ташты, көпкө олтурам...

Эсеме жараланган адам түшүп,
эртерээк жетейин деп басам илкип.

Сезилбей жышаанасы тирүүлүктүн,
сулк жатты эки күнү билбей өзүн.

Тийгизсем муздак колду – көз чарасы,
тирликтен белги берип дирт деп алды.

Өткөн күн «койон эрин мас бадалдын»¹,
жардамы тийет го деп жалбырагын,

майдалап шүүдүрүмгө чылагамын,
маңызын кылторкого чыпкаладым.

Ошондон бир укийа² өлчөсүндө,
оозуна тамчылатып куйдум эле,

ал анан бир чай кайнам убак өтүп,
алиги ичкен маңыз шыпаа этип,

аз-аздан добуш салып кыңкыстаган,
андан соң көзүн ачты нуру качкан.

Кыйлага карап туруп мен тарапка,
кыбырап эриндери араң гана,

¹ *Коён эрин мас бадал* – дары өсүмдүк.

² *Укийа* – болжолу отуз граммдык өлчөм.

Тилинде караууздардын «кимсиң?» деген,
танданган каргыл добуш эшитти элем...

Күч жумшап ченебеген – айга чама,
күрмөөгө тили келди араң гана.

Көп тынып, аздан сүйлөп Дервиш-Сауд,
карегим, мага айтканын сен дагы ук...

* * *

«Кеч күздө өткөн жылы ууга келип,
купаттык бугуларды бирден терип.

Алардын семиздерин тандап сойуп,
ак мөңгү Кар-Кетпестин музун ойуп,

баарынын ичек-кардын алып таштап,
бүкүлү жазга чейин койдук сактап.

Кар кетип, жол ачылып калгандыктан,
келгенбиз этти алганы тоңуп жаткан...

Кыймылсыз буту ооруп аялымдын,
кашайгыр, таппай койдук айуу майын.

Дартына даба болот дешкенинен,
бөлүнүп калган элем келгендерден.

Токойдон айуу издеп жүргөнүмө,
төртүнчү күндүн таңы болгон эле.

Таң менен торпу¹ үстүнө чыгып алып,
тургамын туш-тарапка назар салып.

¹ Торпу – дөбөчө.

Батыш жак тарабынан Жетим-Көлдүн,
бир үйүр, жер түртүшкөн каман көрдүм.

Ал анан жар башында бадал жактан,
айууну көргөнүмдө таш ташыган,

кудурет, даба кыл деп аялыма,
камындым капилеттен кол салууга.

Ал менин аңдыганым эч бир сезбей,
таш ташыйт айланага дабыш бербей.

Куураган карагайга кулап жаткан,
кынаптап жыйып туруп койдой таштан,

бир учун карагайдын көтөрүлгөн,
булкуду күрөң айуу бар күчүнөн...

Күлдүрттөп, күрүлдөгөн, чаркыраган,
добуштар чыккан кезде асты жактан,

айуунун эмне кылып жатканына,
акылым жеткен эле жаңы гана.

Анда да камандарга маани бербей,
жүгүрдүм айуу турган жерди көздөй.

Килейген күрөң айуу карды жарык,
күркүрөп анда-санда добуш салып,

астыңкы колу менен, адамга окшоп
жаратын мыкчий кармап жатат онтоп.

Ошондо өлтүргөнү турган дитим,
орундай албасымды даана билдим.

Кыйналган бечарага колум барбай,
кайрылып баскан элем артты карай.

Калтырак басып денем, бут шилтенбей,
карадым алды жагым көз ирмебей.

Качырып түптүз эле мени беттей,
караган, чер-бадалды тоскоол сезбей,

каманды көргөнүмдө коркулдаган,
кандай күч, айталбаймын, берди жардам.

Болот миз кошилигим¹ түздөп туруп,
каманды как колтукка калдым уруп.

Андан соң не болгону жок эсимде,
асманга көтөрүлүп түшкөм жерге.

Артымда карды жарык айуу жаткан,
астымдан түтүнгө окшоп каман чыккан.

Экөөнүн кайсынысы кол салганын,
эч качан даана билип айталбасмын.

Түшүмдө көргөнгө окшоп эсте калган,
тытмалап айуу мени сүйрөп жаткан.

Айууну ойлобоймун кол салды деп,
ажалдан арачалап калса керек.

Анын мен өчү барын камандарда,
алыстан аңдып туруп көргөмүн да.

¹ *Кошилик* – аңчылык үчүн колдонулушу эки тиштүү курч курал.

Кыязы, корккондуктан, каманды мен,
колтукка чала сайып калган белем.

Жаралуу каман анан чалса керек,
жанымды айуу алып калды, демек...” –

Дервиштин ушул сөзүн укканымда,
көргөнүм көз алдыма келди даана.

Сүйрөлгөн Милакамдын ичек-карды,
сөздөрүн тиги адамдын ырастады.

Билинип Дервиш Сауд чарчаганы,
бечара, көзүн жумуп үнсүз жатты.

Кыйлада араң чыккан добуш менен,
кыңкыстап мага мындай суроо берген:

«Эсиме келген күндөн таң калтырган,
энеке, келген деймин Сизди кайдан?

Кабылып тагдырыңыз кандай күнгө,
калгансыз байыр алып бул үңкүргө?

Баарынан мени абдан кызыктырган,
билгенсиз караууз тилин кантип, кайдан?..

Өз көзүм менен эгер шол күндөрдө,
өлүмүн канышымдын¹ көрбөгөндө,

куткарып Кудурет күч Азезилден,
келиптир ушул жерге демек элем.

Ал эгер аман болсо – анын деле
ай жүзүн басмак бырыш шундай эле...». –

¹ *Каныштын өлүмү* – Гюзелдин өлүмү жөнүндө айтылууда.

Көзүнүн кычыктары нымдалышып,
калтырап эриндери, калды тымып.

Менин да алым кетип шол ирмемде:
«Муногу эмне айтат?» – деген тейде,

алсырап жаткан жандан көзүмдү албай,
аптыгып суроо бергем мына мындай:

«Жарыгым, айтчы – кайдан келдиң эле,
жатасың окшоштуруп мени кимге?

Мендердин¹ өзөнүнөн болсоң эгер,
жөнүң жок эле сенин мында келер.

А бирок карауузсуң, айтчы бачым,
кандайча болуп мында келип калдың?» –

Дервиштин дирт дей түшүп эриндери,
дендароо тиктеп туруп көпкө мени:

«Энеке, Гюзел Сизди өлдү десе,
эсен-соо жүрүпсүз го азыр деле!..

Сиз кеткен жылдын күзү Эгей Каган,
колунан Байтөрөнүн жазат тапкан.

Эл аны сизди, бирок бир дагы жан
Эгейди өлтүрдүң деп бетке айтпастан,

бийликтин кумарына кызыгышкан
бетпактар колтукташып, калган аман.

¹ Мендер – дарыянын аты.

А кийин канышымды өлтүргөнүн,
артынан чаба келип өзүм көрдүм...

Өлөрүн алдын ала сезген белем,
өрөөнгө ошол жайда чыгып келген.

Мүнөзү өтө эле оор жан эле да,
Мендерди бойлоп басчу таң заарында.

Кылгыртып каректерин жашка чая,
кыязы, сырдашчу окшойт дарыяга.

Телмирип турган кезин ойго батып,
көп көрдүм аркасынан издеп барып.

Билбеймин, эсиңизде калды бекен,
башчысы карауздардын – Сауд деген?

Ал эми чыкпаса эгер эсиңизден,
апамды – Мубаракты билерсиз дейм?

Мына ошол Сауд менен Мубарактын,
зарыгып көргөн уулу – Дервиш атым.

Энемди сиздин колдо Гюзел экөө,
ээрчишип бирге өскөн дешер эле.

Курбусун бала кезде бирге өскөн,
кубантып ошол жайда үйгө келген.

А бирок баягыдай бук чыгарып,
апама сүйлөбөстөн сырын ачып,

өкүмдүк кылып көнгөн кырс мүнөзү,
өзүнөн башка жанга ишенбеди.

Жыйырмага жаңы карап, күчкө толуп,
калгамын өз уруума башчы болуп.

Атамдын: «акылга өкчөп иш кыл» – деген,
аткарып насаат сөзүн кыңк этпестен,

өзүмдү жүз түтүндөй караууздарга,
чабууга даяр элем садагага.

Өрөпкүп жүргөн ошол курагымда,
өкүнтчү иш жасадым, Айкамка апа!..

Бир күнү адатымча таңга жакын,
байкоо үчүн арт жагынан канышанын,

акмалап чатырына жакын барсам,
атына шашкалактап минип жаткан.

Эч кимге үн чыгарбай чаап жөнөдү,
артынан калбай ээрчип баргым келди.

Куушуп чыккан тейден кузгун заарда,
кеч бешим жете келдик хан сарайга.

Аябай бир нерсеге кыжаалатпы,
ал менин келатканым байкабады.

Ага мен куйрук улаш келгендиктен,
астымда эч ким тоспой удаа киргем.

Кандай күч мени ошондо башкарганын,
Кудурет өзү күбө, айта албаймын.

Атынан ыргып түшүп, байлабастан,
Ханыша хан ордого шаша баскан.

Атымды таштап койуп, ага удаа
артынан кирмек болуп барганымда,

ачуулу үнүн угуп Ханышанын,
абайлап ооз жакта туруп калдым.

Атасы Эгей Хандын өлүмүнө,
айыптуу экендигин шум Байтөрө,

ал эмес уулу экөө да ошол шумдан,
ажалын табышаарын айтып жаткан.

Кагандын түшүн айтып бүттү... Анан,
кылычтын үнү угулду шыңгыраган.

«Дүп» эткен дабыш чыгып, жыгылгандай,
добушу Ханышанын калды угулбай.

Ойлонбой эч нерсени ошол замат,
ордого кирип барып калдым карап.

Жыты уруп жылуу кандын коңурсуган,
жыгылып кете жаздап туруп калгам.

Канга мас канкор мени байкабастан,
канжарды баласына уруп жаткан.

Баабектин балбылдаган каректери,
«Бачым кет» – деген сымал мага ирмелди.

Акырын жылып чыгып артым менен,
ал жерге аяндабай тоого кеткем.

Ой өкчөп жолду катар, акырында
оозумдан чыгарбоого ант кылдым да,

көргөнүм ошол күндөн жанга айтпастан,
көөдөнүм тереңине бекем каткам...

Болуптур, айтканымда табарым не?
Бел байлап таянамын кайсы элиме?

Кемсинтип Түрк атанын уулдары,
карауузду эсептебейт эл катары.

Кайрылып канат болуп камчы чабар,
кимим бар Байтөрөгө каршы чыгар...

Энеке, көр оозунда турганымда,
эми мен калп айталбайм, чын-чынында

калкалап камын ойлоп кара баштын,
коркоктук кылып шондо артка качтым.

Чыккынчы, наадандыгым болбогондо,
чыңырып чуу салмакмын хан ордого...

Баары кеч, болбогон сөз, анткен менен,
бул өзү тагдыр жазган буйрук белем...». –

Алсырап калган өңдүү кайра дагы,
кыймылсыз Дервиш Сауд жатып калды.

Жалганда жан сыздаткан жаратыма,
бул адам күнөөлүүдөй болду мага.

Жанына олтура албай дитим чыдап,
жүзүмдү тетир буруп өксүп ыйлап,

буулуккан үнүм араң чыгып анан,
бушайман мына мындай суроо салгам:

«Жазанды Көк Теңири өзү берер,
жашапсың болгондуктан күнүң көрөр.

Акылың жыйып туруп айтчы бачым,
айдыңдан мында кантип келип калдың?» –

Үнүмдөн жек көрүүмдү сезгендиктен,
үндөбөй кыйла жатып, анан минткен:

«Узак сөз. Чыдамыңыз жетсе эгер,
айтууга балким менин чамам келер...

Байтөрө андан кийин тек жатпастан,
бийликти колго алуунун камын кылган.

Ханыша, уулу экөөнү тындым кылып,
тукуруп күндөштөрдү тытыштырып,

атадан келе жаткан хан ордого,
кыздардын бирин алса тиймек колго...

Эгейдин Назилли аттуу аялынан,
Муниса Эрке деген кызы калган.

Байтөрө көөнүн буруп ошол кыздын,
күйөөсүн шек билгизбей кылган тындым...

Балдызын баш байлатып жесир калган,
бийликти анан чындап колуна алган.

Хандыкка жеткенден соң жашырбастан,
катынган бетпардасын сыйрып салган.

Ондогон жылдардан соң ордо ээлери,
ойлонуп араң гана эске келди...

А бирок ал кезекте шум Байтөрө,
Айдынга¹ келбей калган анча деле.

Төркүнүн кайын энеси Назиллинин,
«Тирегим болгула» – деп сасани² элин,

алардан аскер курап, анан дагы,
азгырган жакыным деп караууздарды.

Алыстап хан ордодон адегенде,
эс алып Мендер суунун өзөнүнө,

бир кезде силер турчу капка-чепти,
бийиктеп айланасын бекемдетти.

Кубаттуу аскер топтоп, ошол бойдон,
кол үзүп Айдындагы хан ордодон,

азгырып баарыбызды бул тарапка,
ал жактан көчкөн элек эрте жазда.

Канкордун каганаты, калча жактан
кыйла жыл мындан мурун орун алган,

алданып Байтөрөнү ээрчип келген,
алтымыш-жетимиштей түтүн элден,

болгону үч-төрт түтүн караууздарга,
буйруптур туз-насипти Эне-Сайда...

Түбүбүз калча экени талашы жок,
койушту тууган тутпай алар бирок.

¹ *Айдын* – Эгейдин ордосу жайгашкан жер.

² *Сасани* – Ирак мамлекетинин бир уруусу.

Мүнөздөш көпчүлүгү Байтөрөгө,
менсинген текебердүү калча элине,

жибибей жүрөгүбүз койгондуктан,
жер оону туура таптык ошондуктан.

Көңүлдү иренжитип анан дагын,
максатын ачык айтчу ар күн сайын.

«Тукумун Ууз Хандын Алтайдагы,
тыптыйпыл тукумкурут кылам дагы,

орнотуп хандыгымды Эне-Сайга,
чыгарам Түрктүн атын жалгыз гана!

Кордолгон намысты анан колго алабыз,
бир гана Түрктүн атын чыгарабыз!» –

Ал үчүн кош дүйнөдө ыйык туткан,
жок экен аздектечү мындан ашкан...

Айлыбыз аралашпай көпкө чыдап,
алардан коноор элек окчунураак.

Шылтоолоп бир аз малга жайыт издеп,
жексурдан мына ошентип качкан элек.

Аялым абдан оору болгондуктан,
алардан артта калдык аргасыздан.

Калганы Азезилден из жашырып,
Атилдин мейкиnine кетти качып...

Бар экен ичер суубуз биздин дагы,
буйруптур бул тараптын насип-даамы.

Кезигип кербенчилер, бара жатып,
калкына Эне-Сайдын аралаштык...

Былтыр жай Хайдар абам илик салып,
келди эле кеткендерден кабар алып.

Качкындар Эдил¹ дайра өзөнүнөн,
конуш таап, жайланышып калган экен.

Кусуру куттуу өзөндүн ургандыктан,
Кудурет ушул күнгө тушуктурган...

Билгиңиз келген сөздү айтып бердим.
Билейин деген менин бир ооз кебим,

Кагандын көргөн түшү келсе туура,
каякта катып кеткен бир жумуртка?

Бар болсо, алгыр кушпу текөөрү албарс,
бет алып качырганын эч куткарбас?

Ал эгер андай болсо эмнеликтен,
алиге кабар албайт Баабегинен?..

Энеке, жолукпасам Сизге эгерде,
эсима мындай суроо келбейт эле.

Көргөнүн айтпады деп азыр мени,
көргүңүз келбей турат, жок төгүнү.

¹ Эдил – Волга дарыясы.

Түз айтуум керек азыр – чындыгында
түк дагы жакын эмес Гюзел мага.

Бир тамчы каныңызды эстебеген,
боору таш Сиздей жанды жок дээр элем...». –

Учунда чындыгы бар уулуу сөздү,
угууга күчүм анан эч жетпеди.

Үндөбөй жаралууга жооп күткөн,
үңкүргө кайткыс болуп чыгып кеткем.

Жан кыйып алып калган Милакамдын,
жаралуу бечарасын аябадым.

Жети жыл өттү андан бери карай,
жүргөмүн дагы деле жооп таппай.

Барсбекке жолугуудан качкан элем,
баардыгы билинбестен калсын дегем...

«Эгерде Дервиш Сауд калса аман,
ачылар элге айтпаган ыйык жарам...» –

деген ой бийлик кылып сезимиме,
Дервишти өлсүн дедим ээн үңкүрдө.

Убалы, күнөөсү жок ошол жандын,
ушинтип көп артында улутаарын,–

туйбапмын учурунда, Кудуреттүүм,
тирүүлөй чокко кактап, алдың өчүң!..

Азыр мен Баабил Акад өтүнөрүм,
атаба, аты өчсүн Байтөрөнүн!..» –

* * *

Сүйлөгөн сөзүн үзүп Баабил Акад,
сыдыра баарыбызды сынай карап,

Ок атып жалындаган каректери,
олтурган элге карап мындай деди:

«Аманат-карыз жүктөн Көкжал арткан,
азыр мен кутулдум деп болот айтсам.

Ал эми Айкамка эне өтүнгөнүн,
аткара алдымбы?.. Аны так билбеймин.

Арбагын атап туруп шол эненин,
агаин, баарыңардан өтүнөөрүм,

Алтайды шум Байтөрө чапты деген,
айтылды акыркы сөз ушул жерден.

Аты өчсүн! Эч кимибиз мындан ары,
Азезил жер албасты атабайлы!.

Унутпай эл ичинде айтылып кеп,
урпактар Көкжалымды эскерсин деп,

каран түн түшкөндүгүн ташка ойдум,
кабарын каракчынын жазбай койдум.

Кандаштар кандаштарын кырды десем,
калпыстык болор дедим ырк кетирген.

Атасы ким болгонун Барсбегимдин,
аныктап таш бетине түшүрбөдүм.

Теңирге, арбактарга, урпактарга,
туугандар, түк акым жок калп айтууга.

Чындыкты Айкамка эне айтпай кетсе,
чынында бир да адам билбейт эле.

Анда мен Таш бетине чегет элем,
Кунастын баласы деп Көкжал Эрен...

Чегүүнү таш бетине, бир кездерде
үйрөнгөм Кет-Каганда¹ жүргөнүмдө.

Ким билет, ал да жазуу буйрук беле?
Тартууга Кет-Каганга келгенимде,

кул болгон өз элимдин да бир уулун,
Кудурет, ошол жерден жолуктурдум.

Жашы өтүп, карып калган ошол адам,
жанынан артык көрүп берген жардам.

Курагым он бирлерге келип калган,
кул-чебер шакирт кылып өзүнө алган.

Колунан көөр төгүлгөн чебер уста,
келтирип көркөм ойум чекчү ташка.

Эзилген эрксиз боорум – түрк каганга,
энемден артык мээрим төккөн мага.

Түрктөрдүн тилин, салтын таш бетине,
тамгасын түшүрүүнү үйрөттү эле.

Алтайдын туз-насиби буйруп анан,
ата-эне, бир туугандуу болуп калгам.

¹ *Кет-Каган* – Түрк кагандарынын бири.

Үйрөнгөн өнөрүмдү бир боорумдан,
улантып жүргөн элем унутпастан...

Жубайы Көкжалымдын Эркетаңдан,
жетиге жаңы толгон уулу калган.

Жараткан жакшы карап Эркетаңга,
жалгандан өтүп кеткен ошол жайда,

жүрсүн деп эскерилип ата арбагы,
жалгзын Идегү деп атаганы,

кыязы, Көк Теңирге жакпаганбы,
кыйылып кырчынында соолуп калды.

Как боорго найза уруп канкор душман,
кыйраган ордо ордуна кадап салган.

Тукумун Идегүнүн кырды койбой...
Тыптыйпыл болбосун деп өчкөн оттой,

эл билген Көкжалымдын энчилүү атын,
«Эскерер урпактар» – деп ташка чаптым.

«Береги таш жанында жерге баткан,
бетине Баабил Акад белги чапкан,

эсинен урпактары чыгарбастан,
эскерер Эрен жатат жазат тапкан...

Кыш чилде күчкө толуп турган кезде,
калайык жоо чабат деп күтмөк беле.

Капилет түн койнунда каптап душман,
камынтпай кайран элге кыргын салган.

Катуудан казан сынып, жумшактан күл
калбастан сапырылган – урпактар бил!?

Өрт жалмап үйлөр күйүп, ээн калган
өрөөндө иттер улуп көк караган.

Карарткан кардын бетин өлүктөрдө,
каргалар каркылдашып той түштү эле.

Күчү ашык караңгыда кирген душман,
күтпөгөн кыргыздарга кыргын салган.

Кайрылгыс Барсбек Берен сапар тартты,
каганын душмандардын ала жатты.

Урпагы Узхандын калган аман,
унутпа Барсбек Шерди эл сактаган!

Теңдешсиз салгылашты таш бетине,
түшүргөн, Барсбек Шердин бир боору де...

*Хиджра 122 чычкан, 3 тогоол,
жыйырма биринчи күн».*

*По нашему (Григорианскому) календарному вычислению
724-год, 21-января. Далее записи стёрты, есть отломленные ча-
сти, где уже невозможно прочесть.*

*Бүбү Мариам.
15.03.99. 347 30*

Баянын айтып бүтүп Баабил-Акад,
бир сыйра баарыбызга карек кадап,

айтчудай дагы бир сөз оозун ачып,
а бирок сүйлөй албай төшүн басып,

оң колу жүрөк тушун мыкчий кармап,
олтурган орунунан кеткен кулап.

Ал берен баш көтөрбөй ошол тейде,
акыркы сапарына узады эле.

Аткарып Көкжалына берген антын,
арылып түйшүгүнөн бул жалгандын,

жарык жүз Жаратканга, Беренине,
жалгандан Баабил Акад кеткен эле.

Аруу дил азаматтын сөзүн угуп,
аргасыз өткөн кезге көөнүм буруп,

армандуу өкүнүчүм, Асел Таңдай,
азыр да тумчуктурат эч тарабай.

Айкөл Шер же болбосо Барсбек деле,
ага-ини парз милдетин өтөсө не!?

Боордош биримдикти сактаганда,
бүлүнүп кан төгүлбөй минтип анда,

баарыңар бир жакадан баш чыгарсаң,
батынып даай алмакчы кандай душман!

А бирок жазуу-буйрук акыл жеткис,
арман ай, ошондуктан пенде экенбиз.

Кечээким эртеңкимден ачык-даана,
келечек мунарыктап турат мага...»

*Алтынчы китептин
дастан бөлүгүнүн аягы.*

МЕДИТАЦИЯЛАР БӨЛҮГҮ

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

3.09.98. 12.09. А. К. 335° 22-20

*Чырагым, астың тосуп утурлаган,
адамга кабылат деп нээти арам,*

*байкабай калбасын деп Нуршооланды,
баятан тынчым кетти менин дагы.*

*Ансыз да туйумундан чочуп келдиң.
Билсин деп кызгылт шоола кошуп бердим.*

*Чыгалбай чочупоодон, каршы жактан
чагылган көк жарыкка бара жатсаң,*

*унутуп коркорунду, Акчабагым,
узатпай Нуршоолаңа ороп калдым.*

*Чымчыктай торго түшкөн тыбырчылай,
чыкчуудай жүрөгүндү соккон туйлап,*

*кичине тынчтандырып сөз айтпасам,
кабынан чыгабы деп чочуп турам.*

*Канчалык ишиң жылса ага тете,
каршылык көбөйөрүн албай эске,*

*кайдыгер караганың, өз жаныңа,
калбаптыр, Акчабагым, канча айтсам да.*

*Туз төгүп, топо чачып изиңерге,
тилешкен жамандыкты көрпөндөгө,*

*байкабай мамилесин койгондуктан,
балээни жасай берет кокусунан.*

*Таасири тийип ооруп калбас үчүн,
мазардан тапкан таштан алып күкүм,*

*уругун кошуп туруп жети дандын,
чечпеген кийимдерге тигип салгын.*

*Жарыгым, дартмандуунун үмүт отун
өчүрбөй, андан көрө үйлөп койгун.*

*Жазганга үлгүрө албай каламын деп,
жабыккан ооруларды, кийинчерээк,*

*өтө эле кесе айтып, сыртың салып,
өкүнткөн учурларың барат арбып.*

*Дарамет – Теңир берген каныңдагы,
дартманга дабаа болуп айыгары,*

*ал сага айтпасам да Айдан ачык,
аныңды жүргөнүң оң пайдаланып.*

*Жендирбей чалпоолукка андан көрө,
жаза да, дарылай да бил үлгүрө...*

*Мазардан келген таштын бир бурчунан,
изин таап макиң менен чукуласаң,*

*бөлүнүп була түшөт коңулунан,
билгизбей жан кишиге койгун, анан*

мазарга насип буйруп барганыңда,
буланы сугарып ал шол булакка

Көз жашын Сумбуланын кошуп жалга,
таштагы булага ороп сугаргын да,

салгының бек идишке жел кирбеген.
Суу керек, билип алгын, үчөөнө тең.

Бек бурап оозун анын, дуба жазгын,
бекитип жаргак менен чаптап салгын.

Карматпай ал идишти жан адамга,
кастарлап карегиндей аяр сакта.

Ал эми ак кебезди каның тамган,
алардан ажыратып алып калган,

багыштап дуба окуп арбактарга,
булактын көзүн ачып бастыр ташка.

Үйүндө Шарыпкулум быйыл дагын,
үлгүрдү бүткөрүүгө жумуштарын.

Чырагым, чымырканып иштесең сен,
төртүнчү китебиңер чыгат экен.

Тилеген тилегиңер кабыл келип,
төртүнчү «Жайсаңыңар» тез төрөлүп,

төртүнчү «Манас» айткан Жайсаңга окшоп,
төп болсун төрт тарабы Теңир колдоп!

Чырагым, дарыланчу жайга барсаң,
андан соң сапар улап дастанды айтам.

**Уугуп ачуу ызага далай жылы,
уланбай токтогонун ырдын шыгы,**

**бөксөсүн өмүрүнүн толбой калган,
бул сапар ырдай берет Жайсаң Атаң!**

**Бир тентек өзөн толо сууну жырып,
какшыган сайга айлантып кеткен буруп.**

**А бирок нук салалбай андан нары,
жайылып жерге сиңгем суу сыңары,**

**башаты тунук булак – аягы жок,
буулуп далай жылдар калган токтоп.**

**Сырдуу аян белги берип чөл талаада,
салды эле аккан сууну өз нугуна.**

**Курч болот тийген кезин мизи ташка,
кеп кылат Жайсаң Атаң дастанында...**

80° 5-20.

Ушул медитациядан соң 7–54-беттер жазылган.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

* * *

1.10.1998. 11.10. А.К. 345° 21-00.

*Чырагым, олдоксондук кетип менден,
ай бойу азаптандың бекер жерден.*

*Азыр да дал ошондой боло жаздап,
а бирок, өзүңдү-өзүң калдың кармап.*

*Бул жерди бөлөк жерден өзгөчөлөп,
билемин, жүрөрүңдү дайым эңсеп.*

*Таманың турпагына тийгенинде,
тартылып өткөн-кеткен карегиңе,*

*энеге кусаланган баладайсың,
эркиңе ээ боло албай солуктайсың.*

*Жаш менен көңүл кирин жууп салып,
жүрөсүң ошол күчтөн азыктанып...*

*Ай бойу жолтоо болгон көп нерсенин,
аларды, билем, айткың келбегенин...*

*«Төртүнчү китеп чыкмак, иштей албай,
тоскоолдук кылдым» – дейсиң айбың бардай.*

**Чырагым, учуру бар ар нерсенин,
чочуба, бүткөрөсүң, кейибегин.**

**Карачы, сырты гана жок дебесең,
кабелтең китеп болуп калган экен!..**

**Билбеген тыным деген эмне экенин,
бир гана иш деп жанын үрөгөнүн,**

**жактырбай башка эмес, кээде сен да,
жарыгым, Шарыпкулум көп учурда,**

**көңүлү сынгандыгын, Акчабагым,
көрмөксөн болуп койчу адат таптың...**

**Жаралган түйшүк үчүн тамчы каным,
жашооңдо тартар жүгүң – жабыкпагың!**

**Кыйналуу, кейүү – жазуу тагдырыңда,
көксөөңө жете аласың шонтип гана...**

**Бөлүшүп түйшүгүңдү жүгүң тартар,
жөлөгүң Талантымдай бир бооруң бар.**

**Ак дилден жардам берсе тамчы каным,
ал дагы ар ишинен баар тапсын.**

**«Азыр да аркалаган ишин таштап,
ал биздин камды көрдү» дейт Акчабак.**

**Көздөбөй атаганат кара жанын,
көрчүлөр көбөйсө экен элдин камын!**

**Эл үчүн баш байлаган канжыгага,
эрендер араңардан чыкса кана!**

**Кезинде кут төгүлүп дүркүрөгөн,
Кабагым калыбына келсе деген,**

**канында калкынын бар уйуткусу,
келишсин жардам берер улан-кызы.**

**Ыйык жер, Ата арбагы, Кызыр колдоп,
ынтымак, ырыс берсин ишин оңдоп.**

**Кайышпай калк түйшүгүн артып жонго,
Кабагын сала турган даңгыр жолго,**

**көбөйсүн атуулдары элиңерде,
касиет-кут төгүлгөн жериңерде.**

**Кудурет! Бул тилекти калк тилесин!
Көк Теңир! Калк тилеги кабыл келсин!..**

**Чырагым, убактыбыз чаканыраак,
шондуктан айтайын мен дастанды улап.**

**Шашылбай, жай олтуруп даана жазсаң,
табасың жандырмагын кыйналбастан.**

15° 01-00.

* * *

«Жылаңач Бугудан» таап келген сырдуу таштын ичиндеги ак буланы алчу учурду өткөрүп жиберген экемин, ал ташты маки менен чукулап көрсөм, жигинен ачылмак тургай, макимдин учу майтарылып, жалды сактоо бойунча Жайсаң Атанын көрсөтмөлөрүн аткара албадым. Эми эмне чара колдонушум керектигин 29-октябрдагы медитация учурун-

да сурасам, келерки дүйшөмбүдө биз эң алгач ирет жолугушкан талдын жанына келсең айтып берем дегенинен улам, айтылган дүйшөмбү – 2-ноябрь күнү кечинде болжонгон жерге сырдуу ташты алып келдим. Кадимки абалымда Жумгал дарыясын кечип агымга каршы жиреп, мен адеп Жайсаң Ата менен кезиккен талга жеткенимде транс абалына өттүм. Жогорутадан түшүрүлгөн жип-шатыга бутумду койдум да, көтөрүлө баштадым.

Мен ушу сырдуу дүйнөгө аралашкандан бери биринчи жолу медитация учурунда баштан-аяк бүт баарын сезип-туйуп, билип-түшүнүп турдум.

Мен үйдөн чыккан кезде кар жаап аткан. Күн суук болчу.

Жип-шаты менен чыгып баратканымда да кар бетке чаап жаап атты. Аркырап соккон шамалдан улам ого бетер күчөгөн суукка айлам жоктон эле чыдадым. Колу-бутум тонуп эле калгансыды. Көк баштыгымдагы сырдуу таш да оорлогондон оорлой берди. Мен араңдан зорго эле кыймылдап, шатынын утуру кийинки тепкичине чыгып аттым. Ар бир жаңы тепкичке бут койгон сайын улам жаңы катмарларга өттүмбү же, улам бийик деңгээлге көтөрүлдүмбү, же, улам башка дүйнөлөргө кабылдымбы, анысын ажыратып билалбадым, бирок улам бөлөк көрүнүштөр менен кубулуштарды астыга калтыра бердим.

Бир маалда бетке чаба жааган кардын, сөөк көзөгөн сууктун жана аркыраган шамалдын чегинен көтөрүлдүм окшойт, аябагандай кеңири ээн талаа көзүмө чалдыкты. Ошончо кеңдикте бирин-сегин гана кишилердин карааны жүрөт. Ал караандардын бирине жип-шатым жакындады. Ал киши мага тааныштай туйулду. Эмнегедир, күүгүм учуру экен, үрүл-бүрүлгө карабай, тиги киши мага жонун

салып турганына да карабай, анын ким экенин тааныдым. Ал – өз атам Муса болчу.

Медитация учурунда тууган-туушкандардын алардын эч кимисин эч убакта көрбөгөн да кезиктирбеген да жаным, эми бул жолу өз атамды жапжакын жерден көрүп турганым үчүн таңгалдым. Мындан жыйырма бир жыл мурун кырк тогуз жашында бу жалган дүйнөдөн узаган ардактуу атам алиге чейин түбөлүктөн жайын табалбай, жалгыз калганбы? Кайсы жазыгы үчүн жалгыз калды экен? – деп сарсанаа болуп ойлондум.

Атам да жанында менин турганымды туйду өңдөнөт, бирок мага бурулбашы керектигин да түшүндү окшойт, оң колун мага сунуп жогору тарапка булгагылап: «Өтүп кете бер, мага алаксыба, бара турган жериңе жет, жасай турган ишинди бүткөр» – деген ойун билгизди. Эгер ал мага жүзүн бура турган болсо, мен кармана албай, жип-шатыдан түшүп, асылым, ардагым атамдын жанына барып алмак окшойм. Ошону болтурбаш үчүн атам мага бурулбай койду окшойт.

Мен дагы бир нече тепкичке көтөрүлгөн соң «Жылаңач-Бугуга» жетип, 6-августта келген сандык таштын жанында болуп калдым. Бул жакта жай маалы экен. Мен сырдуу ташты булактын көзүнө салып сугардым да, кайра алып сандык ташка бир чапсам, экиге бөлүндү. Анын коңулунан чоңдугу бир тамчы көз жаштай болгон, үч шарик алдым. Ар бири жылдыздай жымындайт да, жыптылдайт.

Көк баштыгымда атырдын тунук пластмассадан жасалган бош идиши бар эле, аны алып, ичине булактын суусун куйган соң, көз жаштын тамчысындай үч шарикти анын ичине салдым. Сынган таштын кичирээгин, үч бурчтук жагын ала кетейин, чоңураак бөлүгүн мында калтырайын, кийинки

жылы келгенде аны сандык таштын жанынан таап, медитация учурунда «Жылаңач Бугуга» келгенимди далилдейин деп ойлоп, ал ойумду орундадым. Анан эми кетейин десем эле жип-шаты көрүнбөйт. Ат менен барганда эки күндө жетчү жолду эми жөө кантип басам деп ойлонуп туруп калганымда Жайсаң Атанын Нуршооласына сүнгүдүм жана алеки заматта Чаекте болуп калдым.

Транс абалынан чыгып, кадимки абалга келсем, жашылча-жемиштер сакталчу жертөлөлөрдүн биринин үстүндө турупмун.

* * *

29.10.1998. 10.11. А.К. 315° 21-40.

***Чырагым, камчы тийип намысыңа,
чыйралып, өжөрлөнүп алганыңа,***

***кубанып турам дечи, бирок анан,
карегим, кубаттоодон чочуп турам.***

***Салганың тобокелге туура десем,
сактанбай койорунду жакшы билем.***

***Ар дайым каршы тогоол учурунда,
адатың эрегишүү сенин ага.***

***Шарыпкул эмес менин андай кезде,
шаштымды кетиресиң чындап эле.***

***«Алдырып жүрөсүз,– деп,– пенделикке»,
айтканы Шарыпкулдун сезимиңе,***

***абыдан катуу тийип калгандыгын,
азыркы абалыңдан баамдадым.***

**Баспаган көптөн бери жолго салып,
байкабай Нуршооланды түшкөн жанып,**

**алаксып ойлоруңа адыр кезип,
алыска кеткиң келип турат безип.**

**Кийинки кезде мен да, Акчабагым,
калыстык кылбагандай туйуламын...**

**Мунундун чындыгы бар, танбайм аны,
мен сени кубаттасам, ансыз дагы**

**сезимди илебинен кайтып калган,
суутуп аламбы деп чочуп турам.**

**Бул чындык – пенделиктен бийик болуу,
байланган көп нерсени кыйып койуу,**

**аны сен жасабадың деп эч качан,
чырагым, күнөөлөгөн сөздү айтпайм.**

**Түйшүгүн пенделиктин мойнуңа артып,
турганың шул ирмемде жалгыз тартып,–**

**танууга болбойт муну, Акчабагым,
тарткының ал жүктү да, таштабагын.**

**Анткени, пенде экениң жалган эмес,
болгону – бийик бол деп берем кеңеш!..**

**Туттуура үч жыл мурун ушул Айда,
айтканым эстетейин азыр кайра.**

**Карегим, көңүлүңдү удургуткан,
өктөөңө ошондо эле минтип айткам:**

*алдыңда тоскоолдук көп, ийбе башты,
чырагым, жашык болуп төкпө жашты.*

*Дилиңди сактай билгин аппак бойдон,
бирөөгө кеп айтарда абдан ойлон.*

*Сындырса көңүлүңдү мейли дегин,
сен анын көөнүн такыр кейитпегин.*

*Баары бир болор нерсе сөзсүз болот,
бөксөрсө бирде аягың бирде толот.*

*Жарыктын жалган деши мына мындан,
жашоого түбөлүктүү жаралбаган.*

*Акыры бир тамчы сууң түгөнгөндө,
жан-досуң дене-достон бөлүнгөндө,*

*ободон орун алып калса жаның,
о анда, вазийпаңды аткарганың.*

*Көздөгөн максатың бар теңдеши жок,
түбөлүк бактың сенин ошол болот!*

*Артындан көрпөңделер ичи күйгөн,
айтпасын ачуу сөзүн эмне деген,*

*уусу анын учурунда ууктурат,
убакыт өтүп кетсе унутулат.*

*Бүтүргөн ушул ишин, Акчабагым,
билгиниң, кылымдарды карытарын.*

*Максатка жетиш үчүн күчүң корот,
пөңдөдөн бийиктигиң ошол болот.*

**Алыстап кете албастан баштагыдай,
аралаш жүрөрүмдү айткам далай.**

**А демек таң калгыдай анча деле,
акылга сыйбагыдай жок эч нерсе.**

**Кайсы күн экенине карабастан,
каалоонду убагында билдире алсаң,**

**ошого ылайыктап окуянын,
оруну алмашылып айтылганын,**

**күмөнсүп, ойдон чыккан нерсе дебей,
карегим, кабыл алгын кадимкидей.**

**Тизмегин окуянын өз ордуна,
тизүүнү сездире алат Шарыпкул да.**

**Чырагым, дал ошондой кезде анан,
чаташуу болот сени таңдандырган.**

**Туйумду кабыл алчу борборуңа,
тийгизем таасиримди оңой гана.**

**Жаңыртып окуяны өзгөртүлгөн,
жадыңа шол ирмемде айтып берем.**

**Бул эми пенделигиң чыңдап эле,
байкачы, ушинтүүгө болмок беле?!.**

**Болжогон убактысы өтүп кетти,
буланы табалбайсың, болбойт эми.**

**Чырагым, канча нерсе айткан менен,
иштелбей калып жүрөт ошол тейден.**

*Канчалык жеңил түрүн айтсам деле,
карегим, калтырасың кийинкиге.*

*Анан да аныктыгын билгиң келсе,
аруулук айтылбашы керек эле.*

*Ал эми силер болсо, чырактарым,
жарыя айтасыңар анын баарын.*

*Азыр сен туталанба, Акчабагым,
айтамын учурунда не кыларың.*

*Сен мени алгачкы ирет көргөн талдын,
жанына дүйшөмбүдө алып баргын.*

*Билесиң дал ошондо не кыларды,
бирок да жарыялоо болбойт аны...*

*Жарыгым, ичиндеги кеселиңди,
долу кыз тогоолунда күчөттүрдү.*

*Аны да арачылап үч деген сан,
акыры, байкадыңбы, берди жардам.*

*Жабышып тамырыңа каның соргон,
жаратка бир мүчөлдүн жүзү толгон.*

*Үч жылы мындан мурун долу кыздан,
бир кыпын калып аны жандандырган.*

*Үмүтүн тутандырып болжолдогон,
үчүнчү тогоол быйыл тогоду оң.*

*Жарыгым, жандуу илдеттен сен кутулуп,
турамын менин дагы санаам тынып...*

**Аз калды убактыбыз, Акчабагым,
аягын дастанымдын улантайын.**

**Алдыңда түйшүктүү таң күтүп турат,
андыктан ыр-дастандан алгын кубат...**

2.11.1998. 14. А. К. 330° 22-00.

**Келгиче болжолдогон өз убактың,
карегим, узагыраак күтүп калдың.**

**Баруучу сапар алыс, анан дагы,
бүтүрүүң керек бүгүн шерт-дубаны.**

**Түшүрбөй Нуршооланды ошондуктан,
тийиштүү убактыңды күтүп аткам.**

**Бул жерди тааныдыңбы, Акчабагым,
береги, түбүн таппай койгон шамың.**

**Чырагым, баштыгыңдан ташыңды алгын,
убакыт өтө тартыш, сууга салгын.**

**Ал азыр бул дубаны айтып жатка,
аны сен дем тартпастан үч кайтала.**

**Суудагы ташты алып ташка чапкын,
жараңка кеткен жерден бачым ачкын.**

**Үч таш бар ортосунда ойукчада,
түшүрбөй колуң менен бекем карма.**

**Алдагы идишиңе суудан сузуп,
үч ташты ага аяр салып туруп,**

**бүгүн түн келе турган өз саатыңда,
матага «ХУРУФИ МУКАТТА ны»¹ түшүргүн да,**

**дубалуу кесиндисин ак матанын,
идиштин оозун бекем байлап салгын.**

**Келгиче убактысы ошол тейден,
козгобой Ыйык Жалды койгон жерден,**

**көргөзбөй Шарыпкулдан башкаларга,
жанына чогуу койгун буларды да.**

**Бек сакта, Акчабагым, этиет бол,
бузулса шерт-дубасы калба кур кол!**

**Айтылган нерсени эми жашыруудан,
зияны арбын анын пайдасынан.**

**А көрө, чырактарым, мындан нары,
аяндуу сырларды ичке бек сактайлы...**

**Ташыңдын бөлүкчөсүн жазуусу бир,
таштагың келбей турса – мейли алып ал.**

**Бирок да билип алгын, Акчабагым,
башкага көрсөтпөстөн бек сактагын...**

**Бул жерде ишти бүттүк, ордубузга
жетели, Акчабагым, тез кыймылда.**

**Шул бүгүн ар бир ирмем кымбат сага,
жасашың керек баарын учурунда.**

¹ Хуруфи мукатта – дубанын аталышы.

*Сен эгер бүгүнкү айткан дубалардан,
сезимде мөөр басып сактап калсаң,*

*сакталган «Вайдурьянын» кийинкиге,
зарылы болбой калат анча деле.*

*Дубалуу бул барактын бетин чаптап,
көргөзбөй бөтөн көзгө койгун сактап.*

*Чырагым, абалыңды билип турам,
чамасыз мындай кезде болуп калам...*

*Тирүүлүк – дайра болсо ташкындаган,
өлүүнү – көл деп билгин тонуп турган,*

*Кири жок, Акчабагым, нээтиң сенин,
эриткен менен көлдүн кыйла жерин,*

*жээгинен ашып чыгып ал эч качан,
билесиң кошулбасын дайрага аккан.*

*Болгону кенен-кесир, Акчабагым,
эриген ыр-көлүндө сүзө аласың.*

*Чамандын жетишинче аянбастан,
чырагым, ташып алгын ошол суудан!*

*Өтө эле пендечилик кылганыңа,
өрттөнүп турат ичиң уятыңа.*

*Өкүнүп кайгырганда эми кайра,
өзгөртүп койо албайсың өз ордуна.*

*Дилиңе кир сактабас, Акчабагым,
бул эми өзүндү-өзүң баамдаганың,*

*сен сузган аян-сууну ыр-көлүнөн,
сезишсе урпактарым ак дилинен,*

*анда ал баалайт азиз-мээнетинди,
андайга мамиле кыл ишенимдүү.*

*Жүгүндү тең бөлүшүп көтөрүшсө,
үзүрүн көрөт кайра эки-үч эсе...*

*Жарыгым, азыр мени кубандырган,
убадаң – жашың төгүп айтып турган:*

*«Жетишет! Пенделикке жеңдирбейм!» – деп,
жашыңа жүзүндү жууп, ээрдин тиштеп,*

*алдына максат койуп, талап кылган,
кайраттуу Акчабакты көрүп турам.*

*Чаалыгып, оор тартып калган жүгүм,
чырагым, жеңилдетип койдун бүгүн!..*

*Суу болгон кийимдерин тоңуп калды,
садагам, кана эмесе, жол улайлы...*

*Бул медитациялардын учурунда 55–94-беттер
жазылган.*

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

1.12.1998. 14.12. А. К. 325° 21-40.

* * *

*Чырагым, эсенсиңби? Колунду бер,
чарчапсың узак басып, агызып тер.*

*Мен дагы өтө узак жолду басып,
жетсем деп убагында келдим шашып.*

*Жарыгым, сүйүнчүңө орто толсун,
жакшылык баарыбызга бирдей болсун!*

*Аркалап тирүүлүктүн оор жүгүн,
азабын тартышса Акыл, Талант бүгүн,*

*ал эртең ак дилинен кылган мээнет,
артында из калтырып, үзүр берет.*

*Көшөргөн көктүк менен жарык көргөн,
көзүклөй «ЖАЙСАҢ» боосу болсун бекем!*

*Өрт болуп Жайсаңындай Соолобанын¹,
өткөнүн эл-жеринин даңктап айтсын.*

*Дастанын урпактарым уккан кезде,
дүбүртү Аккуланын эшитилсе!*

¹ Соолобанын Жайсаңы –

*Элеси Айкөл Шердин, Хан Бакайдын,
ээрчитип кырк чоросун коштоп алсын.*

*Ошондо урпактарым Айкөл Шердин,
ой толгоп сезер деймин касиетин!..*

*Көркөмү көз тайгылткан Көк-Булундун,
карегим, көргөзөйүн жай учурун.*

*Анткени, кийинчерээк, Акчабагым,
азайып барат кескин ал-абалың.*

*Суукка байымың жок болуп калды,
сезимиң мокогону тынчымды алды.*

*Карабай тоскоолдукка канчалаган,
көз эмес сезим жеткис алыстыктан,*

*«Кичине ханзааданды» алып келдим,
кабылдоо туюмуңа жардам берсин.*

*Жетели Көк-Булунга бачымыраак,
Жаш Айдар ошол жерде күтүп турат.*

*Зарптаган күч-кубаттын толбой орду,
залалы кабылдоонду оңдободу.*

*Үнөмдүү пайдаланчу жолун анын,
үйрөнгүн «Ханзаадандан», Акчабагым.*

*Кейибе, иштей албай калган чагың,
көп ирет болгондугун эске салгын.*

*Кабылдоо туйумундун чарчаганын,
карегим, көңүл буруп байкабадың.*

**Көшөрүп күчкө салбай андай кезде,
көңүлүң алаксытып, көбүнесе,**

**токтотуп иштегенди эрте заарда,
токойлуу аккан суунун шарын кара.**

**Чачылган таң шооласы суу бетинде,
чырагым, таппаганың салат эске.**

**Аныңдын калети жок, Акчабагым,
Айкөлдүн барганынан кеп салмакмын.**

**Арадан кырк жыл өтүп, анан гана
ал жерге келгин деген Наби молла...**

**Таманың баскан жерде сан-миң адам,
талашсыз, түбөлүктүү жайын алган.**

**А демек, Бакай, Көкөм, Наби молла,
ал жерге түптөгүчө кербенкана,**

**кимдердин буту басып, таш койбогон,
кырылып калкы, калаа жок болбогон.**

**Аларды айтса өзүнчө бүтпөс дастан,
ага сен ойду бөлбөй ишти улантсаң?..**

**Садагам, бул сурооң да Ош-Пирге окшоп,
санжыра-таржымалды турат козгоп.**

**Урпагым өтө зарыл керек десе,
учугун уларсыңар өмүр жетсе.**

**Ал азыр көзүм көрүп, өзүм уккан,
Айкөпгө тийешелүү дастанды айтам.**

*Бул медитациядан кийин 95–137-беттер кабыл
алынган.*

ТӨРТҮНЧҮ БӨЛҮМ

* * *

31.12.1998 13.01.1999. 325 12-40.

*Чырагым, колунду бер бачымыраак,
кетели жарыктардан алыс узап.*

*Алдырып ансыз деле кур санаага,
алсырап турган денең чуркаганга,*

*каптырап шамал урган жалбырактай,
кара тер басыптыр го, Чырагым ай!*

*Аяздын өкүмү күч, өктөм кези,
агызган терден бүткөн муз-берметти,*

*такканын мончок кылып саамайыңа,
таназар албаптырсың адатыңча.*

*Көңүлүң ооруксунуп турса дагы,
кубанткың келген экен Ырчы Атаңды.*

*Тушунан жүрөгүңдүн сууруп чыгып,
турасың «перзентинди» тартуу кылып...*

*Бек болуп бешик боосу, журт таанысын!
Бел болуп экөөңөргө – ар-намысын,*

**кошулуп кош чырагым, коргой турган
көк жал шер, кайра тартпас болсун «ЖАЙСАҢ!».**

**Кайтоолдоп кол тамгасын окутканым,
кайраты мокогондой тамчы каным...**

**Эсепсиз суулар агып өткөн менен,
элдигин эзелтеден сактап келген,**

**Уздун урпагынын арасынан,
уулдар чыкпай койбойт берчү жардам.**

**Тиленген аруу дилден аппак тилек,
Теңирдин кулагына сөзсүз жетет.**

**Кири жок тилегиңер, кош чырагым,
Көк-Теңир – ишенемин кабылдаарын.**

**Аз калды, таштак жолдун көбүн басып,
ак мөңгү дабан-белди койдук ашып.**

**Жаамдын жаагы катуу, жебем дагы
жеткилең сугарылып курчуп калды.**

**Тийерин дал бутага тарткан жебем,
тартпасын тилим жазык – так ишенем!**

**Садагам, жашыңды сүрт, муңайбагын,
сезимиң тепселөөдө тарткан кайгың...**

**Эсимде, эки жылы мындан мурда,
эзиллип эт жүрөгүң кайгы-муңга,**

**а бирок бар кайратың бойго жыйып,
алгачкы «ЖАЙСАҢЫҢДЫ» мага сунуп,**

**«Мен үчүн баасы кымбат болду белем,
мына ушул перзентибиз «ЖАЙСАҢ»– деген,**

**тумчугуп ачуу жашка жүзүң жууган,
турпатың кетпейт эстен, ыйлап турган.**

**«Каршылаш тогоол дайым үстөмдүгүн
көрсөтөт!»– дегениме түк көнбөдүң!..**

**Болуптур, өкүнгөндө өткөн ишке,
баары бир кайра ордуна келмек беле.**

**Абийириң суудай таза Акчабагым,
а бирок күнөө кылды тамчы каның!**

**«Балчыкты кечпей жалгыз өзүм эле,
батырдым жакындарды...», дегениңе,**

**жарыгым, бир мен эмес Көк Теңир да,
бермекчи мындай жоопту азыр сага:**

**«Баланын энесисиң, ошондуктан,
бул сенин парз -милдетиң кыла турган.**

**Бөлүнгөн жан отундан тамчы канга,
бермексиң керек десе жаныңды да...» –**

**Аны сен, Акчабагым, күнөө тебе,
аргасыз мажбур болуп кылган нерсе,**

**баарысы өз жайына келет азда,
бушайман болуп бекер санаа тартпа?!.**

**Садагам, сапарыбыз абдан алыс,
сандаган калааларды кыдырабыз.**

***Айкөлдөн, Тал-Чокуда турган, баштап,
азаптуу Алтай жерин өтпөй таштап,***

***сапырып күлүн көккө кандаш чапкан...
сан миң кол өзү барып кыргын тапкан...***

***Кыйчалыш калабалуу кош казаттан,
карегим, кеп баштасын Ырчы Атаң...***

Бул медитация учурунда 138–149-беттер жазылган.

БЕШИНЧИ БӨЛҮМ

28.01.1999. 11.01. А. К. 352 11-30.

*Чырагым, эсенсиңби, кандай алың?
Чарчапсың жиреймин деп карды калың.*

*Сүзүү үчүн Акчабагым, агын жиреп,
сезимди башкаргыдай эрк-күч керек.*

*Артынып оор жүктү агым жиреш,
ар кимдин колдон келчү иши эмес.*

*Кар жиреп, адыр артып түн койнунда,
караанды эрбеңдеген ушул суукта,*

*кароонун өзү канча оор экенин,
кеп кылсак, тирүү пенде сезер деймин?*

*«Кереги канча мага ушунун» – деп,
кейийби деген тейде турдум тиктеп.*

*Сен болсо шоола түшпөй кечиккенин
себебин бир өзүңдөн издей бердиң.*

*Кири жок көңүлүңдө, Акчабагым,
кечиргин Ырчы Атаңдын сынаганын!*

*Жарыгым, колуңду бер, Айкөл Шерге,
жеткен соң сөз улайлы ошол жерде.*

**«Ууздун урпактары берет жардам...» –
ушинтип канча жолу кайталагам.**

**Жубатып көңүлүндү, бирок өзүм,
жан дүйнөм жабыр тартып көңүл чөктүм.**

**Заман-доор башка экенин карегинден,
садагам, чагылдырып даана көрөм.**

**Кыйналып кош чырагым жүрөт деген
кейүүдөн кийинчерээк жүдөп жүрөм...**

**Парвана көпөлөктөй түшүп отко,
пааналаар жан табалбай күйүп чокко,**

**алсын деп дастанымды Тамчы Каным,
акыры тапкам сени, Акчабагым.**

**Атан төө көтөрө алгыс оор жүктү,
артынып, агым жиреп каршы сүзүү,**

**жазылган буйругуң деп маңдайыңа,
жарыгым, оор милдет таккам сага.**

**Азыр сен: «Арбагыңар берип жардам,
алдыга жылды ишибиз!» – деп кубансаң,–**

**көңүлүм көтөрүлүп, Акчабагым,
көзүмдөн көрчү бермет жаш акканын!**

**Туу туткан ар-намысты эл элек да!
Тукуму Ууз хандын кантип гана,**

**кайдыгер болушсун деп дастаныма,
карегим, жүргөм батып сар-сангаага.**

**Ал азыр «УРПАГЫНДЫН КӨБҮ УКТУ» – деп,
Атанды кубандырып айттың го кеп!..**

**Доорумда – чыгаан акын дастан айтса,
тыңдачу бир айылдын эли гана.**

**Бул күндө Шарыпкулдун айткандарын,
билемин бүт тукумум уга аларын.**

**Бир гана эртелебей жаткандыгын,
билалбай, батпай жүргөн ичке бугум...**

**Садагам, биринчи ирет кездешкенде,
саамайда күмүш талың сейрек эле.**

**Ал азыр чачтарыңды басып бубак,
бүтүргөн иштеринди айтып турат.**

**Карегим, шол ишинден болуп үзүр,
карачы, чынарыңар ачты бүчүр.**

**«Ишибиз илгерилеп баратат» – деп,
ишеним менен айттың угумдуу кеп.**

**Көтөргөн жүк жеңилдеп мындан нары,
көмөгүн көргөзчүлөр арбыйт дагы...**

**Чырагым, сүйүнүчүң асир¹ болсун,
чыпталган карын кесип, жентек толсун.**

**Бек болуп бешик боосу наристенин,
буйурсун аруу ысмы Каныкейдин.**

**Ак дилден кызматыңа – Талантбегим,
алкышка туштуктурду ак эмгегин.**

¹ Асир –

*Агындай аруу энеңдин тырмагынын,
аяндуу перзент болсун тамчы каның.*

*Көралбас көз-сөзүнөн көр пенденин,
Көк Теңир, өзүң сактап өмүр бергин!*

*Кулак сал добушума Куттуу Жерим!?
КАНЫКЕЙ КОЙДУМ АТЫН НАРИСТЕНИН!..*

*Батасын Ырчы Атаңдын, Айкөл Шердин,
баркына Талантбегим, жете билгин!*

*Карегим, Айкөл Атам эмнеликтен,
көңүлүн бурбайт мага дебегин сен.*

*Дастанды айтыш үчүн, карегинден,
биз көргөн доорду сага элестетем.*

*Эч качан ой бөлүшпөйт элес менен,
аны сен Акчабагым, билерсиң дейм?*

*Көргөнүң Айкөл эмес – элес гана,
кезигер мезгил келет жан-досуна.*

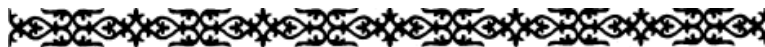
*Ойунду бөлүшкөндөй мени менен,
ошондо ой бөлүшөр Айкөл Берен!..*

*Азыр мен элес чубап, кылым артам,
ашыкпай укканыңды аяр жазсаң?*

*Өткөндө көргөнүңдү кайталаймын,
өткөрүп карегиңе жазып алгын.*

*Бул медитациядан соң 150–262-беттер жа-
зылган.*

*Алтынчы китептин
медитациялар бөлүгүнүн аягы.*

МАЗМУНУ

Уузхандын урпактарынын улуу мамлекетинин түптөлүшү.....	5
Шооруктун жеңилиши	8
Таластагы Хан Ордонун курулушу	56
Каныкейдин эскерүүсү	100
Айкөлдүн Каныкейге үйлөнүшү	117
Тал-Чокудагы элестер	138
Алтайдан келген кайгылуу кабар	151
Медитациялар бөлүгү	263

Жайсаң Үмөт уулу
АЙКӨЛ МАНАС

Дастан

Алтынчы китеп

УУЗХАНДЫН УРПАКТАРЫНЫН
УЛУУ МАМЛЕКЕТИНИН
ТҮПТӨЛҮШҮ

Редактору *Жумадин Кадыров*
Корректору *Жаңыл Шайыкбекова*
Компьютерде калыпка салган *Рая Терибаева*

Форматы 84x108^{1/32}. Көлөмү 18,5 басма табак.
Заказ № 333. Нускасы 10000 даана.

«Бийиктик» басмасы

Бишкек шаары, Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»
Тел.: 66-75-58